

ALTERITATS SOCIO-CULTURALS

(Marginalitats, desviacions i alternativitats a Catalunya)

1. INTRODUCCIO TEORICA.

Aquí tractarem d'una sèrie d'aspectes de la vida social que afecten a determinats individus etiquetats principalment sota tres camps conceptuals: els de marginació, desviació i subcultura. Cap dels tres conceptes pot donar raó, però, de tots els fenòmens als que pretén fer referència:

1.1. Marginació: sintetitzant, el concepte fa referència al lloc "excèntric" que ocupen uns individus o grups dins l'estructura social. Es caracteritzaria per la manca d'aspectes considerats bàsics en un o més dels tres nivells següents: infraestructura econòmica (p.ex., no participació en el procés productiu), estructura social (p.ex., aïllament respecte a les xarxes "normals" de parentiu i d'altres), i superestructura ideològica (p.ex., ignorància o qüestionament principals normes d'una societat) (v. JULIANO, 1981: 63). Per intentar precisar més de vegades es fa la distinció entre marginats, per referir-se a aquells que es troben amb la manca de carències fonamentals per a la sobrevivència i, a més, no tenen opció a una altra cosa, i marginals, on s'introdueix una certa voluntarietat d'aquells que, en el "continuum" integració-marginació, podent optar i provenint en general del primer pol, se situen més a prop del segon. Malgrat aquestes distincions i potser per la gran extensió del terme en l'actual "cultura popular" de les societats industrials, aquest no pot definir sectors tan diferents com delinqüents, joves, bojos, toxicòmans, dones, homosexuals o gitanos.

1.2. Desviació: a partir sobretot de les teories de la reacció social, l'èmfasi es posa en el procés d'interacció que seria el que conformaria el fenomen de la desviació. S'han elaborat molts enfocaments entorn d'aquest concepte (v. PITCH, 1980) però el seu ús no em sembla satisfactori per referir-nos a un fenomen que està a la base de tota societat actual, com és el de l'heterogeneïtat social. La connotació de desviació respecte a la norma no es

verifica pas sempre que s'analitza una situació concreta: com és ben sabut, en l'anàlisi valorativa de molts casos de delinqüència no hi trobem més que el desenvolupament lògic (o l'exacerbació, si voleu) dels valors dominants; el mateix pot passar amb certes "contestacions socials" que parteixen dels valors dominants d'una societat per aprofundir-los, ja que els grups dominants que els proclamen, a la pràctica els neguen -fènomen de la mistificació que tanta importància té en les societats industrials desenvolupades(v. MONOD,1971:313).

Amb això no vull dir que aquests conceptes no siguin útils per a l'anàlisi social i cultural sinó que, malgrat que serveixen per entendre'ns, a nivell teòric no es corresponen amb el camp que, per extensió, moltes vegades se'ls atribueix.

1.3. Subcultura: si bé aquest concepte, nascut en el contexte del funcionalisme, ha caigut de vegades en cert desprestigi, sobretot per l'ús abusiu que se n'ha fet en la sociologia -i en la criminologia- americana de la integració social, crec que resulta operatiu per a l'anàlisi d'una cultura -i correlatiu al reconeixement de l'heterogeneïtat social- el considerar-la composta de diferents ^{sub-}cultures jerarquicament entrelaçades entre elles de manera dinàmica. Considerant que en tota societat complexa els sistemes de valors es distribueixen com un espectre, en el sistema central de valors trobarem variacions que van des de la hiperafirmació d'alguns d'ells fins al rebuig que estan subordinats dins d'aquell sistema central de valors (v.WOLFGANG i FERRACUTTI,1971:117).

Aquest concepte de subcultura no tindria doncs, perquè tenir concomitàncies amb els de marginació o desviació, però la veritat és que la majoria de les vegades s'usa d'aquesta manera. En l'anàlisi que faig de certs grups a Catalunya, empro aquest concepte i també el de contracultura, però no en el sentit de YINGER (1960) en la seva anàlisi de la subcultura delinqüent, sinó en un sentit històric molt precís, per referir-me al "hipisme USA" i les seves seqüeles mundials, per dir-ho en poques paraules.

1.4. Bé, fins aquí, perquè no he utilitzat com a títol general cap d'aquests conceptes. Però, perquè "alteritats socio-culturals? He de confessar que aquesta noció -més que concepte- és encara força intuïtiva, més substitutiva ("enlloc de") que substantiva, i molt indicativa en el sentit de fixar-nos en una sèrie d'actituds, valors, etc. considerats "altres" als normals dins d'una determinada societat.

Es ben clar que aquest no és un discurs filosòfic i que, per tant, l'alteritat que jo plantejo té ben poca cosa a veure amb la que és un punt central de les corrents idealistes que, a partir de Hegel, han tractat el problema de l'"altre" (v. FERRATER, 1980). Es tracta, en canvi, d'un discurs antropològic on el concepte de la diferència, elaborat sobretot a partir del S. XVIII europeu, hi té un lloc cabdal. A partir d'aquest concepte s'arribarà a tenir una percepció de l'"altre" -i, per tant, d'un mateix- i s'elaborarà un discurs que, tot i tenir orientacions molt diferents (des de l'etnocentrisme més aferrissat fins al relativisme més lax), mentre parlarà dels altres en realitat el que farà serà parlar de nosaltres mateixos, tal com afirma LEACH (1980:21).

Es a dir, l'antropologia parla de nosaltres, tant quan parla dels "exòtics salvatges", com quan parla dels nostres propis "exòtics". D'aquí, potser, el caràcter en certa manera irònic i ambigu de l'expressió que dona títol a aquesta ponència, doncs és d'aquests últims que parlarem.

2. ELS DIFERENTS GRUPS D'"ALTRES".

2.1. Els "contraculturals autòctons", nucli històric, situat a Barcelona cap a finals dels seixanta, en el qual apareixen ja moltes de les posicions alternatives que ara formen part del bagatge cultural de la nostra societat. L'anàlisi d'aquest grup, que serà la més detallada de totes, constituirà la part central d'aquesta ponència.

2.2. La delinqüència, seria una de les temàtiques clàssiques que entren en els camps aquí considerats. Remeto a la producció empírica que s'ha realitzat sobre el tema a Catalunya, tant les obres que la tracten específicament com les que referides a determinades zones o sectors socials, l'han de tocar per força perquè és un tema present en elles. Crec que d'una primera impressió del que hi ha, es pot dir que falta un estudi sistemàtic de la delinqüència a Catalunya, malgrat l'existència d'alguns estudis ben significatius.

2.3. Els "grups marginats" per antonomàsia: és a dir, aquells que de manera més o menys repetitiva, es posen en mateix sac tot i ser coses ben diferents: presos, vells, diversos tipus de minusvàlids, toxicòmans, dones, joves, gitanos, bojos, maricons i lesbianes, etc. etc. etc. Aquí no s'acostuma a tenir en compte les variables que intervenen per a poder definir a una persona com a tal. No tots els vells o gitanos, p.ex., son marginats, i per saber-ho haurem de considerar el seu lloc en l'estratificació social, l'origen geogràfic a més d'ètnic, l'ocupació laboral, la situació familiar, la ubicació espacial, etc. Així, mentre alguns dels grups esmentats més amunt son realment marginats-expoliats, d'altres simplement mantenen posicions alternatives a les dominants i, si en uns casos no tene ni veu ni vot en la vida social, en d'altres han anat fent sentir la seva pròpia veu; cosa que a Catalunya ha ocorregut des de principis de la dècada dels setanta, en uns casos de manera esporàdica, i d'altres amb més persistència i continuïtat.

2.4. La jove cultura suburbial que, malgrat que en alguns aspectes pugui coincidir amb grups dels esmentats en els punts anteriors, en el seu conjunt no és el mateix, té una especificitat pròpia. Aquí em refereixo sobretot a aquells joves proletaris del cinturó industrial de Barcelona, la majoria d'origen immigrant, nascuts a l'escalf de l'eufòria "desarrollista" dels 60, i que ara són un dels sectors que pateixen els efectes de la crisi d'una manera més crua. S'ha calculat que dels 300.000 joves que formarien aquest grup, la meitat estan sense feina (v. URENDA, 1981). Si tenim en compte que no participen en la producció -element central de les nostres socie-

tats industrials- i en totes les relacions que aquella genera; que han patit un cert aïllament físic respecte a xarxes socials més "integrades", en els seus barris-ghettos; i que arrossegueu unes deficiències d'endoculturació que es podrien concretar en el mal funcionament de dues institucions cabdals en aquest procés, com son la família i l'escola, ens podem explicar que aquestes capes juvenils hagin anat creant, en una síntesi dinàmica de vegades sorprenent per a l'observador extern, una cultura pròpia, "al marge"; encara que, sens dubte, amb moltes interferències i "explotacions" mútues respecte a diferents sectors de la societat general.

3. ELS "CONTRACULTURALS AUTOCTONS": UN NUCLI HISTÒRIC.

La meua contribució de caràcter empíric a aquest seminari serà la de presentar alguns aspectes de la "cultura del haix" al nostre país, com a element significatiu d'una sèrie de grups socials (v. ROMANI, 1982). Aquí no em referiré tant a l'interès que això pugui tenir cara al món de les drogues en general, sinó fonamentalment al procés de formació i desaparició d'una subcultura que té en el consum de l'haixix un dels seus símbols dominants, i que ocorre en el marc de processos més generals de profundes transformacions de la societat catalana dels anys 1964-1980, que passa de ser una societat tradicional -culturalment parlant- a una societat urbano-industrial avançada. Així com la història econòmica, política o dels grans grups socials d'aquesta època penso que ja és força avançada, hi ha tot un buit en la història cultural que s'ha d'anar omplint poc a poc perquè, entre altres coses, hi ha molts dels usos i costums de la societat catalana actual que s'originen o es desenvolupen a partir d'aquella època.

A partir d'aquí, en aquest resum, no desenvoluparé el tema sinó que assenyalaré els diferents apartats dels que consta:

3.1. Els antecedents: la "grifa" (fins el 1966)

3.1.1. Els "grifotes"

3.1.2. Els estudiants

3.1.3. Els "rockers"

3.2. Una subcultura al voltant del "haix" (1967-71)

3.2.1. La subcultura "hipi-freak"

3.2.2. Els "hipis" de la "gauche divine"

3.3. La generalització del seu consum: els "anys radicals" (1972-78)

4. EPILEG

Cal reconèixer que és molt difícil fer un plantejament comú per a totes les temàtiques aquí presentades, i que potser això no tingui massa sentit. Es evident que el que més interessa és el tractament específic de cada un dels problemes; però si això no s'articula des d'una perspectiva que després permeti fer algun tipus de comparacions, que ens permeti un enfoc holístic per respondre, almenys, a algunes qüestions centrals, aquell tractament específic pot ser molt distret, però es pot quedar en poc més que una col·lecció de temes inconnexos.

Encara que son varis els apropaments teòrico-metodològics que permet el tema de la marginació i afins, crec que una perspectiva ecològico-cultural pot ser molt operativa, ja que admet en el mateix model d'anàlisi els factors micro i macro socials, articulant en el seu sí diferents nivells -demogràfics, ecològics, tecnoeconòmics, socials, polítics, ideològics, simbòlics- centrant-se, però, segons el tema analitzat, en un o alguns d'ells.

Dic això perquè, en aquests camps, hi haurien unes variables fonamentals a plantejar, des d'aquesta perspectiva:

- a nivell d'estructura social, esbrinar els mecanismes de funcionament de les relacions majoria-minoria; elements constitutius, atribucions a un o altre grup; el perquè dels canvis de fronteres entre ells, etc.
- a nivell simbòlic: a) manipulació dels mecanismes d'identitat (veure quins son els caràcters simbòlics que s'escolleixen i perquè, etc.); b) funció dels estereotips, com a mecanismes de seguretat en la cosmovisió d'individus o grups.

Potser a partir d'aquí es trobarien uns camps comuns per a desenvolupar aquests problemes.

FERRATER MORA, J.

1980 "Diccionario de Filosofía", Madrid, Alianza Editorial.

JULIANO CORREGIDO, M^ºD.

1981 "Integración y marginación en la cultura rural catalana. Análisis de endoculturación", Barcelona. Tesis doctoral inédita.

LEACH, E.

1980 "L'unité de l'homme", Paris, Ed. Gallimard.

MALVIDO, P.

1977 "Nosotros los malditos", Barcelona, revista Star, nº 23, 24, 26, 27 i 28.

MONOD, J.

1971 "Los barjots. Ensayo de etnología de las bandas de jóvenes" Barcelona, Ed. Seix Barral.

PITCH, T.

1980 "Teoría de la desviación social", México, Ed. Nueva Imagen.

ROMANI i ALFONSO, O.

1982 "Droga i subcultura: una història cultural del "haix" a Barcelona (1960-1980)", Barcelona. Tesis doctoral inédita.

URENDA, J. I.

1981 "El proceso de marginación juvenil. Valoración social y política" Barcelona. Trobada sobre La incidencia de la crisis en la juventud de las grandes áreas urbanas.

WOLFGANG, M./FERRACUTTI, F.

1971 "La subcultura de la violencia", México, F.C.E.

YINGER, J. M.

1960 "Contraculture and subculture" in American Sociological Review, vol. XXV, 5: 625:635.

CICLE DE CONFERENCIES

VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LA DINÀMICA DELS
GRUPS, LA JERARQUIA DELS ESPAIS I LA IMMIGRACIÓ

"EFECTES DE LA CRISI SOBRE ELS INDIVIDUS"

IGNASI PONS

INDEX

- 1.-Introducció
- 2.-Les transformacions induïdes per la crisi i els seus efectes
 - 2.1.-Conseqüències de la crisi econòmica
 - 2.1.1.-La disminució del poder adquisitiu
 - 2.1.2.-L'atur
 - 2.1.2.1.-Psicopatologia de l'atur
 - 2.1.2.2.-Patologia orgànica
 - 2.1.2.3.-Drogadificació
 - 2.1.2.4.-Delinqüència
 - 2.1.2.5.-Efectes sobre el model familiar
 - 2.1.2.6.-Ocupació del temps lliure
 - 2.1.3.-L'inseguretat econòmica
 - 2.2.-L'amenaça nuclear
 - 2.3.-La intromissió de la "ciència" i les "tècniques" en la vida personal
 - 2.4.-El desencís polític.

1.- INTRODUCCIO

El tractament dels efectes de la crisi sobre els individus, en aquest moment, està limitat per tres factors importants, entre altres. En primer lloc, per a l'anàlisi d'alguns dels efectes manca una perspectiva històrica suficient com per a que es manifestin amb prou nitidesa. En segon lloc, els canvis presumiblement produïts per la crisi, convergeixen amb variacions tendencials generades per altres factors estructurals o conjunturals, la qual cosa dificulta la valoració del nivell d'incidència de la crisi sobre els fenòmens observats. Finalment, en el cas de Catalunya, manca una anàlisi suficient de la seva estructura social i, pràcticament, no existeixen estudis parcials o globals mínimament satisfactoris sobre els efectes de la crisi sobre els individus.

A partir d'aquest pobre bagatge previ, tot just podem plantejar hipòtesis de treball i suggerir àrees i temes per a la recerca.

El que aquí intentem aportar té com a font des de l'observació més informal de la vida quotidiana fins la investigació ocasional i el treball directe en àrees tals com els serveis socials, l'assistència psiquiàtrica, l'atur i les reflexions i observacions referents a les transformacions i constants de les formes de relació, associació i institucionalització del intercanvi afectiu i sexual, que m'han ocupat els darrers vuit anys.

2.-LES TRANSFORMACIONS SOCIALS INDUIDES PER LA CRISI I ELS SEUS EFECTES

Si bé, a efectes de claretat explicativa, tipifiquem i distingim diversos àmbits de transformació, no cal dir que cap d'ells actua de forma aïllada i/o independent, ans al contrari tots intervenen de forma pràcticament simultània, superposada i/o entrecreuada sobre els individus, al temps que estan afectats per relacions d'intercausalitat.

2.1.-Conseqüències de la crisi econòmica

2.1.1.-Disminució del poder adquisitiu

La pèrdua de valor dels ingressos a dos nivells, per a l'adquisició directa de bens i el de la reducció de l'oferta social, es doblement afectada per la rigidesa dels hàbits de consum i per la permanència de les estratègies d'inducció al consum propies de l'etapa anterior. Com a conseqüència, en molts casos, disposant d'insuficients mitjans per a aconseguir satisfer les necessitats "mínimes", els individus se senten impulsats a mantenir els nivells anteriors, al temps

que els hi son creades noves necessitats.

Aquesta situació pot dur als individus a l'ansietat derivada o bè d'una economia personal hipotecada pel fet "d'estirar més el braç que la màniga, o bè de la diferència negativa entre les necessitats sentides i les que es poden satisfer.

En aquest context, caldria preguntar-se sobre l'eficàcia de les crides a l'austeritat i altres recomanacions ètiques front al missatge contrari emittits per mitjans més efectius com el de la publicitat que cau sobre el camp adobat de la lenta adaptació dels hàbits culturals a les transformacions de les condicions materials.

2.1.2.- L'atur

Evidentment l'atur produeix una disminució del poder adquisitiu i en conseqüència per a ell val el dit anteriorment.

2.1.2.1.- Psicopatologia de l'atur (1)

Ens atrevim a aventurar l'hipotesi de que els efectes "psicopatològics" de l'atur son induïts mes pel significat que tè el treball en la valoració personal i social de l'individu que per la manca de recursos econòmics, tot i que aquest factor te una importància considerable.

A la nostra cultura, adobada, entre altres, per elements tals com la condemna del Genesi i la filtració de la moral calvinista, el treball i el triomf professional ocupen un lloc central en el sistema status-rol, com a factor destacat per a la valoració comparativa de l'individu, com a suport de l'estructura de poder intrafamiliar, com a barem de determinació del grau de normalitat de les persones, etz.. En conseqüència la manca de treball pot produir un con-

(1) Utilitzem el terme "psicopatologia", com a recurs convencional per a entendre'ns, no sense certa incomoditat, ja que caldria posar en qüestió el mateix fonament de les tipologies patològiques de la psiquiatria i la psicologia.

siderable risc de descompensació dels referents interns i externs de la personalitat.

Amb l'ocasió d'un estudi qualitatiu sobre l'atur a Cornellà i Sabadell introduïrem com a variable de la recerca, la incidència de la depressió en les persones sense treball. Les dades resultants palesaren una proporció de deprimits molt superior a les diferents apreciacions fetes sobre la població general en altres estudis a nivell estatal o d'estats estrangers (2). A més del síndrome depressiu, probablement el més freqüent, l'atur genera altres problemes psíquics de diversa gravetat (3)

2.1.2.2.- Patologia orgànica

En l'estudi abans esmentat, i en altres semblants, es palesà que les persones en situació d'atur acudeixen a la consulta mèdica amb més gran freqüència que ho feien quan treballaven, per problemes de tipus orgànic. Les vies interpretatives per a explicar aquest fet, es situarien en la línia de les hipòtesis que parteixen de la consideració de l'unitat psicossomàtica dels individus que determina la causació mutua entre l'aspecte mental i l'orgànic. Un fenomen semblant es manifesta en el cas de la jubilació, en el que augmenta el nivell d'incidència de les malalties orgàniques.

2.1.2.3.- Drogaddicció (4)

Acceptada la probable possibilitat de que l'atur pot generar l'augment de la drogaddicció, hem d'assenyalar que normalment s'exagera el grau d'imputabilitat. No es té en compte que el salt qualitatiu en el consum de drogues es produí abans de la generalització de l'atur i que aparegué de forma més significativa en les societats anomenades del "benestar". Aquest fet fa que sia difícil valorar la incidència de l'atur en el grau de progressió de la tendència

((2) Val a dir que els resultats d'aquests tipus d'estudi, com pràcticament tots els que fan referència a l'epidemiologia psiquiàtrica, s'han de relativitzar molt i només utilitzar-los com a indicadors mínims, ja que la seva base es el diagnòstic i els nivells de coincidència diagnòstica entre els psiquiatres en alguns casos no arriba al 50%. Tot i això, la diferència resultat en aquesta recerca era prou significativa respecte als valors més alts dels altres estudis esmentats.

((3) Un dels índexs utilitzats per a detectar la incidència de l'atur en la psicopatologia, es el de l'augment d'ingressos en les institucions psiquià-

al consum de drogues.

La drogaddicció podria considerar-se com a un dels símptomes i productes d'una situació anòmica, però en la societat actual, son molts els factors que poden incidir en la formació d'actituds i conductes anòmiques i alguns d'aquests factors es troven en situacions socials de característiques diferents i fins i tot contràries. Ja que l'anomia respón principalment a un sistema d'extranyament respecte als referents normatius que, pot donar-se per les condicions de llunyania respecte als valors i models generals en una estructura relativament estable, però pot respondre també a situacions de canvi bruscat s'ien del signe que sien. Així tant pot ser efecte d'una perdua considerable de nivell econòmic com per una millora econòmica ràpida.

2.1.2.4.- Delinqüència

Evidentment la delinqüència tampoc és un invent de l'atur i llur incidència, a l'igual que en el cas de la drogaddicció, es de difícil medicació, ja que el punt d'inflexió de la corba de progressió del fenomen de la delinqüència apareix precissament en èpoques d'expansió econòmica. A nivell d'hipotesi, però, no resulta difícil imaginar que l'atur augmenta el grau d'incidència, car participa de les mateixes propietats que les que en qualsevol situació pot generar l'aparició i/o l'augment de la delinqüència com a fenomen significatiu.

Tradicionalment, de fet, la delinqüència ha estat encobrint un sector de l'atur, com a opció més o menys voluntària o forçada. Podriem destacar, entre altres, com a factors relacionats amb l'atur que intervenen en el procés de formació i desenvolupament de la delinqüència els següents:

- Necessitat de proveir-se d'una font d'ingressos

triques. Tanmateix cal relativitzar la relació doncs, en situació d'atur, alguns individus adueixen algun antecedent psiquiàtric o fingeixen una simptomatologia a fi i efecte d'aconseguir aixoplug i menjar gratuït o en ocasions les propies institucions psiquiàtriques o els psiquiatres responsables dels ingressos accepten persones "sanes" que es troben en una greu situació economic-social.

(4) Incluem a tots els efectes l'alcoholisme

- La incitació social indiscriminada a certs standards de consum, inabastables per als nivells d'ingressos més precaris.
- Manca de capacitat integradora del sistema de valors de la societat
- Dificultat per a participar del sentit de pertinença a la societat general, donada la seva situació econòmica, cultural, urbana, etc.
- Difusió generalitzada de la cultura de la violència, que es sembla sobre el camp adobat per la situació tensional col·lectiva i individual i la seva incorporació al seu sistema familiar, educatiu, etc.
- Interacció amb la drogaddicció.

2.1.2.5.-Efectes sobre el model familiar

Malgrat ser un dels camps temàtics que tradicionalment ha estat reconegut com a propi de la sociologia, els sociòlegs s'han mogut prou malament per ell. El que ha fet majoritàriament la nostra disciplina es construir una idealització més propera al desideratum ideològic que a la realitat. El model familiar de la sociologia pràcticament mai ha existit en la configuració de papers i distribució de funcions que l'atribueix.

Tampoc ha semblat molt interessada la sociologia en constatar en la realitat llur model, el que més ha fet son descripcions de les excepcionalitats o de les supostes crisis, sense adonar-se de que l'excepció ha estat generalment la regla i, la crisi la seva constant. Podem trovar anàlisis mínimament vàlids, corresponents a una situació històrica determinada, però que encara ens poden ser d'utilitat, en l'Escola de Frankfurt i més concretament en Adorno i Horkheimer. Referències més clares ens ofereixen el dret, si més no com a marc de referència condicionant, i en l'antropologia amb poques referències, però, a la família de les societats dites "civilitzades". En aquest contexte, esdevé difícil analitzar la crisi com a transformació referit a un model tan poc fiable, en conseqüència ens limitarem a apuntar possibles hipòtesis de canvi en alguns aspectes del joc de papers intrafamiliars.

Aventurem la possibilitat de que l'atur de l'home sia un dels factors d'origen o precipitació i/o desencadenament de moltes de les crisis matrimonials (4)

(4) Per matrimoni entenem no només la seva versió legalitzada, sino al sistema de pautes de comportament que el defineix, bàsicament la cohabitació d'una parella i els rituals i pactes que comporta.

que duen a la separació de la parella. Caldria comprovar aquesta hipotesi i també si es produeix de la mateixa manera en el cas que sigui la dona la que està en atur, doncs sospitem que, fins i tot en els ambients més "progressius", es tolera (o s'aututolera) menys a l'home que que "viu de la dona" que a la dona que "viu de l'home". També es pot pensar en la possibilitat de que el poder de l'home per a conservar la parella i llur autoritat resideixi en molts casos en la seva aportació econòmica.

Quelcom semblant podem trobar en la funció pare i la corresponent autoritat sobre els fills, que s'afebleix quan perd el seu paper de sostenidor econòmic de la família.

En la repartició de papers entre el pare i la mare respecte a les funcions domèstiques i a les relacions amb els fills, detectarem en l'estudi sobre l'atur abans esmentat indicis de que en el casos en que l'home està en atur i la dona treballa, poques vegades aquest fet produeix una reconversió més funcional dels papers, les dones continuen realitzant les tasques domèstiques i responsabilitzant-se dels aspectes fonamentals de l'educació dels fills tan en el sí de la llar com en les relacions amb l'escola.

Un altre tema que fora d'interés estudiar es el possible augment de les tensions familiars derivades de les dificultats econòmiques i de la particular situació emocional de les persones en atur.

2.1.2.6.- Ocupació del temps lliure.

Podria pensar-se que la disposició de més temp lliure origina la dedicació de l'home sense treball a altre activitats i/o afeccions. No és això el que constatarem en l'estudi qualitatiu sobre l'atur a Sabadell i Cornellà, ans al contrari es palesà que els desocupats dediquen la major part del seu temps estar al llit o assegut sense fer res o al carrer passejant o al bar. La interpretació que donem a aquest fet es, en primer lloc, que el desànim i l'apatia superen tota possibilitat d'interés per algú tipus d'activitat, en segon lloc, s'ha d'afegir al problema de l'apatia altres factors: la ja esmentada permanència del paper tradicional de la dona que "allibera" a l'home de les tasques domèstiques, l'absència d'una cultura del lleure, així com la desculturalització dels treballadors. En els sectors que gaudeixen d'un nivell cultural superior i d'interesos i activitats extralaborals quan treballen, també l'apatia, en molts casos, amula aquestes condicions i con-

demna als desocupats a l'inactivitat. De tota manera, l'hipotesi referent a aquest ultims sectors precisaria d'una comprovació mes rigurosa ja que la seva presència en la mostra de l'estudi esmentat era insuficient com per a treure conclusions mínimament fiables.

2.1.3.-L'inseguretat econòmica

L'omnipresència de l'atur, la continua reducció de plantilles, el tancament d'empreses i les magnes reconversions, així com la manca de perspectives estatals i internacionals de recuperació econòmica, situa al ciutadà en un estat de permanent inseguretat.

Front a aquesta situació, tal com assenyala anteriorment Ignasi Riera (5), apareix la por a la pèrdua del lloc de treball i una valoració significativa del treball estable

Estem assistint a un canvi important de les relacions de treball i per tan de les actituds dels treballadors. Naturalment la por a la pèrdua del treball es un factor de gran incidència en aquest canvi. De tota manera, la transformació del marc de les relacions de treball ha estat tal que manca en aquest moment suficient perspectiva per a poder valorar la influència de cada factor(6)

Un fenomen a destacar, que podem imputar a l'inseguretat en el treball, es la creixent "vocació" funcional apareguda entre els professionals catalans, de signe contrari a la tradicional "alergia" a l'Administració. Una possible explicació fora que ara l'Administració es "nostra", dubtem ,però que això expliqui suficientment aquesta mena de repenti activisme patriòtic de despatx.

2.2.- L'amenaça nuclear

Els conflictes internacionals s'han fet més domèstics, qualsevol problema bèlic, per llunyà que sigui, en poques hores es fa present en el domicili dels

(5) Ignasi Riera El món obrer: la cultura, el sistema de valors i el consumisme Cicle de conferències: Visió de Catalunya, juny de 1983, p.8

(6) Jordi Estivill Les relacions de treball i organitzacions obreres ibidem

ciutadans. Però no és només l'ona expansiva informativa la que té capacitat per a arribar a les llars, sino que qualsevol conflicte pot esquitxar-nos, al convertir-se en enfrontament entre les grans potències. La possibilitat de ser víctimes i protagonistes d'aquests conflictes augmenta amb el compromís formalitzat amb les organitzacions militars internacionals i amb la tendència creixent de les grans potències a instal·lar les seves armes d'agressió arreu del món i especialment a Europa, la qual cosa ens fa objectiu militar prioritari d'aquells a els qui apunten aquestes armes. Això no deixa indiferents a molts individus que ho incorporen com a un factor addicional d'intranquil·litat personal, per un altre banda, aquesta intranquil·litat es alimentada permanentment per les informacions referents a la situació de tensió entre les grans potències i la continua apertura de nous focus de possible enfrontament. A nivell simptomàtic, que caldria estudiar amb més profunditat, es constata l'augment de continguts nuclears en els deliris paranoïcs .

De moment, no tenim missils al Principat, però síja disposem de centrals nuclears les quals no gaudeixen de la confiança d'un bon sector dels ciutadans referent a les seves condicions de seguretat. L'amenaça es general però fatalment intensa per a la població veïna.

Una possible via de recerca fora l'anàlisi de la influència d'aquestes amenaces en la vida dels individus i la incidència sobre la situació mental i emocional

2.3.- La intromissió de la "ciència" i de les "tècniques" en la vida personal

La cura del cos ha patit d'un procés d'allunyament del protagonisme dels seus propietaris. S'ha produït una creixent aculturació mèdica de la població. Gairebé ha desaparegut el tractament cassolà fins i tot de les anomalies més comuns i de simple remei. S'ha deteriorat l'assistència primària i s'ha minvat el paper del metge de capçalera, a canvi d'una assistència ambulatoria més que deficient i una assistència hospitalària massificada sobretècnica i parcel·lada per les especialitats. D'un temps ençà estem assistint a una reflexió crítica de les propies autoritats sanitàries, esperem tinguin el seu reflex en la pràctica assistencial i en els programes d'educació sanitària de la població.

L'extranyament de la resolució dels problemes dels individus s'extén pràcticament a tots els àmbits de la personalitat. Es pot constatar una tendència

creixent a que per a cada àrea o subàrea problemàtica dels individus es crei una especialitat professional per al seu tractament. Això pot comportar, entre altres, les següents conseqüències:

- Incapacitació i perdua d'autonomia de l'individu per a resoldre els seus problemes i decidir la seva vida
- Abordatge parcel·lat de les problemàtiques
- Artificial inflació de supostes problemàtiques i de camps d'intervenció del especialistes (No està exclòs el tractament de la normalitat)
- Mediació ideològica dels "especialistes" del comportament.

La corrent de búsqueda de la resolució dels problemes i les crisis de les persones fora d'elles no és, però, quelcom nou i es un dels components propis de la nostra cultura. Aquest era un dels papers que acomplia i, encara que amb menys importància, acompleix la religió. En l'actualitat es pot observar l'aparició d'una creixent demanda que es dirigeix de forma indiscriminada a altres "solucions" exteriors. D'acord amb el tipus de demanda que atèn podem situar als mateix nivell les sectes orientalistes i algunes tècniques psicològiques de grup, al psicoanalista, al sacerdot i al guru etc. En funció d'aquesta demanda, encara que les ofertes sien qualitativament diferents, totes elles s'igualen en la possibilitat de perversió i adaptació de la seva oferta a les expectatives dels usuaris.

2.4.- El desencís polític

Un sector important devla població visqué en el passat mirant al futur, ja sia asseguts esperant que passes el cadaver de l'enemic o be intentant bellugar aquell present per a accelerar l'arribada de l'esdevenidor. L'enemic ja cadaver, el present ja es el futur i resulta que per a alguna gent aquest no es el futur que imaginaven i/o havien intentat construir, i sembla com difícil impugnar, ja que eatà legitimat, si el futur ja es ara, costa pensar en un altre futur. Aquest descontent o desil.lusio es la que expresa el "no és això, companys no és això" d'en Llach o l'ironia del sociòleg valencià Josep-Vicent Marques que en certa ocasió diguè "ara que ja tots som de dretes, ja podem tenir un govern d'esquerres".

El desànim que es produeix a nivell de lo polític no actua com un virus que podem aïllar i inmovilitzar en aquesta àrea vivencial, ans al contrari afecta

a l'estat general dels individus.

Creiem que caldria comprobar la relació existent entre el desencís polític i alguns tipus d'alteracions i crisis dels individus, tals com la depressió, l'adhesió a moviments místics, el furor professional, etc.

Al desencís polític i les seves conseqüències que es poden haver produït per els canvis i constants a nivell estatal es suma un altre desencís referent al canvi i la reconstrucció nacional. Per a un sector important de la població es constaten uns canvis qualitius que es podrien pot-ser valorar positivament si es visquesin com a una primera etapa d'un procés, però no resulta difícil pensar que hem arribat al sostre del que l'estat es capaç de concedir i/o la nostra força es capaç de reclamar i/o obtenir. Com a sostre definitiu, per a un sector de la població es insuficient i inestable. Com a conseqüència es continuen sentin unes limitacions a nivell públic (autogovern) i a nivell de lo privat (llengua, costum, cultura en general, sentir-se foraster en el país propi, etc) que suposem ha de tenir efectes importants en els individus

CICLE DE CONFERÈNCIES: "VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA
RECONSTRUCCIÓ NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA"
L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LA DINÀMICA DELS GRUPS,
LA JERARQUIA DELS ESPAIS I LA IMMIGRACIÓ

"EL MARC SOCIAL DELS DESPLAÇAMENTS DE POBLACIÓ A CATALUNYA"

ÀNGELS PASCUAL.

JORDI CARDELÓS

EL MARC SOCIAL DELS DESPLAÇAMENTS DE POBLACIÓ A CATALUNYA

Àngels Pascual
Jordi Cardelús

Introducció

Quan es parla de reconstrucció nacional a Catalunya sempre surt el tema de la immigració com a qüestió molt important.

Convé fer dues afirmacions de caire general:

a) Les migracions, els desplaçaments de població, són un epifenomen que no té explicació ni serveix per a explicar res per si mateix, i és en les condicions socials que les originen i especifiquen on s'han de buscar les raons de molts problemes que s'imputen a la "immigració".

b) La parcial delimitació del fenomen migratori, reduint-lo a la immigració i, encara, a un determinat tipus d'immigració, ha contribuït decisivament a aquesta desvirtuació de la realitat.

1. Algunes precisions sobre les migracions a Catalunya i els fenòmens de fons que les originen

a) El fenomen quantitatiu

Quan s'estudien les migracions en un espai físic determinat s'han de tenir en compte tots els desplaçaments: la immigració, l'emigració i les migracions interiors.

Tots aquests fluxos es produeixen al mateix temps, corresponent a la mobilització inherent a les relacions de treball. El que varia, segons les conjuntures, és la intensitat de cadascun.

Així, a la dècada dels seixantes, en què hi ha un període de fort desenvolupament, el flux més important és la immigració, però també hi ha fluxos notables de migració interior i d'emigració (especialment cap a l'estranger). La frenada del desenvolupament que té lloc als setantes es reflecteix en una reducció de la mobilitat. Tot i així, en xifres absolutes hi ha un lleuger increment de desplaçaments per l'interior de Catalunya, que passen a ser el flux predominant, i de l'emigració cap a la resta d'Espanya.

De tot això es dedueix que s'ha de relativitzar la importància de la immigració. Si bé és cert que va tenir un pes notable a la dècada dels seixantes, com també l'havia tingut anteriorment, en especial als anys vint, això ja és més relatiu en la dècada dels setantes.

Si mirem ara les migracions a Espanya per comparar-ho amb el que ha passat

sat a Catalunya, s'observa:

Primer. L'increment de la mobilització de la població (lleugerament frenat els últims anys per la crisi).

Segon. Durant la dècada dels seixantes, els fluxos dominants s'orienten cap a Barcelona, Madrid, Euskadi i València, de manera bastant polaritzada

Tercer. Durant la dècada dels setantes (especialment cap a la segona meitat) es produeix una forta dispersió, en el sentit que hi ha una major diversitat de fluxos que presenten entre si diferències més lleugeres.

El fet que a Catalunya (com a Euskadi) la immigració sigui ara (des de lleugerament 1980) inferior a l'emigració ha fet dir que s'entra en l'etapa del retorn. Això no correspon de cap manera al que passa. Ara, com abans, hi ha immigració i emigració.

b) ¿Qui són els migrants?

Una persona és migrant en el moment que es desplaça i deixa de ser-ho en el moment que s'instal·la en un lloc.

Per les estadístiques s'observa que tots els grups socials es desplacen. Obrers, tècnics, propietaris, administratius, funcionaris, professors, etc. En xifres absolutes pesen més els treballadors perquè són majoria en l'estructura social catalana i espanyola, però aquest fet no ha de fer reduir les migracions a migracions de treballadors.

De la mateixa manera quan repassem el lloc de naixement dels immigrants

en una dècada, en trobem de tot arreu: Andalusia, Galícia, Euskadi, Castella... l'estranger, i fins i tot de Catalunya.

Hi ha un cert abús metodològic en el fet d'anomenar immigrant tota persona nascuda fora de Catalunya, i això no és correcte si després es pretén treure'n conclusions. El fet de ser nou arribat en un lloc pot ser una variable a tenir en compte per explicar alguns comportaments diferencials, però això no justifica definir com a "immigrat", amb unes conseqüències socials, una persona que fa potser vint anys que resideix a Catalunya.

La paraula migrant o immigrant no defineix una condició social i per tant tampoc un grup social. Màxim es pot parlar de les persones que en un moment o altre de la seva vida han migrat (i aleshores s'observarà que hem d'incloure en aquest conjunt moltíssima gent que normalment no és considerada migrant). Sense comptar que les que no han migrat són també susceptibles de fer-ho quan es produeixin les circumstàncies adequades.

c) Per què es produeixen els desplaçaments de població?

Les migracions plasmen en l'espai la mobilització que comporta el caràcter salarial de les relacions laborals.

Així, en el desenvolupament del capitalisme espanyol podem observar una absorció/dependització de les formes de producció i serveis tipus artesanal/familiar per les empreses amb lògica capitalista i un increment del mercat d'assalariats, fàcilment mòbils.

Els diferents grups socials es desplacen, cada un segons la seva posició relativa dins de l'estructura social, d'acord amb la lògica que determina el poder/capital.

Durant la dècada dels seixantes Catalunya ha estat un dels pols de desenvolupament dins de l'Estat espanyol, absorbint capital i mà d'obra, però això no ha de distreure del que hi ha darrera.

Es pot dir que l'economia catalana és cada cop més dependent de l'exterior (sobretot Madrid i l'estranger). Només cal repassar a qui pertany el capital o bé on són els centres de decisió de les grans empreses i institucions que ocupen personal a Catalunya (tant públiques com privades).

En l'anàlisi de la població que arriba a Catalunya es reflecteix aquesta realitat. Hi ha una població que es desplaça perquè busca feina i hi ha una població que es desplaça pels mecanismes interns de les empreses i institucions controlades des de Madrid o l'estranger. En aquesta darrera població hi ha una part, amb pes específic, de càrrecs executius de les directrius d'aquest capital forani.

d) Normalment, quan es parla d'immigració es treu el tema de la integració. Convé fer, al respecte, algunes observacions.

Estem patint un procés de canvis que ve de lluny. Un desenvolupament capitalista que es manifesta en una progressiva assalarització i que, a nivell de formes de vida, comporta una progressiva mercantilització de les relacions humanes. Hi ha un procés de canvi en les formes d'integració, un

procés d'erosió i desintegració dels vincles socials especialment notable a les zones urbanes i que afecta tothom i tot Espanya.

Les migracions, la mobilització de les persones amb el que comporta de descontextualització, són una resultant més d'aquest procés, i no la causa.

S'ha de tenir present que en una estructura social donada tothom, d'una certa forma, està integrat. I en una estructura social en procés de canvi, les formes d'integració canvien. En aquest sentit el canvi que té lloc a l'àrea de Barcelona és perfectament equiparable al de l'àrea de Madrid, com ho és també el possible impacte de l'arribada i la sortida massives de gent.

Una de les característiques de la societat actual és la presència permanent d'un cert volum de població que acaba d'arribar i d'un altre que està a punt d'anar-se'n i això està perfectament integrat pel sistema.

En canvi, si per integració volem dir mantenir una relació afectiva amb un entorn, aleshores s'ha de plantejar aquesta qüestió en tots els grups socials i probablement trobaríem que els que estan al servei del poder forani són els menys integrats, siguin castellans, catalans o americans. I de la mateixa manera, arribaríem a la conclusió que és perfectament compatible estar integrat a Catalunya —en aquest sentit de tenir-hi lligams afectius— amb el fet de "sentir-se" gallec, andalús, extremeño...

2. Repàs de tòpics generats per una ideologia distorsionadora

L'àmplia difusió d'una ideologia que emmascara la relació entre el poble de Catalunya i els altres pobles d'Espanya i l'Estat central s'ha servit de la utilització d'una sèrie de tòpics.

a) La immigració, problema central de Catalunya. Com hem pogut veure al primer punt, aquest és un fals problema i és, per tant, insoluble. A més, té la virtut de desviar l'atenció de l'autèntic problema que n'és la causa. El principal problema de Catalunya és la seva dependència política i econòmica d'un poder/capital que per la debilitat social de la seva implantació, és profundament centralitzador i absorben i manté un elevat grau de dependència amb l'estranger.

b) La immigració erosiona la societat catalana. Aquest tòpic és una vegada més agafar l'efecte (i de forma parcial) per la causa i només cal remetre'ns al que s'ha dit abans.

c) Catalunya s'ha beneficiat d'una mà d'obra immigrada. Aquest tòpic respon a una lògica de plantejament dels anys quaranta. Qui realment se n'ha beneficiat ha estat el capital forani amb instal·lacions industrials i de "serveis" a Catalunya. Només cal repassar la llista d'empreses industrials i de serveis (incloses les estatals) per constatar com la part més important dels beneficis no ha estat per a Catalunya ni per als catalans.

d) Sovint es divideix la societat catalana en immigrants i catalans.

Es parla àdhuc que hi ha dues comunitats. Aquest és un tòpic que junt a la poca rigorositat, amaga un rerafons ideològic encaminat a erosionar la societat catalana. A aquest respecte podem dir:

- Que immigrant no defineix una condició social.
- Que sempre que es parla de grups socials han de correspondre al mateix ordre lògic. Així, és correcte parlar que a Catalunya hi ha catalans, castellans, andalusos, francesos, etc. O correcte parlar d'immigrants i no immigrants, però tenint present que en ambdues categories hi ha catalans, castellans, etc. O correcte parlar de castellanoparlants, gallegoparlants, euskeraparlants, catalano parlants, etc.

e) El tòpic anterior es complementa amb la dicotomia immigrants=obrers i catalans=burgesos. No cal dir que aquest tòpic, molt assumit a nivell in conscient per molta petita burgesia que resideix a Catalunya, també té un marcat rerafons ideològic encaminat a erosionar la societat catalana.

Només cal mirar les dades de categories professionals per veure que els representants del poder/capital central són catalans, castellans, andalusos... etc., i el mateix passa amb els obrers.

f) El problema de la integració dels immigrants. Amb tot el que s'ha dit ens sembla que és evident que aquesta qüestió és un tòpic. Plantejar-se aquest "problema" és caure en el mateix parany que és plantejar-se el "problema de la immigració".

g) La llengua és el problema central dels immigrants. Aquest és un tòpic que fins i tot alguns sociòlegs i psicòlegs recullen. La qüestió de la llengua ha estat manipulada per arribar a presentar en forma de conflicte lingüístic el que en realitat és un conflicte d'interessos que no té res a veure amb la llengua. Podríem fer algunes observacions:

- ¿Quin problema tenen els castellano parlants amb la llengua si l'escola, els instituts, la universitat, la premsa, les revistes i publicacions, la ràdio, la TV, el cinema, l'Estat i les empreses subsidiàries s'expressen en aclaparadora majoria en castellà?
- ¿Com és que ningú no parla del problema dels gallego, euskera i catalanoparlants?
- ¿Com és que només es reivindica escola primària en la pròpia llengua pel nen castellà a Catalunya i Euskadi i no en canvi pel nen gallec a Catalunya o Madrid o Sevilla?
- ¿Com és que es demana a les persones que siguin bilingües, quan només són les institucions les que haurien de ser bilingües o, més encara, en el cas de l'Estat, quadrilingües, amb totes les conseqüències?

h) Un últim tòpic se centra més en els moviments migratoris en el sentit de dir "s'ha acabat l'etapa d'immigració i ara és l'etapa del retorn al poble o a la ciutat d'origen". En primer lloc, d'immigració i de retorn n'hi ha hagut sempre, el que varia són els volums. En segon lloc, la crisi afecta sobretot el sector industrial, per això disminueix la immigració a Euskadi i Catalunya, però al mateix temps es consolida el mercat estatal de mà d'obra. No s'ha de confondre el fet d'anar-se'n d'un lloc amb el fet de retornar al lloc d'origen.

3. A mode de resum

a) Les migracions, en la forma i intensitat que prenen avui dia, són un fenomen inherent a la consolidació del sistema capitalista, amb la formació d'un mercat d'assalariats a nivell de tot l'Estat (i que àdhuc en depassa les fronteres), la concentració i centralització de capital i l'increment de la burocràcia pública i privada. Per tant, no es tracta d'un fenomen específic de Catalunya, si bé pot prendre una intensitat determinada en funció de la conjuntura econòmica. En aquest cas i en aquest moment, reflecteix l'impacte especial que té a Catalunya la crisi de la indústria.

b) Així, una anàlisi correcta de les migracions no pot cenyir-se a l'àmbit de Catalunya. Tot el que es pugui dir aquí sobre les migracions i els migrants, es pot dir d'arreu d'Espanya, ja que les migracions no són una variable explicativa sinó explicada per un sistema econòmic comú a tot l'Estat.

c) La utilització distorsionada i tendenciosa de la "problemàtica de la immigració" —que curiosament només es planteja a Euskadi i a Catalunya—, cal situar-la a nivell de la manipulació ideològica que la burgesia dominant mena per debilitar i controlar la possible competència tant a nivell econòmic com polític.

d) En canvi, el que sí que és important per al poble de Catalunya és com es realitza el desenvolupament econòmic que és a la base de les migracions i quina posició té Catalunya en aquest desenvolupament. En aquest sentit hauríem de dir que el problema del poble de Catalunya no és la immigració sinó la colonització.

e) Si s'analitza l'estructura econòmica d'Espanya per tenir una orientació de quins grups controlen la part més important de l'excedent, s'ha de concloure sense gaires dubtes que aquests són la burgesia d'Estat i a més a més amb un elevat nivell de concentració i centralització del poder a Madrid. Fins i tot la burgesia que té les empreses més importants a Catalunya resideix a Madrid o bé a l'estranger

Es pot ben bé dir que l'economia catalana és una economia dependent i ^{que} la burgesia catalana no és l'hegemònica a Catalunya. Dit en altres paraules, els treballadors de la Seat o de l'Enher, per exemple, tant els catalans com els andalusos, com els valencians, etc., no són explotats per la burgesia catalana.

f) Des de fa molts anys, fins i tot d'abans de la guerra, assistim a la competència entre burgesies, amb l'estil típic de la competència entre capitals en què el peix gros es menja el petit. La millor part se l'emporta la burgesia que ha tingut i té l'aparell d'Estat com a instrument d'acumulació, el suport del capital estranger, la ideologia nacionalista espanyola i el control dels grans instruments de comunicació de masses.

Curiosament, només es denuncia l'explotació de la burgesia catalana i la seva utilització del nacionalisme i se silencia l'explotació de la burgesia d'Estat, que també utilitza una ideologia nacionalista i a més a més compta amb molts més mitjans per a difondre-la.

g) Socialment, la societat catalana pateix el desenvolupament del capitalisme d'Estat, com el pateixen la resta de pobles d'Espanya. L'erosió de les relacions socials, la estandardització de les formes de vida, la disminució de la societat civil, l'assalarització i la progressiva mobilització de la població, tots ells són símptomes d'aquest desenvolupament. Especialment agreujat pel poder quasi absolut i supercentralitzat de què gaudeix l'aparell d'Estat a Espanya. En aquesta línia la problemàtica de Catalunya és similar a la de la resta de l'Estat.

h) I aquí com a arreu d'Espanya hi ha un pluralisme cultural en el poble. És evident el pes, en amplis sectors, de la cultura andalusa, la castellana, la gallega...etc., tot i que la peculiaritat de Catalunya és que la cultura catalana té un pes específic i té un cert nivell d'institucionalització. De totes maneres, tot-hom pateix el monopoli cultural mesetari-ianqui que es difón sistemàticament per tots els mitjans d'incomunicació.

Convé recordar que tota opressió cultural reflecteix una explotació econòmica i en aquest sentit val a dir que l'opressió es realitza tant a la cultura andalusa, com a la gallega, com a la basca, com a la catalana. Això queda més palès quan la cultura té el suport material d'una llengua dife-

rent a la d'expressió del capital dominant, com a Catalunya, Euskadi, les Illes, Galícia i el País Valencià, on s'assisteix a un procés sistemàtic d'arraconament i de desprestigi de les llengües euskera, gallega i catalana.

i) Tenint en compte el tema de les jornades en què es presenta aquesta ponència, pot ser oportú fer algunes reflexions pràctiques:

- Considerant que el problema relevant pel poble de Catalunya és l'ocupació o colonització, en plantejar la qüestió de la reconstrucció nacional convindria centrar l'atenció en les relacions de poder a l'interior de Catalunya i amb el poder central i internacional, en lloc de fer-ho en la immigració.

- Els canvis en les formes de vida s'assenten en el tipus de desenvolupament del capitalisme tal com es produeix a Espanya. Es en l'anàlisi d'aquest desenvolupament on ^{es} poden trobar les seves claus d'interpretació. La mobilització, les migracions, com molts d'altres fenòmens amb efectes interactius entre sí, en són només una conseqüència. Val la pena, en canvi, tenir en compte les migracions com a indicador del fet que la societat actual comporta un volum notable de persones acabades d'arribar i d'altres a punt d'anar-se'n.

- Seria millor deixar d'ocupar-se de "la immigració a Catalunya"

i dedicar-se a estudiar les empreses o institucions controlades des de fora de Catalunya i els llocs de treball remunerat que això representa.

- Seria millor deixar d'ocupar-se dels "problemes" dels castellano parlants per a entendre el català i dedicar-se a estudiar les dificultats que planteja pels catalans, valencians, gallecs, etc., la utilització pública massiva del castellà i quines són les bases polítiques i econòmiques que la fan possible.
- Seria millor deixar d'ocupar-se de la "integració dels immigrants" a Catalunya i dedicar-se a estudiar la integració de tots els grups socials tant a Catalunya com a la resta d'Espanya.
- Ser migrant no defineix cap peculiar condició social. Seria interessant reservar la paraula migrant per designar aquelles persones que es desplacen, i prou. Si es vol fer referència a grups amb característiques culturals particulars, és millor parlar de castellans, andalusos, gallecs, etc. I si es vol fer referència a classes o grups socials, emprar les paraules pertinents: obrers, empresaris, funcionaris, empleats de serveis... Les classes i l'estructura social encara són un bon instrument per a interpretar la societat.

Barcelona, 13 d'octubre de 1983

CICLE DE CONFERENCIES

VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LA DINÀMICA DELS
GRUPS, LA JERARQUIA DELS ESPAIS I LA IMMIGRACIÓ

"INMIGRACION Y MOVILIDAD SOCIAL"

FAUSTINO MIGUELEZ LOBO

INMIGRACION Y MOVILIDAD SOCIAL

Faustino Miguélez Lobo
Universidad Autónoma de Barcelona

1. Por qué y cómo es relevante estudiar la movilidad de los inmigrantes.

La inmigración, tanto desde fuera de Catalunya como de las Comarcas rurales o menos industrializadas hacia las más industrializadas como en el interior de éstas es, sin duda uno de los procesos que más fuertemente están afectando a la estructura social del país (Nota 1).

Cabe preguntarse, por tanto, en qué grado la condición inmigrante influye sobre la movilidad entendida como nivel de oportunidades que las personas tienen en una sociedad como la nuestra que es compleja, competitiva, con valores fuertemente marcados por el triunfo en el trabajo y el nivel de consumo. Es ésta una pregunta válida no sólo en clave histórica, sino también de presente y de futuro que nos puede dar algunos elementos para entender los temas de siempre de la sociología, la desigualdad, la conflictividad, el poder, pero aplicados a nuestra sociedad concreta.

Es habitual medir esa movilidad o ese nivel de oportunidades por un doble indicador: el objetivo que se refiere al paso de una posición social a otra, superior o inferior, según el puesto que se alcanza en la escala de ingresos, de educación, de tipo de trabajo y que en general, viene sintetizado en un indicador único: el de la profesión o el de la ocupación propio o de la familia en la que se vive; el subjetivo que es la autoapreciación sobre el lugar que se ocupa en la escala social y que suele valorarse por lo que se llama la adscripción subjetiva de clase. Los teóricos de la movilidad habían

NOTA 1. J. Cardelús, J.M. Oroval y A. Pascual han señalado, muy acertadamente, cómo la clasificación común que identifica como inmigrantes a los venidos de fuera de Catalunya frente a los nativos, adscribiéndoles determinadas características tiene que ser repensado, puesto que las migraciones por el interior de Catalunya, a menudo en diversas direcciones, tienen una importancia, aún cuantitativa, que no es posible despreciar. Véase "La inmigración como tópico" en Do
blón, nº 4, Julio 1976.

partido de varios supuestos: el primero que se daba correspondencia entre el nivel objetivo y el subjetivo; el segundo que las diversas posiciones sociales podían ordenarse estratificadamente o escalonadamente con lo que resultaba factible medir si había movilidad ascendente, descendente o estancamiento; el tercero, la universalidad de la escala, por la que todas las personas valoran diferenciadamente determinadas ocupaciones con respecto a otras y viceversa o admitía que elevados ingresos o elevado prestigio de la profesión eran signo de elevada posición social.

Hoy el tema de la movilidad sufre una doble crisis: la crisis económica, las pautas de consumo y de tiempo libre, la disgregación de ciertas ocupaciones y profesiones, el debilitamiento de los valores trabajo y profesión, la inadecuación entre estudios y trabajo, etcétera, ponen en duda aquellas creencias sobre la movilidad. Porque, ¿ qué resulta más apetecible hoy, un trabajo fijo aunque poco cualificado u otro bien cualificado, remunerado, pero eventual? o ¿ qué daría más prestigio, un empleo consolidado de técnico medio o una ocupación sumergida de director de empresa?. La jerarquización de ocupaciones basada en la homogeneidad del mercado de trabajo parece algo que se está tambaleando. Pero además la movilidad no tiene sentido si no es analizada como un fenómeno histórico estrechamente ligado al contexto, esto es al nivel general de las condiciones sociales medias. Así el paso de una ocupación manual a una no manual o de manual descualificado a oficial podía tener hace 20 años un contenido parcialmente diverso del que puede tener hoy y, en tal sentido, ser signo de mayor movilidad.

Tomando a España como una unidad podemos hablar de movilidad de los migrantes, según los criterios al uso, si comparamos posición en el origen con posición en el destino, comparación que, de todos modos, es esquemática, puesto que prescinde de problemas de desarraigo cultural y personal. El problema que nos ocupa no es éste, sino el de la movilidad en el interior de la nueva sociedad, en este caso la catalana.

Pero, a mi entender, no basta considerar la movilidad como fenómeno individual. Es también colectivo en cuanto afecta a grupos, y el estudio de sus causas y consecuencias es fundamental en la estructura social. Con ello quiero señalar que lo realmente fundamental es investigar hasta qué punto en nuestra sociedad existen colectivos que

permanecen estancados ocupando posiciones bajas o descienden en la situación social y si ello, tiene que ver con la inmigración. Veamos de ir más a fondo de este fenómeno. La inmigración a que nos vamos a referir es inmigración económica, esto es, trasvase de fuerza de trabajo de estadios menos avanzados a estadios más avanzados de la estructura productiva. Cabe preguntarse en qué medida el fenómeno migratorio influye sobre el mercado de trabajo y es influido por él. Mi hipótesis es que un cierto tipo de migrantes constituyen un sector estancó y aislado de la propia estructura social que vamos a calificar como subordinado debido a sus escasas posibilidades de incidir en un mejor reparto de oportunidades y que en ciertos contextos puede convertirse en marginal (2) donde la subordinación tiene también características políticas.

Serían dos las preguntas que podríamos formularnos: ¿Cuál es el grado de movilidad de los inmigrantes en comparación con los autóctonos? ¿Hasta qué punto los factores causantes de la movilidad o del estancamiento son atribuibles al origen en cuanto tal o más bien a características que habitualmente le acompañan, pero de las que no quedarían totalmente excluidos los no migrantes?

El tema de la movilidad de los inmigrantes comparada con la de los nativos ha sido objeto de estudios desde los primeros años 60 (3) como también del discurso político (4). La gran cuestión de fon

Nota 2. Lo cual aparece mucho más evidente al analizar el papel de los inmigrantes extranjeros bien españoles en Europa bien norteafricanos en España.

Nota 3. Podemos citar obras de los años 60 como:

F. Candel, Els altres catalans. Ed. 62, Barcelona, 1964.

J. Maluquer i Sostres, L'assimilation des immigrés a Catalogne. Librairie Dior, Ginebra, 1963.

A. Jutglar y otros, La inmigración a Catalunya. , Barcelona, 1968.

Nota 4.

J. Pujol, La imigració, problema i esperança de Catalunya. Nova Terra, Barcelona, 1966. Reeditado en 1976.

J. Termes, "La imigració a Catalunya: política i cultura" en Reflexiones críticas sobre la cultura catalana. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya.

Fundac. J. Bofill, Inmigració i reconstrucció a Catalunya. Ed. Blume, Barcelona, 1980.

(Resultado de un seminario realizado por la fundación entre políticos y estudiosos catalanes).

do, en el discurso político es ver si los inmigrantes están o no si tuados en una posición subordinada, esta vez política, que no se refiere exclusivamente a votar o no votar, sino a la incidencia que se puede tener en las instituciones políticas, en la administración, en los partidos y sindicatos, en los medios de comunicación, en la opinión pública en general donde, por supuesto, hemos de huir de análisis simplistas e instrumentalizadores que, ciertamente se han hecho, como el de preguntarse cuántos altos cargos de la administración autonómica son castellanoparlantes. En los años 70 se elaboran algunos estudios que van más al fondo del tema que nos ocupa como los de Píñilla de las Heras, Carlota Solé, Angels Pascual y otros.

2. Movilidad diferenciada y segmentación del mercado de trabajo.

El primer tema que quisiera plantear es si el origen geográfico de los activos ha sido o es un factor de estratificación del mercado de trabajo en Catalunya que nos haga concluir que los inmigrantes han quedado atrapados en algunos estratos, los bajos, sin posibilidades de moverse o con una área muy reducida de movilidad. El segundo se referirá a la evaluación de éso en términos de posición social. Para ello voy a diferenciar 3 etapas en la historia reciente en las que la movilidad en sus dos vertientes, la individual y la colcetiva, puede tener significados diversos: la primera abarca desde las primeras inmigraciones subsiguientes a la guerra civil hasta el plan de estabiliz., etapa en la que se sigue dando en España un desarrollo económico claramente diferencial y tiene lugar en Catalunya la creación de muchos cientos de pequeñas empresas que, junto con las ya existentes, absorben los al menos 700.000 inmigrantes que llegan a nuestro país; el segundo es del gran auge económico con la expansión como pauta en todos los sectores y regiones españolas y el incremento de los flujos migratorios de largo trayecto (interprovinciales) pero también los de corto trayecto (intraprovinciales e intracomarcales) , etapa ésta que abarca hasta los primeros años 70; la tercera es la que viene marcada por la crisis económica con un drástico descenso de la inmigración.

Vamos,pués, a la primera de estas etapas. En una investigación realizada por Joaquín Maluquer Sostres, publicada en 1963 (MS, 96 s.) quedaba de manifiesto que el status profesional de los inmigrantes era inferior al de los catalanes de origen, aunque ya aparecían diversidades importantes, en los dos grandes grupos que el autor dis-

tinguía, cuadros medios y obreros; en efecto la distancia entre inmigrantes y nativos en los primeros, 1 a 6, era mucho mayor que entre los segundos, 1 a 3. De todos modos, el hecho de tratarse de una sola empresa, en una localidad tradicional de la industrialización catalana, Terrassa, y en un sector, así mismo tradicional, el textil, podía desviar en alguna medida las conclusiones.

Para este mismo período podemos disponer de datos en la investigación de E. Pinilla de las Heras (5). De ella se deduce que antes de 1960 existe un mayor grado de movilidad tanto entre inmigrantes como entre nativos que principalmente tiene sus puntas más sobresalientes en el paso de manual no calificado a no manual. Pinilla atribuye la aparente movilidad descendente de calificación de la década de los 60 a un mayor grado de especialización, mayor automatización (pdlH, 291, 1979). Yo creo que hay otros fenómenos, a los que me referiré posteriormente, que han de ser tenidos en cuenta.

Todos los estudios de que podemos disponer referidos a la década de los 60 nos ponen de manifiesto que se da una notable diferenciación en el grado de movilidad entre inmigrantes y nativos en desfavor de los primeros. En este caso, los datos nos permiten analizar el tema desde dos puntos de vista: las características del sector y las características de los trabajadores. El estudio realizado por la dirección general de Planificación Social, tomando como unidad de análisis la provincia, nos da importantes pistas que vamos a analizar refiriéndonos a la provincia de Barcelona. Los datos de este estudio no nos permiten estudiar la evolución del fenómeno, al no relacionar origen con ocupación y año exacto de llegada a Catalunya, pero sí tienen la virtud de retratar las posiciones de todos los inmigrantes residentes en 1970. Nos es posible así, verificar, si se dan diferencias en la accesibilidad de las personas por su origen a los sectores en función de la mayor o menor complejidad tecnológica y organizativa de éstos. Así los no-migrantes tienen el más alto grado de accesibilidad a Electricidad-gas-agua, Comercio y Financieras; los inmigrados desde la provincia se llevan la palma en Manufactura y Transporte; los inmigrantes de fuera de la provincia tienen la máxima concentración en Construcción, Servicios Comunales y Personales, (INVENTICA vol. 2/1, t.1, p. 325 s).

nota 5. La investigación de Pinilla de las Heras, Inmigració i mobilitat social (4 vol), realizada a 4.000 individuos varones de 24 a 55 años, dedica un apartado al análisis de la historia laboral antes del momento de la encuesta.

Una primera conclusión a deducir de estos datos es que se da un cierto atrapamiento de los inmigrantes de fuera de la provincia en sectores en que el perfeccionamiento y el desarrollo de la profesión, mediante calificación y ascenso, parecen más difíciles, debido al es caso nivel tecnológico y baja complejidad organizativa de los sectores. Tal conclusión, de todos modos, debe ser matizada, puesto que entre estos inmigrantes también han de ser contados los de las comarcas no barcelonesas - indicación ésta que nos acerca, como veremos posteriormente, a una posible mayor similitud de todos los inmigrantes, internos y externos a Catalunya - y porque en la segunda categoría, la de inmigrantes dentro de la provincia, se encuentran tan to los nativos de Barcelona como los que, habiendo venido de fuera, hayan podido cambiar de residencia, lo que podría permitirnos intro ducir la hipótesis, a verificar con otro tipo de datos, del rompimiento del estancamiento a través de un mejor conocimiento del mercado dado normalmente por la existencia de un período más prolongado de permanencia en Catalunya.

Desde el ángulo de las características de los trabajadores podemos extraer una conclusión global del estudio de INVENTICA: que el 88% de los inmigrados interiores y externos a la provincia de Barcelona están en las categorías bajas, contra el 72% de los no-migrantes, lo que refuerza la hipótesis del estancamiento, ahora desde la perspectiva de la ocupación.

El estudio ya citado de Pinilla de las Heras nos puede permitir acercarnos con más acuracidad al fenómeno de la movilidad de los inmigrantes. La distribución de los activos de su encuesta, según el origen, inmigrados de fuera de Catalunya y nativos de Catalunya, por sectores, nos da unos resultados con muchas semejanzas y alguna diferencia con los anteriormente comentados. Los inmigrantes están por encima del 67% en construcción (en este caso es el 71%), industria moderna y transporte. En la industria tradicional la presencia oscila entre el 59% y el 62%, según tamaños; en los servicios en conjunto en porcentajes inferiores al 50%. La no diferenciación de sectores según su grado de complejidad organizativa o la mayor diferencia ción según el nivel tecnológico (entre industria tradicional y industria moderna) o la no distinción entre inmigrantes interiores y externos puede explicar algunas diferencias con el estudio anterior, aunque las líneas fundamentales se repiten. ¿Puede hablarse de "a-

trapamiento" de los inmigrantes en algún sector?. En el análisis que realiza LL. Fina sobre las investigaciones de Pinilla con el fin de verificar una posible dualidad del mercado de trabajo en Catalunya, podría hablarse de esto sólo en la Construcción. Yo creo que los datos de INVENTICA y los que posteriormente veremos en la investigación de C. Solé ponen de manifiesto que también en servicios personales y comunales se puede hablar en los mismos términos.

Hasta ahora tenemos sólo una fotografía del fenómeno estudiado. ¿Qué decir de la dinámica que está detrás?. Si nos fijamos en la movilidad intra-empresarial, podemos señalar que no siendo elevada, la máxima se da en el Transporte público (34,8%) y la mínima en la Construcción (18,4%), situándose la industria tradicional, la industria moderna, el comercio y el resto de los servicios en posiciones intermedias lo cual nos da algunas pistas respecto al tema que nos ocupa teniendo en cuenta el grado de ocupación de cada uno de los sectores por los inmigrantes. Introduciendo la variable tamaño de empresa, medida en términos de volumen de la plantilla, vemos que la movilidad intraempresarial es mayor cuanto mayor el tamaño y viceversa: pequeñas, 16%; medianas, 24%; grandes, 39%. Combinando sector y tamaño de empresa, podemos comprobar que la menor movilidad se da, siempre en el tamaño menor, hasta 50 trabajadores, destacando a la baja la Construcción (3%) el Transporte (11%), la Industria tradicional (17%), lo que relativiza ciertas conclusiones anteriores en torno a la mayor movilidad en el Transporte, por ejemplo, y confirma la bajísima movilidad en la construcción y en la industria tradicional. Se perfila la hipótesis de que la pequeña empresa parece ser una estructura de atrapamiento o de no movilidad. Pero, ¿quién va a parar a la pequeña empresa?.

Si por último nos referimos a las características de los trabajadores, cualificación, nivel de ingresos, etc., sintetizadas en la categoría socioeconómica, quizá el panorama y las diversas preguntas que nos hemos venido haciendo obtienen más claras respuestas. Pinilla distribuye su muestra en 7 grandes categorías (A,B1,B2,C1,C2,D,E) las 4 primeras de gestión administrativa y planeamiento técnico, las dos siguientes de ejecución administrativa, y las dos últimas de trabajo manual, subdivididas, a su vez, en 14 niveles, dos por cada una, según la mayor o menor responsabilidad administrativa o técnica o el mayor o menor grado de cualificación. (Pd1H p.99, 107). Esta distribución, confrontada con el origen, nos permite concluir que

a categoría más baja mayor presencia de inmigrantes - en la última el 80% son inmigrantes y el 11% nativos - y a categoría más alta mayor presencia de nativos - en la primera el 80% son nativos y el 20% son inmigrantes. Cabría suponer que ese elevadísimo porcentaje de inmigrantes en los 5 niveles más bajos, 4 manuales y el inferior de los no manuales, los subalternos, supone un cierto estancamiento de los mismos en el área, lo que se concreta en que difícilmente la movilidad de los no manuales va más arriba de ese último escalón, en realidad manual, de no manuales que son los subalternos y que en general no permite a los inmigrados manuales pasar de la penúltima de las 7 categorías señaladas, mientras que es posible avanzar más a administrativos y técnicos, en particular en el sector terciario.

Sintetizando y concretando, veamos a través de qué cauces concretos se da la movilidad ascendente de los inmigrantes que se registra y el estancamiento que parece contradistinguir a los manuales. Todas las investigaciones muestran una clara división de los inmigrantes en dos subconjuntos: los manuales y los niveles inferiores de los no manuales (donde en realidad, aunque con otras características, predomina la manualidad) por un lado y los no manuales por otro. En estos últimos se registraría movilidad ascendente aunque inferior al colectivo de nativos. Podemos ver luego, a qué factores puede ser debido. En los primeros predomina la no movilidad. La empresa pequeña condiciona el estancamiento, tal como puede observarse en el cuadro I extraído del trabajo de Pinilla de las Heras. Sólo la mediana y gran empresa aparecen como estructuras en que se registra una cierta mayor movilidad de los inmigrantes, también de los manuales. Así mismo, y en contrapunto, los inmigrantes no manuales parecen tener mejor salida en la mediana y gran empresa o bien en sectores con un notable grado de desarrollo tecnológico. Un último aspecto señalado por Pinilla es el que se refiere a la movilidad intergeneracional. Los datos manejados por el autor (PdIH, 276 s) nos llevan a dos tipos de consideraciones: se manifiesta una movilidad social ascendente en la población nativa y una fuerte herencia d status en los hijos de no nativos, herencia que en los manuales es de estancamiento cuando no de movilidad descendente. Pero, por otro lado se registra " una igualación de estructuras entre nativos y no nativos en los colectivos manuales" (p. 279); ambas nos obligan a relativizar la importancia del factor general origen geográfico en la determinación del nivel de oportuni

dades para acentuar el de procedencia social.

Para el análisis de la tercera etapa es obligado utilizar la investigación de Carlota Solé (C.S, 1981), si bien conviene señalar que desde finales de 1978 en que se recogen los datos a hoy puede haber habido cambios muy significativos a causa de la crisis económica y sus secuelas.

Desde la perspectiva de las características de los sectores de actividad, la más elevada accesibilidad para los inmigrantes se registra, nuevamente, en la Construcción y otros servicios (6) y la más baja en Comercio y Banca. Hay una continuidad substancial con todas las investigaciones anteriores siendo los rasgos sobresalientes de esa dicotomía la complejidad tecnológica y organizativa. En posiciones intermedias de un cierto equilibrio se encuentran Metalurgia y Química.

Desde el punto de vista de las características de los trabajadores, C. Solé encuentra nuevamente una acentuada estratificación que señala diferencias entre 1-3 y 1-5 en las categorías más bajas en desfavor de los nacidos fuera de Catalunya, diferencia que se acentúa en las categorías bajas de la industria y en las más subordinadas de los servicios. Tenemos, sin embargo, en el estudio comentado, una posibilidad más concreta de medir la movilidad socioprofesional al contar con datos que comparan el actual empleo (1978) con el empleo inmediatamente anterior (7). De tal comparación habría que resaltar los siguientes aspectos:

En términos generales hay que señalar un aumento porcentual, -aunque de otras fuentes se deriva que no es así en términos absolutos - de las ocupaciones no manuales con relación a las manuales que es debido, básicamente, a que éstas últimas han desaparecido en mayor cuantía hacia el paro o hacia la actividad sumergida. Es difícil, pues, hablar aquí de elevada movilidad general ascendente; más bien es el fe-

NOTA 6. Esta última categoría tiene dificultades comparativas con otras investigaciones al englobarse en ella tanto los servicios descualificados, como sectores cualificados como Artes Gráficas o bien otros sin especificar.

NOTA 7. En el estudio no se especifica si tal empleo se ha dado en la región o comarca de origen, en el caso de tratarse de inmigración muy reciente. Dada la escasa importancia cuantitativa que la inmigración tiene en 1978, es posible suponer que el empleo anterior se ha dado también en la sociedad de recepción para los inmigrantes.

nómeno contrario el que tiene lugar con acentuación de las tendencias a la marginación de algunos colectivos, como tendremos ocasión de ver. Por lo demás, la autora del estudio comentado parece dar un sentido de ascenso a la categoría de trabajador independiente-autónomo que, justamente en este período de crisis puede significar también un descenso, convertida en ocupación de supervivencia al haber perdido el puesto de trabajo asalariado. Dicho esto conviene señalar: de las categorías no manuales, tanto las de elevada cualificación o responsabilidad como las que la tienen menor, únicamente hay un ascenso de inmigrantes en relación con nacidos en Catalunya en la de vendedores y comerciantes, mientras que se registra menor movilidad en administrativos y un desequilibrio mucho mayor en subalternos. A falta de investigaciones más monográficas, parece imponerse la hipótesis de que los inmigrantes aumentan en relación con nativos en las no manuales muy descualificadas o muy flexibles: subalternos, vendedores de grandes almacenes, pero no en otros. Aumenta la proporción de inmigrantes en obreros cualificados y sin cualificar, en personal de servicio doméstico, etc... esto es, en todas las manuales. Por último aumenta la proporción de nacidos en Catalunya en pequeños comerciantes e industriales y en profesiones liberales. (CS, 34-36).

La conclusión general, por tanto, es que la movilidad de los inmigrantes ha sido descendente en el último período en el contexto de la crisis, no habiendo funcionado, justamente por dichos problemas estructurales, un mayor nivel de formación ya existente, como elemento potenciador del ascenso. Ciertamente que, por otro lado, considerado en sí mismo el subconjunto de inmigrados podemos observar en su interior una cierta movilidad ascendente limitada en el sentido que ya había manifestado Pinilla de las Heras: esto es: como paso de obrero no cualificado a cualificado o bien a subalterno y vendedor (si éste se quiere considerar movilidad ascendente).

3. Una posición social subordinada.

¿Qué evaluación tiene todo ello en términos de posición social?. En primer lugar cabe preguntarse como lo perciben los mismos inmigrantes. Está claro, y la última de las investigaciones que comentamos lo resalta llamativamente, que el paso de una situación de origen caracterizada por el desempleo, la eventualidad, los bajos salarios, el paternalismo, la inseguridad y la falta de cualquier horizonte de cambio,

a la sociedad industrial catalana que comporta en la creencia generalizada posibilidades muy diferentes, al menos antes de la crisis, es visto en general como un importante ascenso social. Ahora bien, el convencimiento mayoritario de los encuestados, más acentuado en los nacidos fuera de Catalunya que en los nacidos dentro de Catalunya, de que los "naturales de Catalunya" tienen más posibilidades de encontrar empleo y experimentar movilidad ascendente (CS,46) pone de manifiesto que en la realidad las oportunidades de cambiar y subir que se perciben son pocos.

A lo largo de las 3 etapas consideradas, y por más que los indicadores de las diversas investigaciones señaladas no siempre son totalmente comparables, la movilidad de los inmigrantes es escasa. Se registra una cierta rigidez de status que hemos calificado de subordinación. La mayor movilidad que algunos investigadores han percibido en la primera etapa, atribuida a la menor complejidad de la base productiva, puede responder a una visión limitada. En efecto, en mi opinión puede ser así en el mercado de trabajo formal o manifiesto. Pero las empresas tienen unos apéndices de fuerza de trabajo informal muy importantes, en base a la utilización de mano de obra clandestina, trabajadores sin contrato a tiempo parcial o a pleno empleo, eventuales, mujeres a domicilio. Todo este sector precario, atrapado e inmovilizado al margen de las posibilidades que hay en el mercado de trabajo formal es, en gran mayoría, inmigración. En la década de los 60, gran parte de aquel sector informal se regulariza y sale a la superficie, al tiempo que en superficie se expande el entero mercado de trabajo. Así emerge y se plasma en datos observables una estructura extraordinariamente estratificada en la que los inmigrantes manuales ocupan inmovilizados los últimos escalones o experimentan una movilidad escasa lo cual no obsta a que, ciertamente, en relación con las décadas anteriores, se haya producido una elevación generalizada del nivel de vida por la que, p. e., ya no sea signo de status alto el disponer de coche.

La única vía de ascenso parece ser la que se deriva de la multiplicación de los rangos ocupacionales - ensanchamiento de la estructura ocupacional - ascenso que en términos subjetivos no es despreciable, puesto que el origen campesino y descualificado de gran parte de los inmigrantes hace concebir como prestigioso este cambio, visto co-

mo signo de adaptación a la cultura industrial. Es éste, sin embargo, un campo de movilidad estrecho y cerrado que se puede considerar, desde una perspectiva más amplia, estancamiento.

En la última etapa repercuten ya las consecuencias de la crisis, puesto que la ocupación de puestos teóricamente considerados más altos en la escala social como "por su cuenta", vendedores, etc... no necesariamente implica una movilidad ascendente, al darse a menudo en condiciones precarias: de eventualidad, contratación temporal o precariedad total.

Veamos qué formas adquiere esta posición que hemos calificado de subordinación.

Nos estamos refiriendo a un colectivo que globalmente apenas se ha movido de ciertas posiciones subordinadas, por más que los individuos lo hayan hecho en un trecho determinado de la escala y por más que, ciertamente, pueda seguir predominando la idea de la posibilidad de movilidad en nuestra sociedad apoyada en hechos aparentemente sólidos como es el salto social que, bajo ciertos aspectos, comporta el paso de la situación de origen al trabajo industrial o servicial en Catalunya.

Es importante distinguir en el subconjunto de inmigrantes dos colectivos, el de manuales de la industria y los servicios más subalternos y el de no manuales. En el primer caso la corta movilidad interna que no salta las fronteras del colectivo se da junto con un estancamiento o retroceso general y global del conjunto en relación al homónimo de nacidos en Catalunya. En el segundo se registra, junto con el colectivo de nacidos en Catalunya, un aumento general de su peso relativo como ya señalábamos anteriormente, y un cierto acortamiento de distancias en los años 60, pero la distancia entre inmigrados y nacidos en Catalunya se mantiene igual o aún aumenta en alguna categoría, como administrativos, en desfavor de los inmigrantes en los años 70. ¿Razones? Pueden sugerirse varias hipótesis plausibles: estancamiento del mercado de trabajo mismo en los últimos años, peso del factor herencia y conocimiento del mercado, importancia del conocimiento del catalán para muchas de estas profesiones.

Aunque en ninguna de las investigaciones, desgraciadamente, se ha diferenciado entre inmigrantes interiores e inmigrantes externos, basándonos en indicios derivados del estudio INVENTICA y de los trabajos de A. Pascual y equipo, podemos señalar que los inmigrantes interiores parecen estar en unas condiciones, respecto a la movilidad, más

cercanas a los inmigrantes externos que a los no migrantes. Las posibles razones las analizaremos posteriormente.

Por último, cabe señalar que el mismo grado de inmovilidad parece darse en las pequeñas empresas de los sectores menos tecnificados, al ser éste el colectivo con menor fuerza contractual, más desprotegido legal y sindicalmente y funcionar en una relación de subordinación respecto a la mediana y la gran empresa que amplía o recorta sus necesidades de fuerza de trabajo contando con el acordeón de estas pequeñas empresas. De modo que la movilidad de estos trabajadores sería sólo horizontal: trabajo en la pequeña empresa, precariedad, paro y viceversa, con un elevado grado de rotación. Justamente el análisis de este colectivo pone, a mi entender, muy claramente de manifiesto el significado de la no movilidad como un fenómeno colectivo que hemos llamado subordinación y que acaba, como un efecto secundario, si viendo también a la poca o mucha movilidad que se da en otros. Como así mismo, pone de manifiesto el escaso relieve, o cuando menos la limitación, que tiene hablar de la movilidad individual.

He señalado en páginas anteriores un doble fenómeno: la constatación de la creencia en la movilidad en nuestra sociedad y, en contraste, la escasa movilidad medible en una escala "objetiva". Deberíamos profundizar sobre esta aparente incongruencia.

En las sociedades modernas se ha desarrollado la creencia en la movilidad ascendente, es más, una "institucionalización" de la movilidad ascendente (8) como una manera de responder a las cada vez más fuertes exigencias de igualitarismo de amplios sectores sociales. ¿Cómo ha sido posible? Amortiguando los efectos conflictivos de los conflictos de clases mediante la multiplicación de rangos ocupacionales y salariales (S.G.). Pero difícilmente se puede hablar de movilidad social. En efecto ¿se puede sostener seriamente que el oficial de 1ª tiene una función social diferente que el oficial de 3ª? Lo que se ha creado es, más bien, una ficción de movilidad basada sobre una jerarquía funcional que, eso sí, tiene la facultad de oscurecer los intereses comunes de quienes están colocados en diferentes rangos.

Más bien habría que hablar de un cierto proceso centralidad-periferia en el que los inmigrantes, principalmente los manuales, tenderían a ocupar la segunda posición. ¿Cuáles son las razones de fondo? ¿Afecta sólo a los inmigrantes externos? ¿Sólo a los que tienen condición de inmigrantes?.

NOTA 8. Giner, S., "Clase, poder y privilegio en la sociedad corporativa", Sapers, nº 20, p. 49, Barcelona 1983.

4. Hacia los orígenes de la subordinación.

El análisis realizado hasta ahora podría llevar a la conclusión precipitada de que el origen geográfico - nativos contra inmigrantes - en cuanto tal es el factor determinante de la situación descrita, como si se tratara de discriminación. En mi opinión no se puede hablar de discriminación, porque las características que condicionan la subordinación y acompañan la condición de inmigrante no se dan en otros colectivos totalmente y, en el grado en que se dan, también subordinan a éstos.

La primera de dichas características - como se deduce de todas las investigaciones - es el nivel formal de educación y la distancia, a este respecto, entre los colectivos de inmigrantes y de nativos, en el supuesto de que en los años de la expansión económica la educación ha diferenciado el acceso por sectores, tipos de empresa y categorías manuales o no manuales y, en tal sentido, condicionado en alguna manera la movilidad. La distancia educativa se mantiene aún ahora, a pesar de que hay un cierto acercamiento, por cuanto que la mayoría de los inmigrantes de las últimas 2 décadas son todavía los que han pasado directamente desde la zona de origen al sistema productivo (9) como se puede observar en algunas investigaciones de las citadas o en otras más recientes (10). Por más que en los años 60 y 70 el nivel de educación formal en Catalunya es más elevado que el de muchas regiones que proporcionan la inmigración, sabemos que también existen diferencias en el interior de Catalunya lo cual pone de manifiesto, una vez más, la necesidad de tener en cuenta, desde la perspectiva que nos ocupa, la inmigración interior.

En consonancia con el factor educativo hemos de referirnos, en segundo lugar, a la cualificación. Debido al superior nivel educativo y a la cualificación superior, los nacidos en Catalunya han tenido en los años de la expansión mayores posibilidades para colocarse en el sector servicios o bien en empleos no manuales del sector industrial lo que en general ha sido considerado en nuestra sociedad como un cierto grado de movilidad ascendente. Pero conviene, por otro lado, desmiti-

Nota 9. También aquí se echan en falta investigaciones que diferencien entre inmigrantes con más de 16 años e hijos de éstos inmigrados con ellos o ya nacidos en Catalunya.

Nota 10. Hace pocos meses, un estudio realizado en Sabadell ponía de manifiesto que, mientras en el conjunto de la ciudad, los analfabetos eran el 6%, en ciertos barrios obreros alcanzaban el 25%.

ficar la educación y la cualificación como factores de movilidad, al menos por lo que se refiere a los estratos medios y bajos de las ocupaciones. En efecto, muchos inmigrantes, igual que nativos, han elevado su cualificación en la misma empresa lo que, si bien ha supuesto una cierta movilidad ocupacional, ésta no se ha traducido en movilidad social: ha habido escasa mejora salarial y de condiciones de trabajo, se ha mantenido la barrera substancial a la movilidad entre manuales y no manuales, ha continuado la misma subordinación social. Es decir, el primer empleo que se ha ocupado o uno muy similar en sus características, ha tendido a convertirse en el definitivo, debido al bajo nivel de tecnificación del sistema en si mismo, con la excepción de los niveles más altos sobre todo en los servicios, que no ofrece gran pluralidad de oportunidades.

Descualificación y manualidad han sido y siguen siendo características del sistema productivo catalán en su expansión reciente, por lo que no ha necesitado mano de obra en abundancia con elevada formación y cualificación, sino con una formación mínima, la de semi-cualificado, que le imprimiese gran manejabilidad para puestos esencialmente semejantes.

Lo que podríamos llamar genéricamente el "conocimiento del mercado de trabajo" puede ser una tercera característica a tener en cuenta. Parece que en un mercado rígido y con pocas oportunidades objetivas, la posición de los nacidos en Catalunya ha sido más favorable debido a su mejor conocimiento. Pero veamos las cosas desde el punto de vista de los inmigrantes. En un primer paso, la baja cualificación de éstos y su escaso conocimiento del mercado les ha llevado a los puntos de demanda más aparentes y más obvios: la construcción, los servicios descualificados (limpieza, personales, etc.) y la pequeña empresa poco tecnificada. De ahí se podía dar un paso ascendente, pero que éste fuera importante dependía de la cualificación y conocimiento del mercado, donde los nativos - y en parte los inmigrantes interiores - estaban en mejores condiciones. Aún así nos faltan estudios que nos permitan ver en profundidad, por encima de la anécdota, hasta qué punto la antigüedad en Catalunya ha permitido romper la situación de subordinación, como también estudios que nos permitan saber se la llamada segunda generación, es decir, los hijos de los inmigrantes nacidos aquí o inmigrados en edad muy temprana se encuentran en condiciones diversas de los nacidos en Catalunya. Ciertas conclusiones a deducir de la investigación de Pinilla de las Heras más bien rea -

firman el peso de la herencia de status.

Por último es necesario referirse a la lengua, factor que diferencia inmigrantes externos, al menos en el momento de la inmigración, de inmigrantes internos y de no inmigrantes. ¿Hasta qué punto el conocimiento del catalán posibilita la movilidad ascendente y mayores oportunidades y su desconocimiento el estancamiento? Los datos de que podemos disponer quizá no son suficientes y a veces pueden parecer contradictorios, por lo que hemos de huir tanto de conclusiones apresuradas como de confundir una tradición profesional - por ejemplo la tradición textil por la que en muchas familias catalanas se transmitía el oficio, el conocimiento y la técnica textil de padres a hijos, por lo que era lógico que los obreros más cualificados, técnicos y cuadros medios fueran catalanes tanto más cuanto que tratándose de empresas pequeñas y de bajo nivel tecnológico era bastante impensable emplear técnicos de alta cualificación escolar - con el mismo conocimiento de la lengua. En su investigación Pinilla de las Heras verificaba que a igualdad de categoría, en las categorías altas, los nativos tendían a estar más en las administrativas o de responsabilidad que los inmigrantes y se preguntaba si en ello no influiría la lengua, cuando posiblemente también haya que tener en cuenta la tradición profesional. Por ello conviene dirigirse a la experiencia vital de los mismos inmigrados como se hace en el estudio de Carlota Solé.

El estudio de C. Solé pone de manifiesto que un porcentaje muy elevado tanto de inmigrantes (60%) como de nativos (57%) señalan que el conocimiento del catalán facilita encontrar trabajo o cambiar el mismo. ¿Responde esto a la realidad o a una creencia colectiva sin mucho fundamento? Para satisfacer tal pregunta me parecen de extraordinaria importancia los datos que en la propia investigación citada se aducen con respecto a la necesidad del conocimiento del catalán en el lugar de trabajo y que aparecen en el cuadro II.

Resulta que en notable mayor medida los nacidos en Catalunya necesitan saber hablar o aún escribir el catalán que los nacidos fuera de España. O dicho de otra manera, que la lengua es un factor de movilidad sólo en algunos tipos de trabajos, puesto que en otros - en los ocupados por un 68% de inmigrantes y un 54% de nacidos en Catalunya - la lengua no entra en el cálculo de la rentabilidad del trabajo, no se necesita para desarrollar el trabajo. El catalán facilita encontrar trabajo o cambiar el mismo en ciertas ocupaciones de servicios o técnicos e indudablemente su conocimiento abre más puertas. Pero posi -

blemente su conocimiento de por sí no sacaría, sino en casos individuales y excepcionales, a la mayoría de los inmigrantes de su posición subordinada como tampoco saca a muchos catalano-parlantes. La cualificación y el puesto de trabajo son determinantes. La lengua es sólo condición suplementaria muy importante en puestos que tienen que ver con decisiones públicas.

Los factores señalados ponen de manifiesto, a mi entender, que no se da una situación de subordinación del inmigrante por serlo, sino que en el sector subordinado el inmigrante y particularmente el manual es mayoría porque en él tienden a coincidir masivamente todas las características que en mayor o menor grado provocan la subordinación: bajo nivel educativo, baja cualificación, escaso conocimiento del mercado, escaso conocimiento de la lengua. Pero que con el inmigrante de fuera puede estar el inmigrante interior y aún el no-migrante en el grado en que participan de algunas de estas características, sobre todo de las primeras. Esta es una conclusión, a mi entender, básica que nos debe llevar a evitar la utilización tanto del concepto discriminación como del concepto integración entendido sin más como igualdad de oportunidades.

Las consideraciones hechas hasta aquí desde el punto de vista de la ocupación pueden ser, en algún aspecto, ampliadas desde la perspectiva de la estructura social misma. Las incorporaciones a la estructura productiva a nivel de técnicos medios y altos funcionarios a lo largo de los años 60 y primeros 70, sobre todo, ha provenido, en términos de clases y capas sociales de la burguesía, la pequeña burguesía y de los profesionales y técnicos mismos. Ello es así, tanto por las mayores posibilidades educativas como por el funcionamiento en nuestra sociedad de canales no estrictamente burocráticos y racionales de colocación, sino también personales e informales. Ahora bien, el ritmo de incorporación a este tipo de puestos por parte nativos y no-nativos parece haber sido bastante similar. Ello pone de manifiesto que, desde la perspectiva de clase social no son lo mismo todas las migraciones. pero, que, además, migrantes y no migrantes aparecen como más cercanos.

5. Crisis y movilidad social.

La quiebra del pleno empleo y la desaparición de un mercado transparente de trabajo, la crisis de la estructura ocupacional tradicional por expansión de ocupaciones periféricas, marginales y sumergidas,

el deterioro de las condiciones de trabajo y de salario de ciertas ocupaciones tradicionales pone en crisis los supuestos tradicionales de movilidad social basados en la ocupación y en las condiciones materiales y no materiales que de ella se derivan. Pero tampoco las posibilidades individuales de consumo, como algunos habían pensado en los floridos 60, se han consolidado como criterio de posición social, puesto que la sociedad consumista está en crisis. Para sectores amplios de población más que subir de categoría profesional o cambiar de trabajo hoy el problema está en tener o no tener un trabajo consolidado. Esta crisis de la movilidad debida a la crisis general de nuestra sociedad repercute, a mi entender, colectivamente. Veamos cómo.

Hasta aquí hemos definido la subordinación como estancamiento o inmovilidad para determinados colectivos de población entre los que destacan los inmigrantes ocupados en ocupaciones manuales. Pero el estancamiento sería sólo una cara de la medalla; la otra es la posibilidad de retroceso, de deterioro, de movilidad descendente y de camino a la marginación. Estos fenómenos parece que se están acrecentando con la crisis económica en Catalunya y con la desindustrialización que está teniendo lugar.

La crisis económica ha acentuado las tendencias existentes referidas a la sumersión de la actividad económica, en particular entre las mujeres, los jóvenes, los parados y los jubilados. Se extiende el trabajo negro en sectores de honda raigambre industrial en Catalunya. Aumentan las pequeñas empresas textiles, metalúrgicas y otras que total o parcialmente se sumergen. Entre los parados existe un "núcleo duro" (11) que crea un mercado de trabajo con propias reglas a un nivel inferior al mercado normal. En todos estos casos las posibilidades de defensa colectiva, sindical o de otro tipo, parecen escasas. Y por tanto es difícil el mantenimiento siquiera de determinadas posiciones sociales.

Pero, ¿quiénes son los protagonistas de ese deslizamiento hacia la marginación? Hay bastantes indicadores, aunque todos ellos poco estudiados, para pensar que, nuevamente, los inmigrantes están en el centro de la escena, aunque no solos: las Comarcas más castigadas por el paro son aquellas que tienen más alta tasa de inmigración; las categorías más bajas parecen ser las más afectadas por el paro; se co-

Nota 11. LL. Fina Naturallesa i durada de l'atur a Catalunya. Servei d'Estudis. Departament Economia i Finances. Generalitat, 1981.

mienza a registrar, según ciertas exploraciones, una migración de retorno que, de ser importante, mostraría muy a las claras la gravedad de la hipótesis planteada. Pero quizá no conviene, tampoco aquí, quedarse en las primeras impresiones. En efecto, más del 60% del paro industrial en Catalunya, se concentra en dos solos sectores: textil y metal, de honda raigambre en la tradición industrial catalana, afectando a plantillas enteras de pequeñas empresas, escasamente tecnificadas que, no resistiendo la reestructuración que comporta la crisis, han desaparecido o se han sumergido. Por tanto han arrastrado a un profundo deterioro laboral también a los trabajadores de origen catalan.

El tema, ciertamente, está poco estudiado pero caben pocas dudas sobre la existencia de estos sectores marginales de una marginalidad que no sólo es económica sino también política y social.

6. Inmigración y organización social.

Al menos desde hace 20 años el movimiento obrero primero y popular después han tenido entre sus objetivos, a veces en forma manifiesta a veces en forma latente, precisamente el rompimiento de esas posiciones de subordinación, a través de una doble línea de acción:

- abordando los problemas desde una perspectiva marcada por la condición objetiva de clase, entendiendo que los inmigrantes no podían superar las posiciones de subordinación meramente como inmigrantes -esto es, desde una opción de segregación frente a los catalanes de origen - sino en vinculación y organización con otros sectores sociales, también nativos, con sus mismos intereses y su misma condición, o con intereses y condiciones semejantes.

- realizando esta acción desde una perspectiva específica de posibilidades y de marco social catalanes tanto políticas como culturales y sociales. Esta posición catalana en total pié de igualdad es en su máxima manifestación la adquisición de la conciencia nacional.

Hoy no cabe duda que estos planteamientos han contribuído a conquistar un importante grado de integración política como, así mismo, un cierto grado de integración cultural, tema que se discutirá posteriorimente en este mismo ciclo de conferencias.

Si analizamos la concepción que sobre este tema han mantenido, en todo este período, las principales organizaciones que se han movido dentro del movimiento obrero y del movimiento popular, creo que podemos encontrar una constante: que la agrupación de intereses y con-

siguientemente la organización no se debe realizar en cuanto inmigrantes (12), sino buscando el origen último de la subordinación que hemos estudiado en las relaciones de clase y, por ello, su superación en la organización de clase.

Creo que se puede decir que durante un largo período de la historia reciente de Catalunya se ha dado esta integración de clase de los inmigrantes.

La crisis económica, que justamente parece estar arrojando a muchos inmigrantes de un estadio de subordinación a otro de marginación, puede suscitar - ¿está ya suscitando? - tendencias aislacionistas por parte de colectivos de aquellos, si las organizaciones obreras, tanto políticas como sindicales y otras, no son capaces de presentar proyectos que engloben también los intereses, las condiciones y las voluntades de esos colectivos que la crisis parece estar poniendo en la periferia del sistema y sometiendo a una profunda disgregación.

7. Algunas conclusiones para el debate.

Para que el tema de la movilidad, y éste referido a los inmigrantes, adquiera todo su significado teórico y práctico, es necesario referirse no sólo a los procesos individuales sino también a los colectivos, a la movilidad colectiva, ascendente o descendente o, por contraste, al estancamiento. Sólo así puede servir para contribuir a explicar temas claves como la desigualdad, el conflicto, la política concreta.

Es en este sentido que en mi ponencia hablo de inmovilidad como de subordinación porque el cierre de oportunidades que aquella refleja no sólo es colectivo, sino que responde a un sistema de hegemonía y dominación en el que determinados intereses se benefician de esa inmovilidad. Tal subordinación no es de confundir con discriminación, por cuanto no parece existir homogeneidad de ambas poblaciones en los atributos que provocan la estratificación lo que, además, nos permite ver que también catalanes de origen están en tal posición social.

Parece necesario diferenciar dos tipos de inmigraciones que, simplificándolo, podemos calificar como manuales y no manuales. La inmovilidad, o movilidad de radio limitado de los primeros puede ser el primer paso hacia el descenso en situaciones de crisis. En los segundos la movilidad ascendente es superior y con menos cierres. Es-

Nota 12. Véase la contraposición con el caso de los chicanos en USA o los mismos inmigrantes españoles en algunos países europeos, como han pretendido algunos).

ta diferenciación nos lleva a vincular inmigración no sólo con movilidad sino también con clase social. Pero es necesario no simplificar, pues en el conjunto de no manuales las diferencias de finales de los 60 permanecen a finales de los 70 lo que indica que elementos como la lengua o la crisis tienen su incidencia.

A lo largo de diversas investigaciones hemos detectado cuatro tipos de factores o características influyentes en el fenómeno de la subordinación: nivel educativo, cualificación ocupacional, conocimiento del mercado de trabajo y lengua. Por ello las políticas educativas, de recualificación, de información, de enseñanza del catalán pueden hacer avanzar hacia unos horizontes de mayor igualdad. Pero a condición de no olvidar dos cosas: primero que se trata de procesos necesariamente lentos; segundo que, chocan con la división del trabajo existente que es una de las bases de la organización social en nuestra sociedad y, en consecuencia, con unas divisiones de clase determinadas. Por encima de unas posibilidades educativas teóricamente abiertas a todos se da la reproducción de clase que acaba diversificando aún la educación.

Hoy en Catalunya los grupos de progreso deben hacer frente a dos peligros. El primero y principal el de disgregación o aún de rompimiento de Catalunya en dos no por la línea de la inmigración, si no por la de la marginación, esto es, el crecimiento de amplios sectores sociales situados en la periferia social, económica y política donde, ciertamente, los inmigrados pueden estar en forma importante y por ello enormemente desintegradora. La definición de un marco que olvide ésto puede equivaler a construir sobre un polvorín o sobre una nueva opresión social sin precedentes.

El segundo el de la no integración de clase de los inmigrantes por el que la conciencia de las diferencias en la posición social y en las condiciones de vida acabe imponiéndose sobre los objetivos intereses comunes existentes con otros sectores asalariados no inmigrantes.

CUADRO I

PROPORCIÓN DE NO-NATIVOS, SEGUN SECTORES DE ACTIVIDAD Y CATEGORIAS SOCIOPROFESIONALES.

Subsectores actividad	Proporción no-nativos	Categorías socioprofesionales				
		A	B	C	D	E
Terciario pequeña empresa.....	35%	12	10	21	58	89
Terciario mediana y gran empresa.....	42%	28	32	39	52	85
Industria tradicional, mediana y gran empresa	59%	26	22	27	64	86
Sector secundario agregado pequeña empresa..	62%	17	16	44	61	84
Industria moderna. mediana y gran empresa..	67%	28	26	48	52	81
Construcción, pequeña empresa.....	70%	00	00	25	79	85
Transportes públicos..	71%	26	25	45	45	84
Construcción, media y gran empresa.....	71%	21	26	46	77	86

Fuente: E. Pinilla de las Heras. Estudios sobre cambio social y estructuras sociales en Catalunya P. 145.

CUADRO II

NECESIDAD DEL CONOCIMIENTO DEL CATALAN EN EL LUGAR DE TRABAJO

(en porcentajes)

Proporción personas que, en su trabajo:	Nacidos en Catal. y trabajan actualm.	Nacidos resto Esp. y trabajan actualm.
Necesitan entender catalán	9	12
" sólo hablarlo	18	9
" saber escribirlo	7	1
No lo necesitan saber	54	68
Sin respuesta	8	6
	(418)	(401)

Fuente: C. Solé. La integración sociocultural de los inmigrantes en Catalunya p. 43.

CICLE DE CONFERENCIES

VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LA DINÀMICA DELS
GRUPS, LA JERARQUIA DELS ESPAIS I LA IMMIGRACIÓ

"CENTRE I PERIFÈRIA A CATALUNYA: UN PLANTEJAMENT VÀLID?" (RESUM)

JOAN EUGENI SANCHEZ

CENTRE I PERIFERIA A CATALUNYA: ¿UN PLANTEJAMENT VALID?

(Resum)

Joan-Eugeni Sánchez

-- Permeteu-me de començar amb una reflexió de caire metodològic. En primer lloc per dir que em sembla important que en aquestes sessions s'hagi incorporat la variable espai com a tal en una anàlisi de la societat catalana. Dissortadament des de la sociologia -com des de la història, de l'economia i d'altres ciències socials- és massa corrent oblidar el paper diferenciador que l'espai introdueix en les relacions socials, cosa que ahuria de portar a tractar-lo com una variable més.

-- En segon lloc, per preguntar-se críticament per la validesa del plantejament contingut en el títol donat a aquesta sessió: "Centre i perifèria a Catalunya", al qual m'he permès afegir una interrogació sobre la seva validesa.

Interpreto que el que es proposa sota aquest títol és preguntar-se per les relacions socials de poder en el procés d'articulació espacial de Catalunya. I així perquè es constaten un seguit de canvis en l'espai entre els quals sobresurt clarament la tendència a la concentració de diversos aspectes socials a l'entorn de Barcelona i la seva rodalia, de forma més contundent durant aquests darrers anys.

Efectivament, la concentració de la població, de la producció industrial, dels serveis administratius, de poders diversos, etc. es fa palesa i sembla confirmar indubtablement la dialèctica centre-perifèria que ha estat formulada per diversos autors per interpretar i explicar la lògica del procés espacial de diverses àrees te-

rritorials del món actual.

Malgrat les apariències, que semblen fer indubtable aquesta dialèctica a nivell d'espai català, penso que cal plantejar-se algunes qüestions abans d'arribar a unes conclusions més o menys definitives

-- Quan es parla de centre i de perifèria es fa referència a una relació entre espais territorialment diferenciats, cadascun dels quals -el "centre" i les diverses "perifèries" sobre les que tingui capacitat d'intervenció- disposi d'un grau d'articulació interna diferenciada, desenvolupant-se aquesta dialèctica en base a unes relacions de poder exercides des d'un espai que pren la posició dominant (el centre) sobre la resta d'espais subordinats en algun aspecte (les perifèries), de la que s'espera que el centre cada dia sigui més dominante i les perifèries més dependents. Tot això si es pren com a model analític la teoria del desenvolupament desigual.

-- En base a aquesta formulació, la realitat catalana no sembla acomplir exactament les condicions assenyalades, ja que la primera qüestió que apareix fa referència a si veritablement es donen per poder parlar d'espais amb articulació diferenciada i pròpia dins de Catalunya.

-- Els resultats als que he arribat al'analitzar aquest aspecte em mostren que l'espai social català es conforma en una gran unitat sota l'hegemonia articuladora del bloc dominant assentat a Barcelona, des d'on es produeix la intervenció activa sobre l'espai i, cada vegada més, i de forma indirecta, per la massa poblacional concentrada en l'àrea barcelonina i el seu entorn, com a consumidors, sia de productes, sia d'espai d'oci.

-- Vull cridar l'atenció sobre el fet que no he parlat de Barcelo-

na com a dominadora o cosa semblant, sinó d'agents socials de diferent grau localitzats a Barcelona. Em sembla de màxima importància defugir de personalitzar les àrees territorials com si fossin agents actuants autònoms, ja que aixó, al que per altre banda se'ns té molt acostumats, no és més que una mistificació ideològica que amaga la veritable essència de les relacions socials al atribuir al territori, en el que estan compresos tots els grups socials, la "responsabilitat", quan la realitat és que són certs blocs dins de la formació social els que assumeixen la funció dominant. En aquest sentit crec que cal anar amb molta cura en diferenciar entre la posició territorial i la posició social.

Penso que el que cal fer es prendre com a punt de partida els agents i analitzar-los des d'aquesta doble posició. D'una banda la "localització" territorial des d'on actuen, és a dir, establir la seva posició espacial. Però, al seu costat, i potser més important, serà classificar i coneixer la seva "localització" en l'estructura social, el que podem denominar posició social, és a dir, des de quin punt de la formació social prenen les seves decisions i des d'on actuen, sense la qual cosa no podrem entendre molts dels aconteixements que es produeixen.

El que es tracta d'evitar és que pugui confondre's la localització residencial dels agents amb l'agent mateix, atribuïnt, per aquest procés, el paper de l'agent al lloc o, per contra, atribuir els resultats d'una modificació d'un espai social a, per exemple, una autorrealització d'aquest espai.

-- Reprenent el discurs, crec que no ens trobem davant la tensió entre unitats territorials, sinó davant de la dinàmica de l'articulació d'una unitat territorial. En el cas de Catalunya es tractarà de veure com sota les mateixes lleis del mode de producció capita-

lista s'articula una unitat territorial, no la dialèctica "centre-perifèria" entre vàries unitats.

-- En una formació social com la catalana, sota dominància del mode de producció capitalista, l'espai serà funcionalitzat per tal, si més no, de facilitar tant la producció com el desplaçament del valor produït, així com per permetre l'apropiació/gestió de l'excedent.

-- Per aconseguir-ho espacialment s'usaran dos mecanismes bàsics:
a) la divisió de l'espai, complementaria de la divisió social i de la divisió tècnica del treball i b) la mobilitat diferencial dels diversos factors i recursos productius.

La divisió social de l'espai implica, en la seva essència, diversos graus de valoració dels factors socials sobre el territori: diversa densitat de població, divers assentament dels centres de producció, diverses funcions socials, diversa producció de valor, divers grau d'apropiació de l'excedent, diversos nivells de serveis, etc. L'espai, doncs, no rep una configuració social uniforme en cap aspecte, sinó que, contràriament, és la base de la jerarquització social dins la formació social. Així s'ha parlat de la Catalunya pobra, de la Catalunya desertitzada, etc.

-- Articular una jerarquització espacial coherent als interessos del bloc dominant mitjançant la funcionalització territorial, haurà estat un dels seus objectius bàsics en cada moment, però prenent com a unitat de referència global tot l'espai català, si més no fins ara. El que cal adonar-se es que dins d'un espai integrat bàsicament no calen intermediaris en les relacions espacials de poder. La relació pot ser perfectament directa.

-- I el fet nacional no és estrany a aquest procés. Posem-ne un

exemple. Un capital "barceloní" invertit arreu de Catalunya no ha deixat de considerarse'l un capital "català", i no ha estat percebut com a una penetració "estranjera". Barcelona apareix com el "cap i casal" de Catalunya. Si Barcelona és forta Catalunya és forta. Malgrat que l'excedent pogués desplaçar-se posteriorment cap a Barcelona. S'estava fent "pàtria". La "repulsa" social apareixeria, si decas, quan era invertit més enllà de les "fronteres" de Catalunya.

-- Un altre exemple. Desplaçar la residència dins de Catalunya cap a Barcelona -però primer, i tant o més important, cap a les ciutats comarcals- no és "viscut" com una emigració traumatitzant; no es deixa d'estar a Catalunya. Es concep generalment com una millora social, com un avenç en les expectatives de futur, però sense comportar traumes psico-socials.

-- Aprofundint més en la concreció de la formació social sobre l'espai català, es fa necessari veure com el motor del mode de producció capitalista, la taxa de guany sota propietat privada, es concreta territorialment.

-- Si discriminem, en una primera aproximació, els sectors capitalistes dels pre-capitalistes, segons actuin per la consecució d'una taxa de guany o bé per l'obtenció d'un valor de reproducció (ni que sigui ampliada), i seguim els seus circuits espacials, podrem aproximar-nos a una major comprensió de l'articulació espacial resultant:

-Des del punt de vista dels capitals privats que persegueixen una taxa de guany:

-Desplaçament (inversió) cap als sectors productius o especulatiu que assegurin o maximitzin la taxa de guany. Per tant, s'articularà l'espai de forma que això sigui possi-

ble: aglomeració que permete les economies d'escala, salaris diferencials en l'espai, funcionalització espacial, ...

-Desplaçament de l'estalvi amb els mateixos mòbils anteriors. Els centres financers i recaptadors d'estalvi també han d'assegurar una taxa de guany més enllà de garantir el pagament dels interessos als que s'han compromès. Per tant, dirigiran espacialment les inversions cap els sectors que mostrin majors expectatives de guany, sigui quina sigui la seva localització.

-La burgesia catalana presenta exemples d'inversions locacionalment promogudes per aquest mecanisme: concentració industrial, especulació del sòl, inversions agràries -canal d'Urgell, agroindústries-, turisme, construcció allà on fos més "beneficios", etc.

Com a premisa és clar que els hi és indiferent tant l'espai com les persones. L'objectiu és la taxa de guany. Com a màxim s'han produït dedicacions de l'excedent acumulat en despeses "emotives": cultura, "fer país",...

-Des del punt de vista de l'Administració:

-Si bé l'Administració apareix per primera vegada en aquest discurs, no podem deixar-la de banda, i menys en el procés "autonòmic" actual.

-El seu objectiu declarat és el "bé públic", no la taxa de guany ni similars. En aquest sentit, la seva distribució de despeses no ha necessàriament d'estar condicionada per l'obtenció d'un benefici econòmic.

-La seva actuació dependrà, però, dels sectors a que estigui lligat el Govern i, per tant, dels seus objectius:

-Als grups econòmics dominants: actuacions que permetin maximitzar els capitals privats.

-Al "servei de la societat": aquí dependrà la seva actuació del "model" social que el conformi, amb la seva capacitat de pressió, i del model territorial bàsic als seus objectius.

-- Per a Catalunya, la situació és diferent avans i després de l'Estatut:

-Avans, l'espai era indiferent al estar diluït en una unitat espacial superior.

-Ara, es tracta d'una unitat administrativa espacial.

-- Malgrat que fins ara la consideració de Catalunya com a unitat espacial sembla inqüestionable, i actuant en sentit contrari a la autonomia administrativa que acabo de senyalar, la progesiva descatalanització de la burgesia catalana i el procés d'internacionalització de les realacions socials, pot fer canviar aquests plantejaments, en la mesura en que ara es prengui com a unitat espacial-cultural una altre escala: d'Estat, de Mercar Comú, mundial,...

-- En aquest sentit, tot i estant sotmesos a la lògica espacial de la dominancia dialéctica del mode de producció capitalista a la formació social catalana, amb el que aixó implica de jerarquitzaçió, de funcionalització, de concentració, etc., l'explotació territorial que da matitzada pel "nacionalisme" del capital, en la mesura en que

pren, o prengui, a Catalunya o no com a unitat de referència.

-- Concretant l'articulació espacial a Catalunya com unitat espacial a uns certs aspectes ens podem permetre avançar uns certs resultats.

- L'economia d'escala ha fet que es concentrassin a les àrees més densament poblades els serveis col·lectius, en la mesura en que configuren un mercat que assegura l'obtenció d'unes taxes de guany.
- La disminució de la població a certes àrees rurals no ha significat una "desertització" per quant continua usantse tot el sòl. Els sòls que han estat abandonats són els espais que dins de la dinàmica capitalista entraven dins dels rendiments marginals per a unes produccions determinades. I d'altres han estat ocupats per a noves funcions, per exemple, d'oci.
- L'evolució de la renda familiar disponible per individu ens fa veure que no són tant les posicions espacials, sinó les posicions socials lligades al sistema productiu, les que apareixen com a factor dominant. Les dades existents, malgrat la prudència amb que s'han de prendre, ens permeten veure com la posició territorial no és suficient per explicar la jerarquització espacial. S'observa com el "centre" no apareix com a absolutament dominant. El Barcelonès ~~passa~~ d'ocupar la primera posició al 1964 a la 5ª al 1979, mentre que la Vall d'Aran, el Baix Penedès, Baix Empordà i la Selva el depassen al llarg d'aquests anys. A l'extrem contrari, si d'una banda certes comarques agràries ocupen les darreres posicions sempre, aquestes són les que cauen dins de les àrees menys dotades geofísicament -Priorat, Terra

Alta, Ribera,...- al temps, i aquest aspecte és molt important, les més "industrials" ocupen posicions força desfavorables dins del conjunt comarcal català; Baix Llobregat, Vallès Occidental i Tarragonès ocupen les posicions 30, 27 i 19 respectivament al 1979.

-Certament, la taxa de benefici i l'apropiació de l'excedent continuen essent els factors bàsics en l'articulació de l'espai, per a la qual cosa es procedirà a una divisió de l'espai i a una funcionalització el més adients possibles. Les transformacions produïdes en l'espai català permeten validar aquest fet.

--Cal assenyalar que per a Catalunya és important considerar les repercussions que pot tenir el que el bloc dominant dins de la formació social catalana assumeixi una nova unitat territorial dins la que quedi subsumida. En aquest aspecte es fa evident la dominància de la posició social sobre la territorial. Si ambdues posicions no entren en conflicte, la territorialitat pot assumir el paper protagonista. Però quan entra en tensió dins del propi individu, serà prevalentment la posició social la que privarà sobre la territorial quan hi hagin interessos pel mitjà que es poden perdre.

El cas català a la guerra de 1936-1939 coincideix amb aquesta apreciació. Es dona la primacia de lo social sobre lo territorial. D'aquesta elecció sorgirà una burgesia "españolista" que no té inconvenient en col.laborar amb els guanyadors a costa de renunciar a alguns dels atributs culturals més significatius, com per exemple l'índia, o inclús renegar d'ells, subordinant la posició territorial a la dominància de la posició de classe.

-- Assenyalem finalment un aspecte que no cal ignorar. Catalunya, com a unitat espacial, forma part d'una unitat espacial superior. En aquest cas aixó comporta una tensió en la valoració de les actuacions espacials segons que se l'observi des de la posició social (des de les creences i objectius com a persona individual dins d'una estructura social) o des de la posició territorial. I també segons l'escala d'anàlisi que prenguem.

-Considerant a Catalunya com a unitat, i valorant l'articulació de l'espai intra-català, és fàcil veure com s'acusa al centralisme barceloní, i com és fan plantejaments uniformitzadors del territori.

-Ara bé, en la majoria de cassos, si s'observa Catalunya com a subunitat, es valora la necessitat de potenciar Barcelona com a ciutat en front de Madrid, per tal de que sigui possible mantenir certes formes "d'independència".

-Aquesta tensió dialèctica és font de contradiccions ja que d'una banda s'ataca a Barcelona, però per l'altre es té necessitat d'una Barcelona forta com a salvaguarda d'uns mínims d'autonomia nacionalista.

-L'anàlisi de les actituds dels partits és un clar reflexe d'aquesta contradicció.

-- En conclusió, en el cas de Catalunya considero que l'espai obeeix a la lògica d'una formació social amb dominància capitalista conformant una unitat geosocial.

Altres coses és que dins de la divisió internacional de l'espai ocupi

com a tal una posició determinada en l'articulació centre-perifèria a nivell mundial, aspecte important per interpretar l'articulació actual de l'espai català i les conseqüències de futur. Aspecte que escapa als límits d'aquesta aportació, però que no s'haurien d'oblidar en les nostres anàlisis de sigui quin sigui l'aspecte social que es consideri.

Barcelona, octubre del 1983

CICLE DE CONFERENCIES

VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LA DINÀMICA DELS
GRUPS, LA JERARQUIA DELS ESPAIS I LA IMMIGRACIÓ

"CRITERIS SOCIOLÒGICS DE L'ORDENACIÓ DEL TERRITORI.
LA BASE TERRITORIAL DE REFERENCIA."

JOAQUIM CLUSA

CRITERIS SOCIOLOGICS DE L'ORDENACIÓ DEL TERRITORI. LA BASE TERRITORIAL DE REFERENCIA.

J. CLUSA, economista-consultor

Octubre 1983

	PAG.
0. Presentació	1
1. Estructura Territorial i Contingut de la Política Regional	3
2. Hipòtesis de Treball	7
3. Definició de Conceptes	9
4. El Cas de Catalunya	11
5. El Cas de Barcelona	16
6. El Cas d'Andalucia	20

0. PRESENTACIÓ

L'Avantprojecte de LLei de Política Territorial, actualment en discussió en el Parlament de Catalunya, estableix en el seu article cinqué que l'Esquema Territorial General (Pla Territorial de Catalunya) inclourà les determinacions següents:

1. Definició de les zones del territori amb característiques homògenes per raó del potencial de desenvolupament i de la situació socioeconòmica, amb les categories mínimes de "deprimides", "de desenvolupament", "congestionades" i "en regressió" (article 6é.).
2. Indicació dels nuclis de població que, per les seves característiques, han d'exercir una funció impulsora, amb les categories mínimes de "nuclis amb potencial de creixement" a les zones de desenvolupament, "nuclis de concentració" a les zones deprimides i "nuclis especialment aptes per a l'establiment d'equipaments d'àmbit supra-municipal".
3. Senyalament dels espais i elements naturals a conservar per raó d'interés general.
4. Definició de les terres agrícoles que caldria preservar.
5. Revisió de l'emplaçament de grans infraestructures i equipaments d'interés general.
6. Indicació de les àrees del territori en les quals cal promoure usos específics.
7. Definició dels àmbits d'aplicació d'Esquemes Territorials Parcial.

Aquesta llei, amb objectius i contingut semblants a la legislació comparada, (1) té per objecte general (article primer) "l'ordenació de les accions administratives amb incidència territorial i la correcció dels greus desequilibris de Catalunya". Les mesures que adopti l'Administració en el marc d'aquesta llei hauran de ser adequades (article tercer) per: "fomentar el creixement econòmic i l'augment del nivell de vida a certes zones del territori, contenir el creixement a les zones amb problemes de congestió i fomentar una millor qualitat de vida en tot el territori".

Tres aspectes són comuns, encara que en diferents graus, a l'objecte, contingut, determinacions i implementació del Pla Territorial:

- l'estructura territorial
- l'assignació de recursos
- els aspectes sociològics

La sessió que desenvoluparé sobre estructura territorial i sistema de ciutats té tres **objectius**. Primer, presentar els criteris econòmics i sociològics que defineixen l'estructura territorial. Segon, que aquests criteris sociològics i econòmics han de ser de relació i de connectivitat i no d'homogeneïtat. I finalment, que els criteris d'homogeneïtat social i econòmica han de ser aplicats a cada unitat de la base territorial de referència, constituint l'objecte més important de la investigació sociològica la definició de la intensitat de les característiques urbanes de cada unitat. Les hipòtesis principals són: "el territori mana", "l'escala supramunicipal de rodalia o sistema urbà es més generalitzable que l'escala comarcal" i "no existeix un modus de vida rural oposat al de la vida urbana, sino diferents intensitats del fenomen urbà".

La definició d'una **base territorial de referència**, a més a més del municipi, és clara especialment en les determinacions primera del Pla Territorial (definició de zones homogènies), sexta (usos específics) i séptima (àmbits d'aplicació dels Esquemes Parcial). Adhuc la determinació segona demana la definició de la zonificació que reculli els efectes dels nuclis de funció impulsora. Igualment, la gestió de serveis públics amb limitació de recursos econòmics i les grandàries mínimes i màximes de població que els justifiquen, fan necessària l'entesa de la complexa realitat territorial i la definició d'àmbits territorials supramunicipals.

Presentaré tres exemples recents, de anàlisi territorial amb aplicació de criteris de connectivitat: Catalunya (capítol 4), Barcelona (capítol 5) i Andalusia (capítol 6). Tots tres exemples il·lustren el concepte de sistemes de relació i escales territorials (segons les definicions del capítol 3) i verifiquen les hipòtesis del capítol 2. El capítol 1 presenta el contingut possible d'un Pla Territorial i els requeriments que planteja respecte la base territorial de referència.

(1) D.G. de Política Territorial, (1982), "Textos Legislatius sobre Planificació Territorial (Italia, Regne Unit, República Federal Alemanya)". Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

1. ESTRUCTURA TERRITORIAL I CONTINGUT DE LA POLITICA REGIONAL

La política regional consisteix en l'aplicació de normativa, mesures i inversions públiques a certes parts del territori que presenten problemes específics, canalitzant **una part de l'actuació pública de caràcter sectorial**. Els municipis, les províncies i d'altres divisions intermèdies són els àmbits de referència per a definir els problemes i implantar l'actuació pública. Es necessita definir si la política regional necessita un tipus específic de divisió territorial o si serveixen les divisions territorials que fa servir l'actuació pública general sota la hipòtesi que són les mateixes divisions territorials. La verificació s'ha de fer a partir del contingut de la política regional i territorial.

Dels requisits o condicions que han de complir les divisions territorials, el més important, pel que fa referència a la política regional, és que l'escala o escales territorials significatives han d'englobar tant les **causes** més importants que generen els problemes com els **efectes** dels instruments i mesures per a tractar-los. I aquests aspectes s'han de definir per a tots els elements integrants de la política regional: **problemes, objectius, instruments i mesures**.

El punt de partença de la política regional es l'existència de **problemes territorialment localitzats**. Aquests problemes són, en general, els següents:

- desigualtats territorials en renda personal, oportunitats d'ocupació, dotacions socials i base fiscal municipal.
- nivell general d'atur especialment concentrat en certes àrees degut a la regressió de la base agrícola o industrial.
- desarticulació i desconexió entre nuclis de població que limita l'efecte de difusió de les noves activitats econòmiques.
- descoordinació del planejament urbanístic i fenòmens de congestió a les àrees metropolitanes.
- desaprofitament de recursos potencials en agricultura, ramaderia i turisme i deteriorament del medi físic.

Les desigualtats territorials en general, els nivells d'atur i els problemes urbans de dotacions i planejament, tenen les seves causes en els **àmbits territorials d'influència de les activitats econòmiques i el creixement urbà**. Els espais econòmics per procedència d'inversions, relacions de compres i de mercats i la inducció de noves activitats degut a la localització d'altres, són àmbits grans al voltant de les ciutats de majors dimensions però principalment són regionals, nacionals i multinacionals. En canvi, la influència de la localització d'activitats respecte al **mercat de treball** i al **mercat de l'habitatge** es redueix als àmbits on es produeixen o es poden produir els desplaçaments diaris residència-treball, que com a màxim són distàncies de 10-15 Kms. Dins aquests àmbits coincideixen les decisions de recerca de lloc de treball, d'habitatge i d'utilització dels equipaments urbans (sanitaris, educatius, assistencials...); aquests àmbits

són, en definitiva, els **àmbits urbans**, actuals o potencials.

El tercer àmbit d'influència de la localització d'activitats econòmiques és el de l'ús dels **serveis terciaris** (personals i per empreses), que es poden produir tant en els àmbits urbans indicats, com en d'altres centres urbans pròxims a aquests, i sempre amb utilització de **diferents centralitats alhora** per diferents tipus de servei. La no dependència de un únic centre és el reflexe de la teoria del lloc central i conseqüència dels nivells actuals de motorització i de connectivitat. Aquests àmbits territorials són tant "urbans" com "comarcals" i "provincials", amb importància creixent de les capitals anomenades "provincials".

Els problemes de deteriorament del medi físic i desaprofitament de recursos necessiten d'una base territorial de referència que no té una relació directa amb les realitats urbanes com en els cassos anteriors. Es tracta d'àrees extenses **d'homogeneïtat morfològica i física** que corresponen generalment a àrees de semblant base agrícola. De totes maneres, les actuacions de millora en l'utilització de recursos (programes agrícoles i ramaders...) tindrien com àmbit d'influència immediata els àmbits urbans, reals o potencials, a més a més dels àmbits més grans que hauran servit per a l'estudi i la planificació. La principal conclusió és que l'àmbit urbà (el més immediat al municipal) es **l'escala territorial més generalitzable** per a la definició i quantificació dels problemes territorials, encara que faran falta d'altres àmbits superiors per algun tipus de problemes.

Definida la base territorial de referència que està constituïda per més d'un nivell o escala, el següent pas metodològic per a la política regional es la qualificació de cada unitat per a delimitar i definir la intensitat dels problemes. Les **tipologies** d'unitats segons diferents criteris han de servir per a tractar els diferents problemes territorials. Aquestes tipologies són les de "base econòmica predominant" i "dinàmica econòmica i atur" per a definir les desigualtats territorials i les situacions diferencials d'atur; la tipologia de "connectivitat del sistema urbà" serveix per entendre la desarticulació territorial i les tipologies de "dèficits urbans" i de "potencialitat del territori" identifiquen, respectivament, els problemes de descoordinació del planejament urbanístic, de congestió i de desaprofitament de recursos.

Els **instruments** de l'ordenació del territori, pels quals també és necessari entendre els àmbits territorials significatius, són, en primer lloc, els incentius a la localització de noves activitats econòmiques o les mesures limitadores en àrees de congestió. El segon grup d'instruments corresponen a l'aplicació de les polítiques sectorials (infraestructures energètiques i de comunicació, política agrària i ramadera, reconversió industrial, equipaments socials, habitatge i urbanització del sòl) dins dels Programes d'inversió pública de les administracions autonòmiques, centrals i locals. El tercer grup d'instruments d'ordenació territorial correspon al planejament urbanístic i als plans de protecció del medi físic (definició dels espais naturals i agrícoles a preservar i a protegir en certs graus). La característica principal de l'ordenació territorial es el **fet de condicionar una part de les polítiques, inversions i programes sectorials** en funció de

les característiques o tipologies de les unitats del sistema territorial de referència (**sistema de ciutats**).

L'àmbit territorial significatiu per a la incentivació de noves activitats econòmiques i per a les polítiques sectorials d'equipament social, habitatge, urbanització de sòl i planejament urbanístic es l'àmbit dels mercats de treball i de residència; dins de distàncies de 10-15 Km. es produeixen els efectes immediats de les inversions i decisions dels instruments esmentats. Superada l'escala del sistema urbà les polítiques de infraestructures de comunicació, energètiques o de protecció i millora del medi físic han de referir-se a nuclis de certes dimensions (10.000-25.000 habitants), àmbits provincials, àrees de característiques morfològiques semblants i, especialment, al conjunt regional.

Les **prioritats d'actuació** d'unes unitats territorials respecte a d'altres per a cada política sectorial o per a cada instrument s'ha de definir en funció dels **objectius** de la política territorial (o model territorial). La correcció de les desigualtats territorials per mitjà de la inversió pública i de subvencions a la localització d'activitats econòmiques s'aplicarà amb prioritat a les "àrees estancades" segons les tipologies de base i situació econòmica i d'atur. La coordinació del planejament urbanístic i de les inversions en equipament municipal i supramunicipal tindrà prioritats més fortes en les àrees metropolitanes, subsistemes metropolitanos i en els sistemes urbans més consolidats. Els quadres que segueixen reflexen les relacions entre "problemes", "tipologies", funcions" i "instruments", i les prioritats d'actuació de cada tipus d'instrument segons una tipologia d'unitats territorials.

El sistema territorial de referència més generalitzable per a l'ordenació del territori és, doncs, el supramunicipal que contingui mercats de treball i de residència, existents o potencials. En segon lloc s'han de considerar les àrees amb base agrària o morfològica semblant. En tercer lloc les accions d'influència regional han de considerar els àmbits d'influència de les ciutats de dimensions més grans (a partir de 25.000-50.000 habitants), les provincies i el propi àmbit regional. Es objecte d'estudi des del punt de vista sociològic, principalment les característiques "urbanes" del Sistema de Ciutats.

PRIORIDADES DE LAS ACCIONES PUBLICAS SEGUN TIPOLOGIA DE UNIDADES TERRITORIALES

PROGRAMAS Y ACCIONES	CARACTERISTICAS ECONOMICAS Y URBANAS (1)	Areas Metropolitanas	Areas de Influencia Metropolitana	SISTEMAS URBANOS CON CENTRALIDAD					SISTEMAS URBANO-RURALES					
				De base agrícola		De base mixta			Turísticas	De base agrícola		De base mixta		
				(D)	(R)	(D)	(E)	(R)		(D)	(R)	(D)	(E)	(R)
1. Promoción del desarrollo. Subvenciones a la localización de actividades industriales y de servicios				x			x	x		x			x	x
2. Acciones de ámbito regional:		x	x						x				x	
2.1. Redes de carreteras		x	(ámb.regional)											
2.2. Red de ferrocarril		x	(ámb.regional)											
2.3. Puertos y aeropuertos		x		x			x		x			x		
2.4. Infraestructuras energéticas														
2.5. Programa de mejora de las estructuras agrario-ganaderas			x	x					x					
2.6. Preservación del Medio Físico		(ámbito regional)												
3. Programa de inversiones de la Junta de Andalucía (2)														
3.1. Infraestructuras			x	x			x	x				x	x	
3.2. Equipamiento urbano							x	x		x			x	x
3.3. Potenciación de ejes urbanos														
4. Programa de planeamiento urbanístico, suelo urbanizable y vivienda de promoción pública														
4.1. Planeamiento municipal y Directrices supramunicipales		x	x	x			x		x				x	
4.2. Suelo Residencial. Suelo Industrial. Suelo de 2ª. Residencia		x	x	x			x		x				x	
4.3. Vivienda de promoción pública			x	x			x		x				x	
5. Planes de Obras y Servicios:														
5.1. Agua				x	x		x	x		x	x		x	x
5.2. Saneamiento				x	x		x	x		x	x		x	x
5.3. Vivienda Rural				x	x		x	x		x	x		x	x
5.4. Programa urbano mínimo					x		x	x		x	x		x	x
6. Fondos de Empleo Comunitario														
7. Cooperación intermunicipal y gestión de servicios mancomunados		x	x	x			x		x				x	x

(1) Areas Metropolitanas y de Influencia Metropolitana en Sevilla, Cádiz, Málaga y Granada
 (D) = Areas en Desarrollo
 (E) = Areas en Estancamiento
 (R) = Areas en Regresión

(2) Referente al porcentaje (20-30%) de recursos totales de inversiones asignables por problemas y objetivos territoriales.

Correlacions entre problemes territorials, tipologies d'àmbits de política territorial i funcions territorials

PROBLEMAS TERRITORIALES	TIPOLOGIAS DE NUCLEOS O ZONAS	FUNCIONES DE LAS DIVISIONES TERRITORIALES	INSTRUMENTOS
Desigualdades Territoriales. Paro y Areas en regresión.	Situación Económica y Base económica predominante.	Promoción del desarrollo económico. Asignación de recursos ordinarios y de inversión de la Junta y la Administración Central. Asignación Fondos Empleo Comunitario.	Definición del Sistema Urbano Básico y Tipologías de unidades territoriales. Subvenciones a la localización de actividades (Area Expansión Industrial). Comarcas de Acción Especial.
Descoordinación del planeamiento urbano y congestión. Desarticulación y desertización.	Características y Déficit urbanos. Conectividad.	Compatibilización de los Planes Municipales de Ordenación y ayudas a la gestión urbanística. Cooperación intermunicipal y gestión de servicios mancomunados.	Inversión en Infraestructuras, Equipamientos y Viviendas. Planeamiento territorial y urbanístico.
Deterioro del medio físico y desaprovechamiento potencialidades.	Potencialidades-aptitudes del territorio y Base económica predominante.	Promoción del desarrollo económico. Planes de Protección del Medio Físico.	Planes de Protección del Medio Físico. Programas de Desarrollo Agrícola-Ganadero.

2. HIPOTESIS DE TREBALL

Les principals hipòtesis de treball per a definir el Sistema de Ciutats que s'han de verificar de forma previa a la definició de les polítiques d'ordenació del territori són les següents:

1. Els requeriments i condicionants per a definir unitats territorials per la seva institucionalització política-administrativa (gestió) són idèntics als condicionants per entendre la realitat territorial i per a la planificació i ordenació del territori, perquè la realitat territorial és única.
2. Comarcalitzacions i Sistema de Ciutats, constitueixen conceptes equivalents quant s'admet l'existència i necessitat de diferents comarcalitzacions significatives, com a escalas territorials de relació des del nucli de població fins al marc regional i nacional (1). Les operacions d'agrupar, delimitar i programar constitueixen l'objectiu de la "regionalització" o comarcalització" (2).
3. L'ordenació del territori ha de partir de la realitat del Sistema de Ciutats o escalas territorials significatives i pot proposar la seva modificació ("forçar la realitat territorial") per el tractament de problemes. Es necessari entendre per a cada nivell o escala territorial significativa quins usos i funcions de gestió i planificació poden tenir. Realitat territorial i requeriments funcionals han de ser tinguts en compte conjuntament, si bé el territori és el principal condicionat ("el territori mana") (3).
4. La realitat territorial s'ha de definir per el sistema de ciutats, en base als nivells de relacions humanes i productives i a les jerarquies que es produeixen. En els nivells més baixos de la jerarquia de nuclis les relacions són més de consum, serveis personals, empleo i habitatge i en els nivells més elevats es produiran la major parts de les relacions econòmiques de producció (4).
5. La identificació de les escalas territorials significatives o sistema de ciutats pot fer-se en base a l'apreciació subjectiva dels residents (¿a quina comarca pertany aquest municipi i quina és la capçalera comarcal?) perquè reflexerà, al menys, el primer nivell de relació territorial. L'estudi dels condicionants de funcionalitat, tant de la gestió pública com de la planificació territorial, han de definir quines funcions són més adequades a cada escala territorial significativa.

(1) Casassas, Ll. & Clusa, J., (1981) "**L'Organització Territorial de Catalunya**". Publicacions de la Fundació J. Bofill. Barcelona, pàg. 123 i s.s.

(2) Bery, B.J.L., (1968), "Numerical Regionalization of Political-Economic Space" **Geografica Polonica**, 15.

(3) Casassas, Ll. & Clusa, J., (1981), "**L'Organització Territorial de Catalunya**", pàgs. 53 i 159.

(4) Viñals, J. et al., (1982), "El Sistema de Ciudades", a "**Estudios Básicos para la Ordenación del Territorio de la Comunidad Valenciana**". Prevasa. Caja de Ahorros de Valencia. Valencia.

6. Existeix una realitat humana i territorial que **ha de ser identificada en cada cas**, i que conforma o pot conformar relacions de base diària per moviments entre la residència i el lloc de treball i per utilització de serveis públics i privats com a resultat del grau de motorització de la nostra societat. La realitat territorial actual és **urbana** (per diferenciació d'un modus de vida rural) encara que amb diferents graus d'intensitat. Existeixen comarcalitzacions per a diferents serveis (educatius, correus, religiosos...) que reflexen aquesta realitat. Aquestes comarcalitzacions constitueixen interpretacions de la realitat territorial i són molt coincidents.
7. L'indicador de les **trucades telefòniques** és l'indicador resum més complet del conjunt de relacions i connectivitats territorials (1) tant de les de base diària com de les de base periòdica. L'identificació del Sistema de Ciutats i de la jerarquia urbana ha d'utilitzar també l'indicador de les **relacions residència-treball**, de les **relacions per compres i serveis** i dels **fluxes de béns i serveis**. Si bé existeixen tècniques estadístiques per a definir els subsistemes significatius de connectivitat (escales territorials) i la jerarquia, es pot utilitzar també els primers i segons volums de relació (2).
8. Les divisions intermitjes entre el municipi i la província més conegudes i més "acadèmiques" corresponen a les **relacions de base periòdica** per ús de serveis públics i serveis privats de consum. La identificació de centralitats i jerarquies és de solució difícil en aquest tipus de relacions perquè la realitat actual és que cada nucli de població té **depèndència compartida** i per la importància creixent de les ciutats més grans de 50.000 i 100.000 habitants i les àrees metropolitanes. Per a les relacions de producció els àmbits "provincials" constitueixen la primera escala significativa, amb poques excepcions.
9. La identificació de les escales territorials i de les jerarquies (Sistema de Ciutats) urbanes és independent de la funció que ha de complir (gestió o planificació) i de les característiques econòmiques i urbanes de cada unitat que requereix un estudi propi de tipologies. La identificació del sistema de referència territorial és el primer pas per a la definició i implementació de la política d'ordenació del territori.
10. El concepte d'escales territorials o subsistemes d'interrelació es vàlid per a descriure **realitats intraurbanes i metropolitanes**.
11. Els criteris per a definir el Sistema de Ciutats són de relació i de connectivitat i no d'homogeneïtat "una perifèria urbana es diferent del seu centre". Els criteris d'homogeneïtat social i econòmica (tipologies) objecte principal de la investigació sociològica i econòmica serveixen per a ser aplicats als diferents subsistemes com unitats.

(1) Nader, G.A., (1981), "The delineation of a hierarchy of nodal regions by means of higher order factor analysis", **Regional Studies**, vol. 15, nº. 6, pàgs. 475-493. Tambè, Davies, W.K. & Thompson, R.R., (1980), "The structure of interurban connectivity", **Regional Studies**, Vol. 14, nº. 4, pàgs. 297-312.

(2) Per exemple, L'anàlisi factorial, o el concepte de distància funcional en base a les Cadenes de Markov, amb o sense tractament de "clusterització". Veure per exemple l'utilització de la distància funcional en Casassas, LL. & Clusa, J., op. cit. pàgs. 133 i s.s.

3. DEFINICIÓ DE CONCEPTES

El primer criteri que ha de satisfer una divisió territorial és la seva adaptació a la realitat territorial en termes de sistemes i subsistemes significatius de relacions humanes i econòmiques. Les relacions telefòniques i les relacions residència-treball constitueixen els millors indicadors per reflexar aquestes relacions pel seu caràcter de variables no discretes (a diferència de les del tipus: "existència o no de relació-lloc de compra d'un producte") i pel seu valor de resumir d'altres tipus de relacions humanes i productives i perquè no predisposen l'ordre o jerarquia de la resolució (a diferència de les definicions del tipus "són ciutats d'ordre n-èssim les que són centres de venda de un producte").

La identificació del sistema de ciutats parteix dels següents conceptes d'interrelació i jerarquia en base a la **teoria de grafos** (1 i 2):

1. Un municipi o nucli de població és **subordinat** a un altre, si envia a aquest el seu primer volum de relacions.
2. Un municipi o nucli de població és **punt terminal** quan no té subordinats i només dependència superior.
3. Un municipi o nucli de població és de **primer ordre** si només té punts terminals subordinats.
4. Un municipi o nucli de població és de **segon ordre** si té subordinats de primer ordre.
5. Un municipi o nucli de població és d'**ordre "n-èssim"** si té punts subordinats d'ordre (n-1).
6. Dos municipis o nuclis de població tenen **relacions simètriques** si cadascun envia a l'altre els volums més importants de relacions.
7. Un conjunt de municipis o nuclis de població formen un **sistema tancat** si el primer volum de relacions del d'ordre superior es dirigeix a un dels seus punts subordinats.
8. Les **jerarquies territorials** es reflexen en l'arbre resultant de relacions dels primers volums de relacions.
9. Quant més gran es el nombre de punts subordinats o terminals d'un altre més gran serà el seu **àmbit d'influència**. A major ordre d'un municipi o nucli l'estructura subordinada té un grau més alt de **complexitat territorial**.

(1) Nystnen, J.D., & Dacey, M.F., (1961), "A graph theory interpretation of nodal regions", **Papers and Proceedings of Regional Science Association**, vol. 7. Tambè en Davies, W.K.D. & Thomson, R.R., (1980), "The structure of interurban connectivity", **Regional Studies**, Vol. 14, pàgs. 297-312.

(2) Idèntics resultats es poden obtenir aplicant el concepte de "**distància funcional**", en base a les Cadenes Regulars de Markov, seguit d'algun procediment de "clusterització". Veure una aplicació en Casassas, Ll., & Clusa, J., (1981), "**L'Organització Territorial de Catalunya**" en Publicacions de la Fundació J. Bofill, pàgs. 134 i s.s. i dels mateixos autors "**L'Organització Territorial i Administrativa de Barcelona**" (1981) (edicions catalana i castellana). Ajuntament de Barcelona.

10. Un **subsistema territorial** està format per un municipi d'un cert ordre i tota la seva estructura subordinada.
11. Els municipis d'un mateix ordre constitueixen **escala territorial significativa**.
12. Les **ciutats de major jerarquia sota la capital regional** corresponen a la següent escala territorial significativa a la de la capital regional.
13. Les **ciutats de major jerarquia sota les capitals provincials** són aquelles d'ordre immediatament inferior que tenen dos o més municipis subordinats.
14. Els municipis o nuclis de primer i segon ordre són les **capçaleres de sistemes territorials** després d'eliminar en els arbres de relacions la influència de la capital regional o provincials.
15. Són municipis de jerarquia intermitja entre els definits a "13" i "14" els municipis de tercer ordre i superior en els arbres de relacions que exclouen la influència de la capital regional o provincial.

La sistematització presentada ha estat aplicada de forma completa al cas d'Andalucía (1) si bé amb menys sistemàtica es feia servir en els treballs de Catalunya i Barcelona.

(1) Clusa, J., (1983), "Estudio de las Divisiones Político-Administrativas de Andalucía y su utilidad para las Directrices Regionales". D.G. de Ordenación del Territorio, Junta de Andalucía. Sevilla (mimeo)

4. EL CAS DE CATALUNYA

Es conegut que Catalunya té una població de sis milions d'habitants en 933 municipis. El 75% de la població es concentra en un àrea de 30 Km. al voltant de Barcelona. Prop del 80% dels municipis de Catalunya tenen menys de 2.000 habitants. El creixement econòmic i poblacional en els municipis de grandària mitjana ha extès els seus límits creant continus urbans amb els municipis veïns. Aquestes unitats són, avui, les ciutats "reals" perquè engloben la majoria de les relacions urbanes (residència-treball, comercials, d'esbarjo, ...) i, en molts casos, poden ésser qualificats com a sistemes urbans (1). Els sistemes urbans es poden definir mitjançant l'existència d'un municipi central d'una certa grandària de població i els seus nuclis urbans veïns, amb unes certes condicions de distància (per exemple, 5-10 Km.), densitat (per exemple, per damunt de la densitat mitjana a Catalunya de 180 hab./km².) i moviments diaris de residència-treball (per exemple, de més del 10 per cent de la població activa).

La població en sistemes urbans amb una ciutat central de 20.000 habitants o més, representa prop del 90 per cent de la població catalana i el 95 per cent en ciutats centrals de més de 5.000 habitants. Aquestes concentracions urbanes (i, especialment, la metropolitana al voltant de Barcelona) generen problemes locals que necessiten d'una gestió urbana unitària, no possible, en molts casos amb els actuals límits municipals. La desigual localització industrial en els sistemes urbans és la principal font de desigualtats fiscals entre els nuclis veïns.

Les "comarques" foren justificades en el període 1932-1936 per la influència territorial dels mercats i com a primer nivell humà significatiu per sobre dels municipis (2). El segon nivell el composaven nou "grups de comarques" (Vegueries o Regions). Un objectiu fonamental de l'anàlisi territorial és saber si aquestes unitats són, avui, significatives com a realitats humanes i fins a quin punt són adequades a l'Administració Local i a l'Administració perifèrica de la Generalitat; això significa qüestionar-se si la interpretació de la realitat humana i territorial de Catalunya feta per la Ponència serveix per a explicar la realitat actual.

L'anàlisi de connectivitats (Casassas-Clusa, op. cit.) identificà "sistemes urbans" o centres urbans no considerats el 1932 com a comarques o caps de comarca: Ribera de Sió, Conca de Meià, Vall d'Ager, Camprodon, Santa Coloma de Queralt, Banyoles, Guissona, Hostalric, Moià... La mobilitat personal actual i els factors econòmics han consolidat **àrees de relacions de base diària** (treball, mercat de serveis o residència) que el 1932 eren **àrees de relacions de base periòdica** (principalment de compres) i ha engrandit les àrees que incloïen aquests moviments periòdics (setmanals o mensuals) a sis o set àrees de Catalunya (hi ha només 4 ciutats d'aproximadament cent mil habitants fora de l'àrea metropolitana de Barcelona).

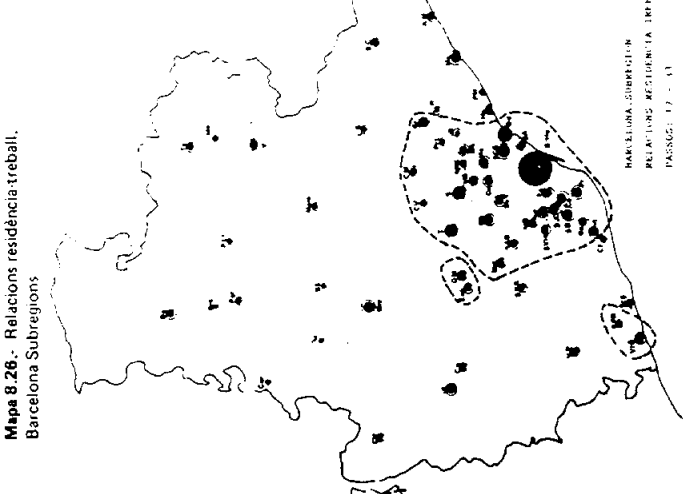
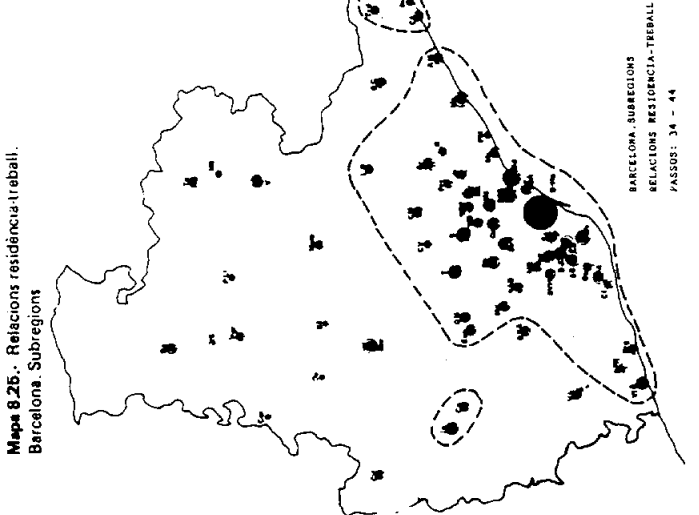
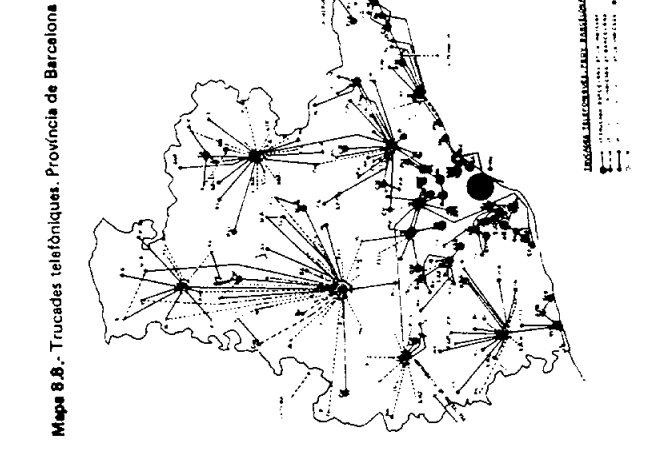
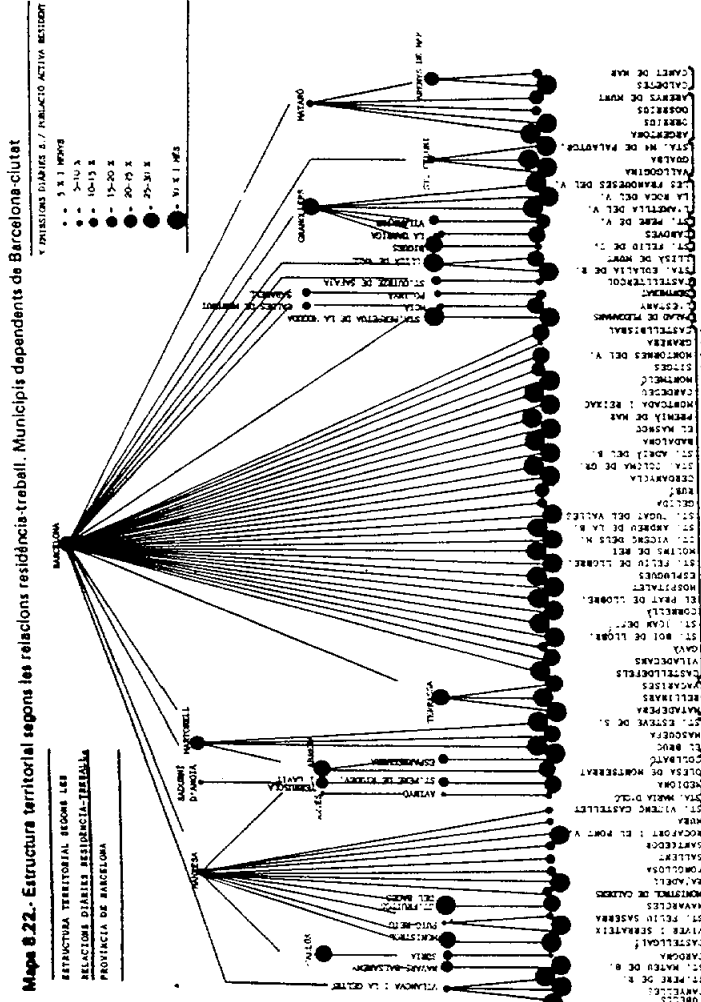
(1) Berry, J.L.B. & Horton, F.E., 1970, "Geographical Perspectives on Urban Systems", Prentice-Hall, N.J., pàg. 259 i s.s.

(2) De fet, l'estudi original de 1932 identificà 87 ciutats-mercat i 112 "comarques populars", enlloc de les 38 delimitades finalment.

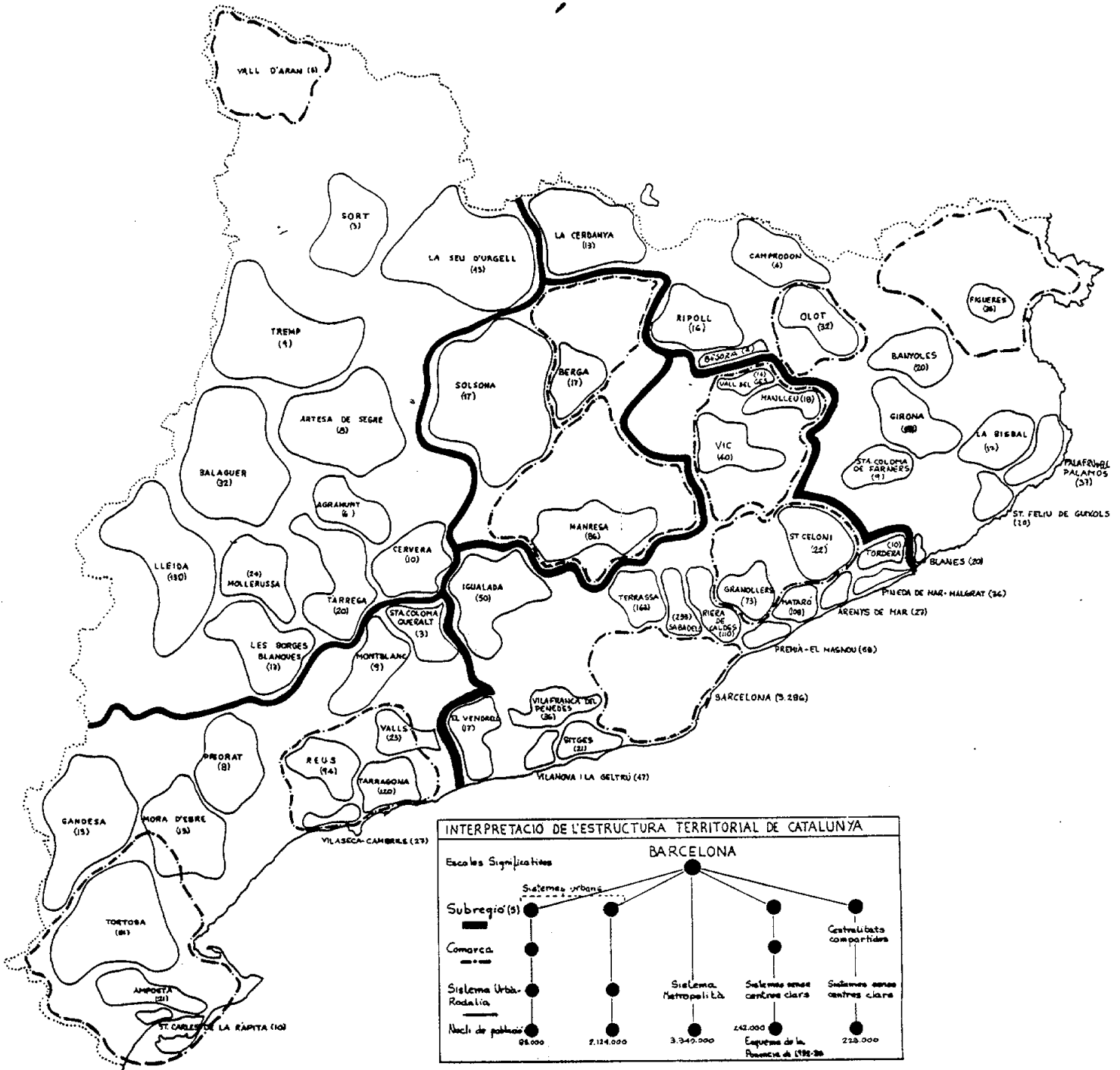
Els resultats en base al concepte de distància funcional i al programa d'agrupació defineixen la jerarquia bàsica del territori català identificada en els diagrames adjunts: "municipis" - "sistemes urbans" - "centre subregional" (principalment provincials) - "subsistemes metropolitans" - "Barcelona". El desenvolupament econòmic ha incrementat progressivament la importància de Barcelona (entre dues i tres hores des de qualsevol municipi català, i a una hora de qualsevol capital subregional), i la mobilitat personal explica l'existència de centres i jerarquies de diferent importància. L'estructura "comarcal", tal com fou identificada el 1932, representa, avui, només 350.000 habitants, exclòint l'entorn de Barcelona.

Permaneix, en canvi, el problema d'assignació d'aquelles àrees amb una estructura urbana dispersa, que no són sistemes urbans, tal i com han estat definits anteriorment i que depenen alhora de més d'una centralitat. Han estat qualificats com "sistemes urbans sense un centre clar" i representen només el 5-8 per cent de la població catalana. A l'altra banda de la realitat territorial apareix el sistema metropolità al voltant de Barcelona i un d'incipient a la zona de Tarragona-Reus. Una vegada identificat el sistema de ciutats o la realitat territorial de Catalunya, la qüestió és determinar quina "escala territorial" (només un nivell) o "escales territorials" (varis nivells) són necessàries per la gestió pública i per planificació.

1

Mapa 8.28.- Interpretació de l'estructura territorial de Catalunya

L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA

Interpretació de l'estructura territorial de Catalunya

LL. CASASSAS - J. CLUSA

F. JUNCÀ - E. DOMÈNECH

5. EL CAS DE BARCELONA

L'evolució històrica de Barcelona demostra, d'antuvi, la primacia de les comunicacions "muntanya-mar", essent les comunicacions de "riu a riu" molt més escases i, generalment, situades a la part alta de la ciutat. La disposició de la plana barcelonina explica la forma allargada de la majoria dels termes municipals del continu metropolità immediat, i el sentit convergent de les comunicacions que els unien al centre històric, que continuà mantenint el seu control sobre el conjunt de la nova ciutat. Per tant, es pot afirmar que els grans trets del relleu i l'evolució urbana fan entendre Barcelona en un nombre reduït d'unitats.

L'anàlisi del territori i el de les relacions urbanes (trucades telefòniques i residència-treball) prefiguren tres grans conjunts, que, aproximadament, coincideixen amb les tres grans conques hidrològiques del pla de Barcelona: la Barcelona Central, que s'estén des de la Ciutat Vella fins a Pedralbes, Vallvidrera i la Vall d'Hebron, passant per la trama Cerdà, dels dos Eixamples al Guinardó; la Barcelona del Sud-Oest, que s'estén de les Corts a la Zona Franca, incloent Sants, el Poble Sec i Montjuïc; i la Barcelona del Nord i del Nord-Est que s'estén dels Nou Barris i d'Horta fins els Barris del Besòs, figurant-hi Sant Andreu com a nucli central.

La seva extensió i les seves diferències poblacionals (1.135.000 habitants; 504.000 habitants; 250.000 habitants) obliga a preguntar-se si pels mateixos criteris de connectivitat és possible subdividir les dues unitats més grans, encara que les tres grans unitats primàries seran el canemàs damunt del qual haurà de descansar qualsevol organització territorial de Barcelona ja que són el reflex d'una realitat física i urbana que imposa la seva lògica i on s'han configurat barris i barriades al llarg de la història. Per tant, la qüestió que segueix és el determinar si existeix una escala territorial intermitja entre aquesta divisió en tres grans unitats i la que resultaria tenint en compte les 34 barriades de Barcelona. Aquesta escala s'obté a l'analitzar les agrupacions anteriors a les tres unitats i a la consideració dels llocs centrals o barris estructurants: Ciutat Vella, Eixample, Sarrià, Gràcia i Guinardó a la Barcelona central i Sant Martí, Sant Andreu i Nou Barris a la Barcelona del Nord i Nord-Est. Considerar tots aquests elements ha portat a un agrupament de barriades que ha permès d'elaborar una organització de Barcelona en 6-10 grans unitats. La proposta de nou unitats es justifica per el criteri de trovar unitats amb equilibri poblacional dins d'aquesta escala.

De l'anàlisi territorial se'n desprenen, doncs, les següents unitats o escales territorials significatives:

- àrea metropolitana
- municipi de Barcelona
- tres grans unitats
- escala compresa entre 6 i 10 unitats
- escala entre barriades (34) i barris (50)

CONECTIVITATS TERRITORIALS
SEGONS TRUCADES TELEFONIQUES

CATALUNYA

LORETO

ARENES

VIA
AUGUSTA

CERDÀ

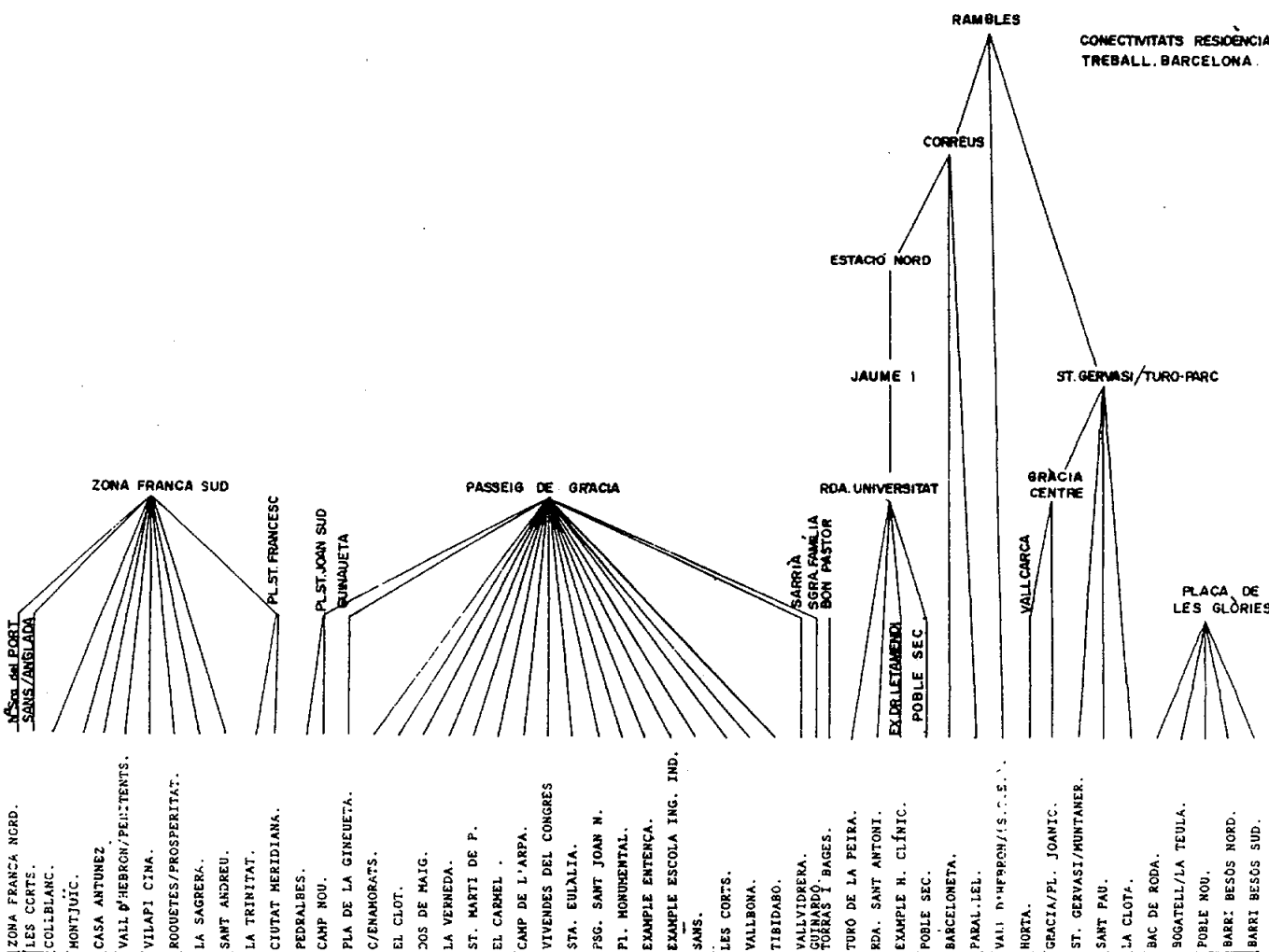
SAGRERA

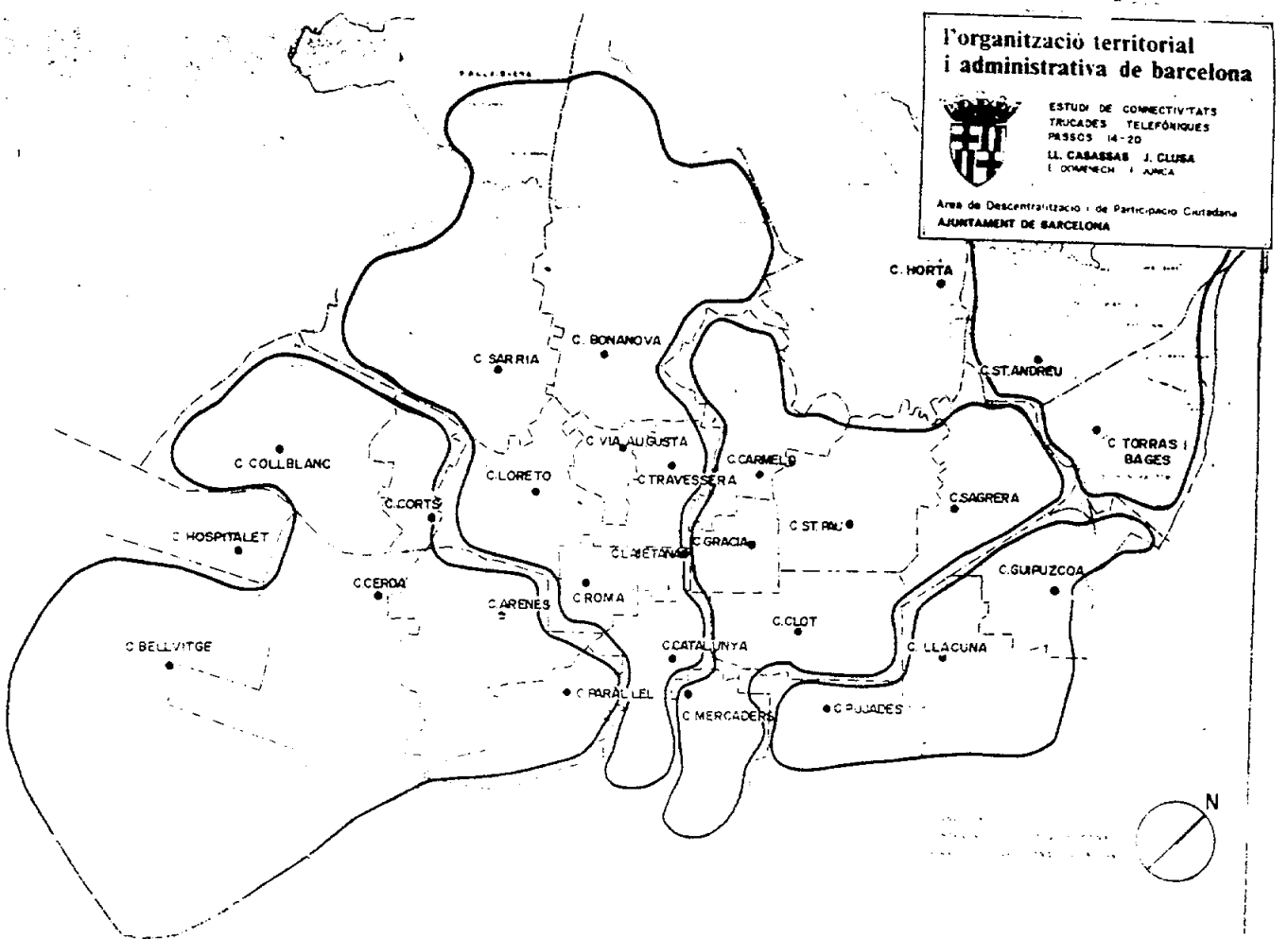
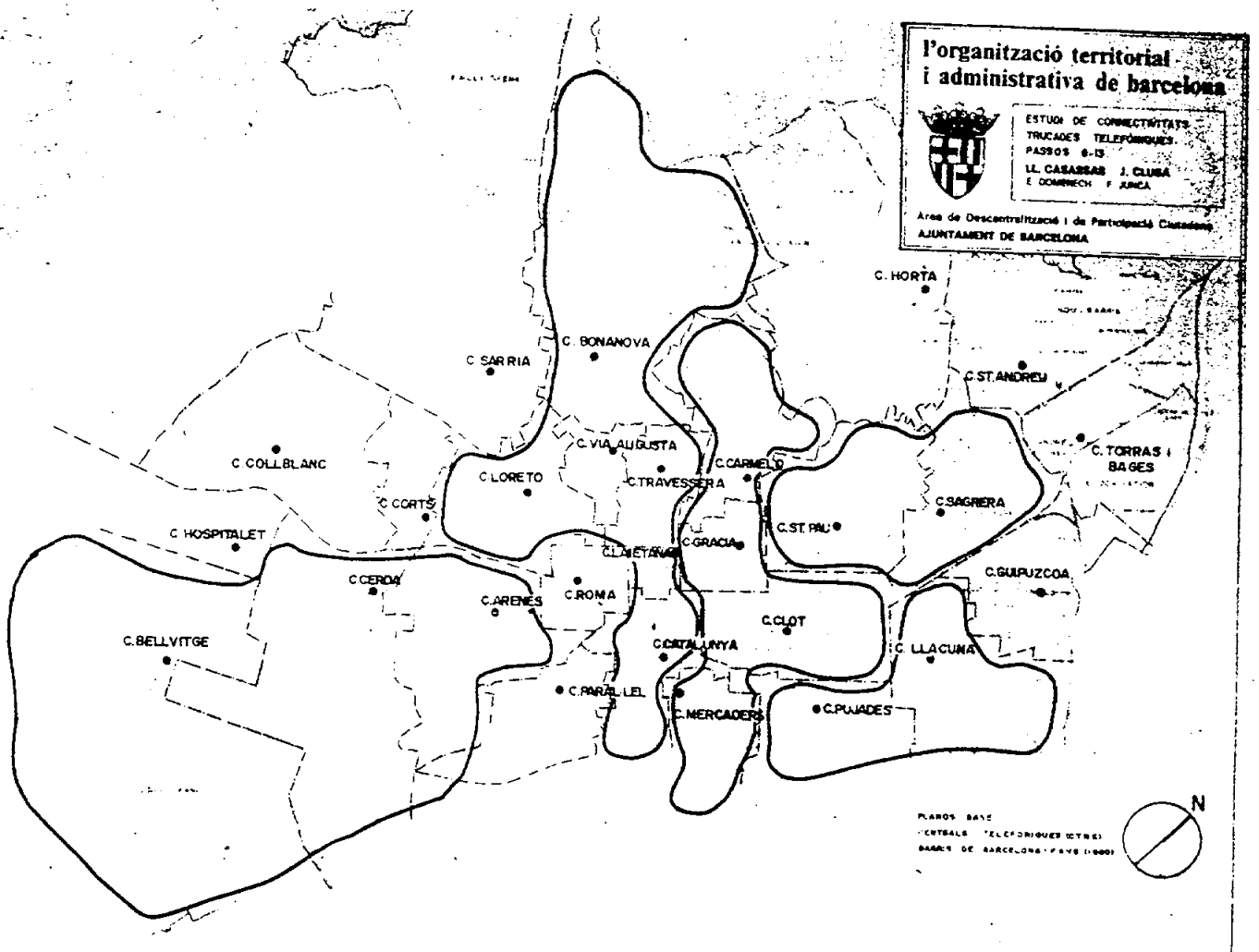
CLOT

ST. PAU

LA
LLACUNA

QUADES
ARMELLO
HORTA
CORRALS BAGES
ST. ANDREU
GRACIA
MERCADERS
PARALLEL
SAIETANA
ROMA
BELLVITGE
HOSPITALET
COLLBLANC
CORTS
SARRIA
BONANOVA
TRAVESSERA
SUIPUZCOA

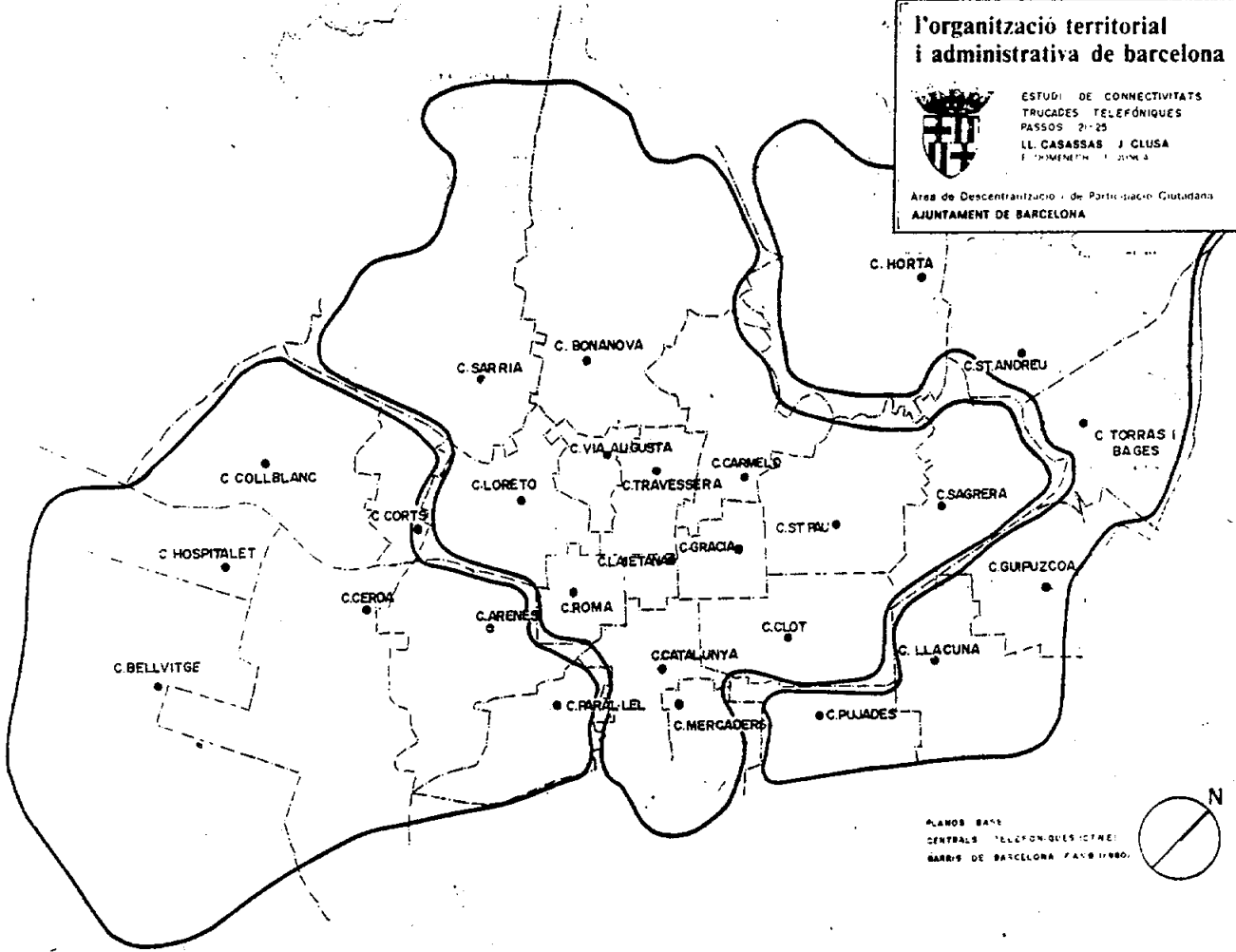

**l'organització territorial
i administrativa de barcelona**

ESTUDI DE CONNECTIVITATS
TRUCADES TELEFÒNIQUES
PASSOS 21-25
LL. CASASSAS J. CLUSA
E. DOMENECH F. JUNCA

Àrea de Descentralització i de Participació Ciutadana
AJUNTAMENT DE BARCELONA

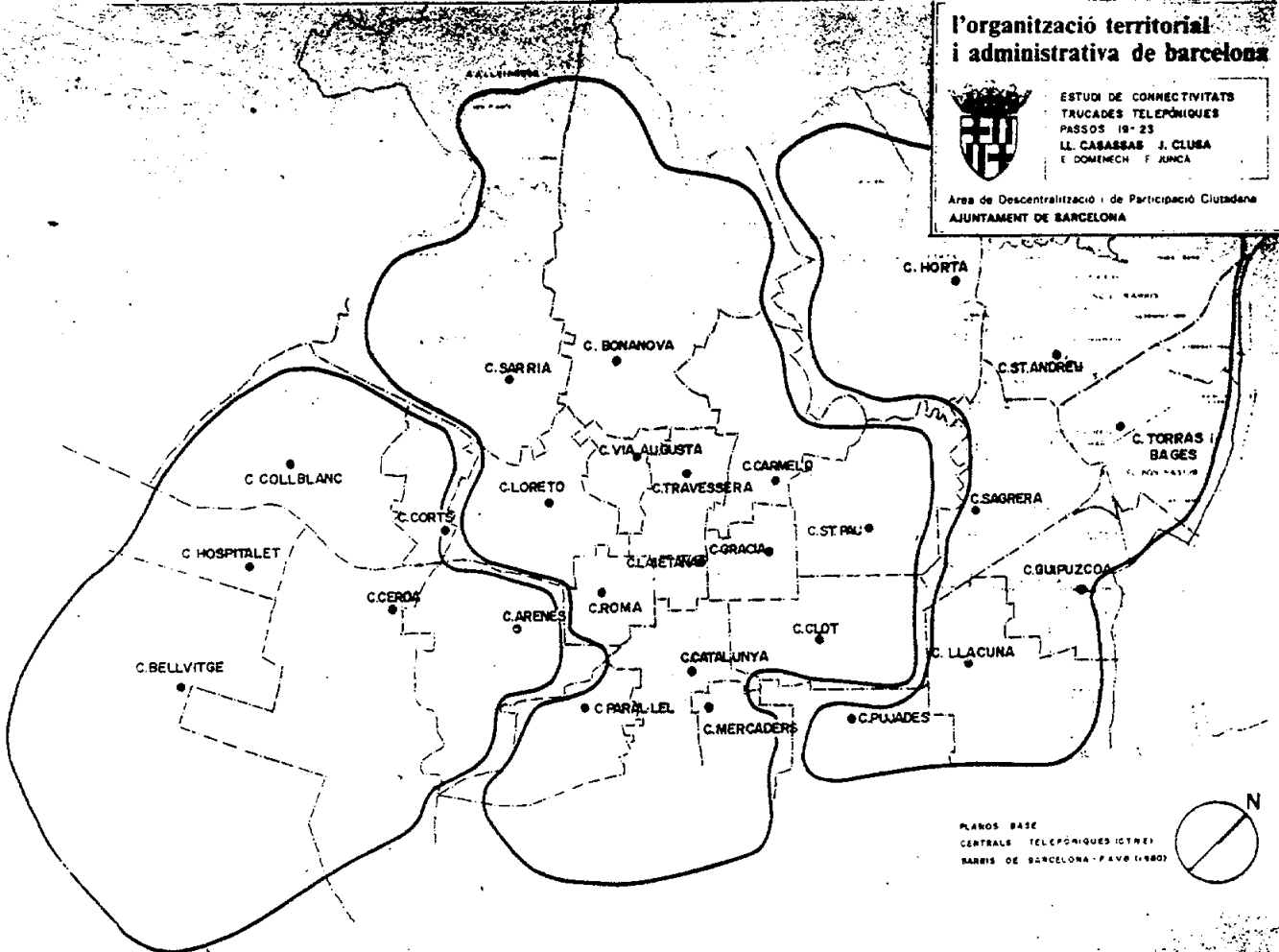

**l'organització territorial
i administrativa de barcelona**

ESTUDI DE CONNECTIVITATS
TRUCADES TELEFÒNIQUES
PASSOS 19-23
LL. CASASSAS J. CLUSA
E. DOMENECH F. JUNCA

Àrea de Descentralització i de Participació Ciutadana
AJUNTAMENT DE BARCELONA

6. EL CAS D'ANDALUCIA

El Sistema de Ciutats resultant dels arbres de jerarquia de les relacions telefòniques, (vegis els exemples adjunts de sectors telefònics, Càdiz, Sevilla i Almeria) és el següent:

- **Capital regional** Sevilla, més dos sistemes tancats constituïts per les províncies de Jaén i Almeria, no dependents de Sevilla.

- **Ciutats de major jerarquia per sota de la capital regional:**

Les 8 capitals de província i Jerez (dependent de Càdiz). Dependència de Granada respecte de Màlaga, i sistemes tancats de les províncies restants a l'excloure la dependència de la capital regional. Sevilla genera dependències a municipis de Càdiz i Huelva, i Almeria en municipis de Granada (9 ciutats).

- **Ciutats de major jerarquia per sota de les capitals provincials** (difonen els efectes del creixement de les capitals de província):

Ecija (5 municipis subsidiaris en l'arbre de jerarquies provincial)
Osuna (2)
Estepa (3)
Pozoblanco (4)
San Roque-Algeciras (4) (Sistema tancat)
Baza (5)
Huéscar (4)
Ronda (4)
Vélez-Málaga (2)
Linares (5)
Andujar (3)
Ubeda (7)
Vélez-Rubio (3)
(13 ciutats).

Les altres ciutats es relacionen amb el sistema regional a través de les capitals provincials.

- **Ciutats que constitueixen sistemes i subsistemes de tercer ordre i superior** (màxima complexitat de relacions i màxima possibilitat de ser "nodos" difusors del desenvolupament):

Alcalá de Guadaira-Dos Hermanas
Peñarroya
Lucena-Cabra
Ayamonte
Guadix
Motril-Almuñecar
Marbella
Coín-Cartama
(8 ciutats).

Municipis de primera i segona escala supramunicipal:

TERCER I QUART ORDRE AMBIT 2 MUNICIPIIS AMBIT = 1 MUNICIPI

Provincia de Sevilla (23 municipios)

Alcalá G.-Dos Hermanas	Constantina	Carmona
Osuna	Cazalla	El Saucejo
Ecija	Lora del Río	Gelves
	Estepa	Cantillana
	S.Juan de Aznalfarache	Alcolea del Río
	Utrera	Marchena
	El Ronquillo	Lebrija (Cádiz)
	La Rinconada-Alcalá R.	
	Morón-El Arahal	
	Olivares	
	Sanlúcar la Mayor	
	Pilas	
	Gines	

Provincia de Córdoba (14 municipios)

Peñarroya	Pozoblanco	Hinojosa del Duque
Lucena-Cabra	Villanueva de Córdoba	Almodóvar
	Posadas-Hornachuelos	Fernán-Núñez
	Montilla-Aguilar	La Rambla
	Priego	Montalban
		Puente Genil
		Villa del Río-Montoro

Provincia de Cádiz (8 municipios)

Jérez de la Frontera	Ubrique-Grazalema	Arcos
	Olvera	Barbate-Vejer
	Algeciras-San Roque	Sanlúcar de B.
		S. Fernando-Chiclana

Provincia de Huelva (16 municipios)

Ayamonte	Sta. Olalla-Real Jara	Zalamea
	Jabugo-Aracena	Bollullos
	Palma del Condado	Gibraleón
	Trigueros-Beas	Palos de F.-Moguer
	Valverde del Camino	I.Cristina-Lepe-Cartaya
	Villanueva de Cespedes	Nerva-Río Tinto
	Cabezas Rubias	Puebla de Guzmán

Provincia de Granada (23 municipios)

Guadix	Baza	Campotejar
Motril-Almuñecar	Iznalloz	Gobernador
	Ugijar	Gabia Grande-Armilla
	Cadiar	Chauchina
	Alfacar	Lanjarón
	Huetor-Vega	Pampaneira
	Atarfe	Alhama G.-Arenas
	Pinos Puente	Otivar
	Durcal-Padul	
	Orgiva	
	Loja	
	Santa Fé	
	Hués-car	

Provincia de Málaga (11 municipios)

Marbella	Campillos	Alhaurín
Coín-Cartama	Antequera	
Ronda	Archidona	
	Alora-Pizarra	
	Estepona	
	Fuengirola	
	Vélez-Málaga-Algarrobo	

Provincia de Jaén (23 municipios)

Ubeda	La Carolina	Pegalajar
Linares	Mancha Real	Jimena
	Andújar	Huelma
	Torredonjimeno	Cazorla
	Puerta de Segura	Villanueva del Arz.
	Orcera	Baeza
	Alcalá la Real	Santisteban
		Bailén
		Martos
		Torredelcampo
		Santiago de la Espada
		Siles
		Valdepeñas de Jaén
		Campillo-Arenas

Provincia de Almeria (8 municipios)

Albox	Alhabia
Olula del Río-Macael	
Vélez-Rubio	
Huércal-Overa	
Vera	
Garrucha	
Canjajar-Alhama	

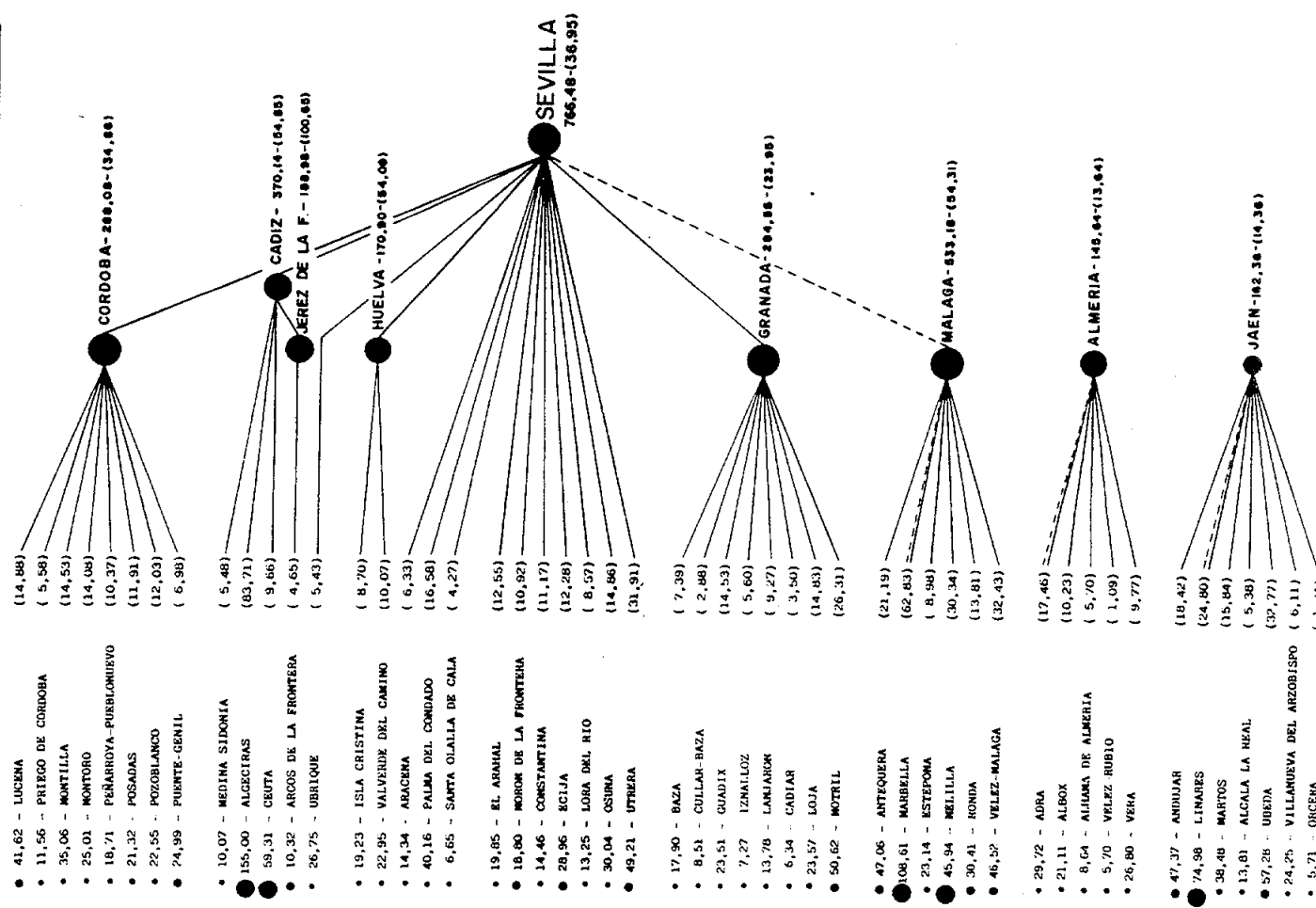
El principal criteri per definir l'adequació i idoneitat d'una divisió territorial al Sistema de Ciutats consisteix en establir si les capçaleres de la divisió coincideixen amb els municipis d'una mateixa escala territorial. La comparació de les cinc principals comarcalitzacions existents (qualificades com de base periòdica) dona 44 unitats, que no representen cap escala territorial significativa del Sistema de Ciutats d'Andalucia; les dues primeres escales les formen 9 i 13 ciutats i la tercera, 8 ciutats més. Els arbres de jerarquia de relacions telefòniques a l'excloure la influència de les capitals provincials donen 134 centres, havent-se identificat 125 unitats comparant les comarcalitzacions existents qualificades com de base diària (arxiprestats, ensenyament, correus, sectors hospitalaris i "comarques populars"). Aquesta escala territorial es, doncs, la més generalitzable a tot Andalucia i es confirma pel fet que 149 municipis es van considerar "caps de comarca", havent identificat l'enquesta de la D.G. d'Ordenació del Territori 111 "comarques populars".

RELACIONES TELEFONICAS - SECTORES TELEFONICOS

JERARQUIA DE LOS PRIMEROS VOLUMENES DE TRAFICO TELEFONICO (Medido en ERLANGS)

A → B Tráfico AB > Tráfico BA / B recibe primer volumen de tráfico A
 A ← B Tráfico AB < Tráfico BA / B recibe primer volumen de tráfico de A y viceversa

● Hasta 25.000 habitantes / ● De 25 a 50.000 habitantes / ● De 50 a 100.000 habitantes
 ● De 100 a 250.000 habitantes / ● Más de 250.000 habitantes

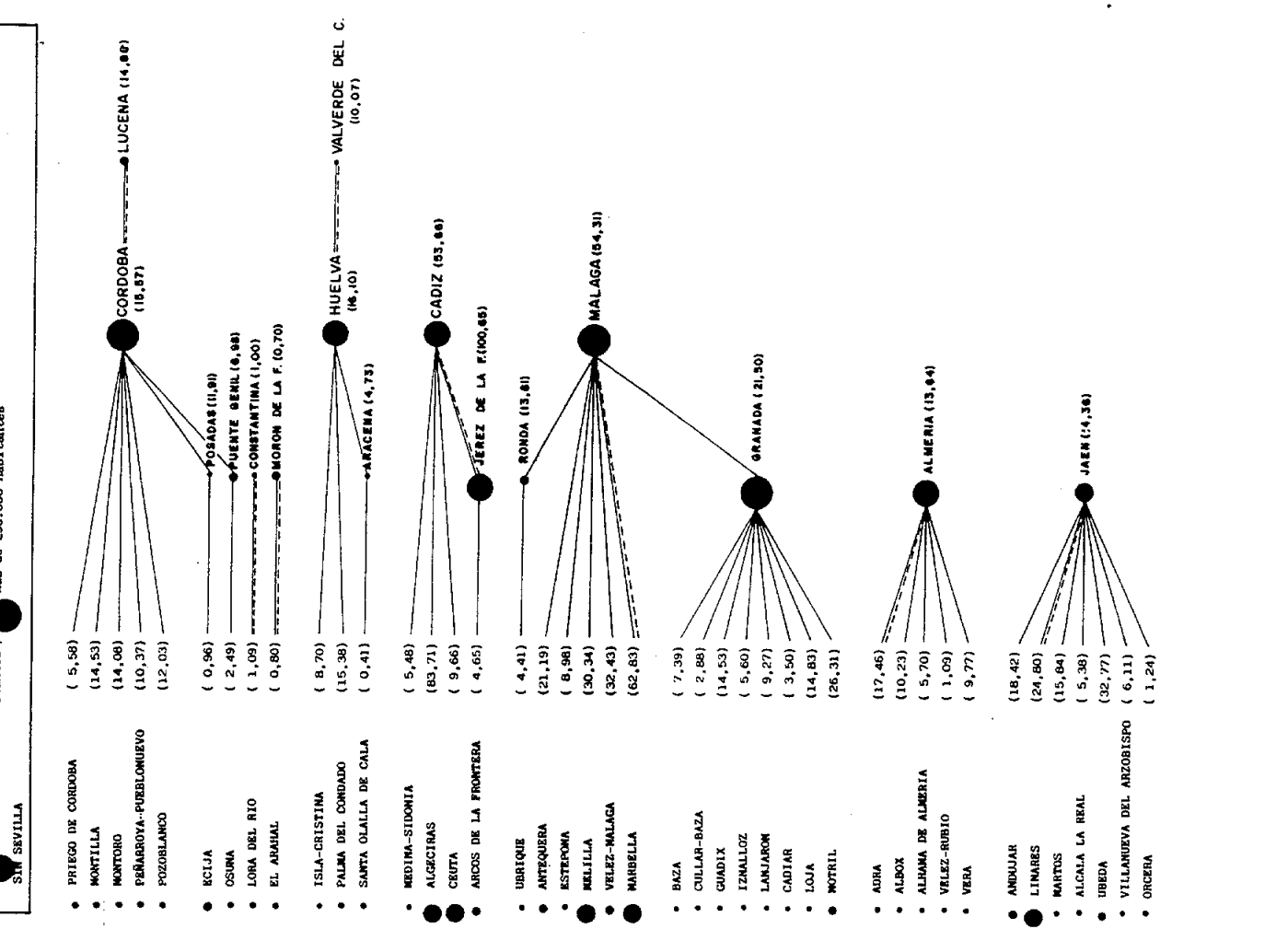

RELACIONES TELEFONICAS - SECTORES TELEFONICOS

JERARQUIA DE LOS PRIMEROS VOLUMENES DE TRAFICO TELEFONICO (Medido en ERLANGS)

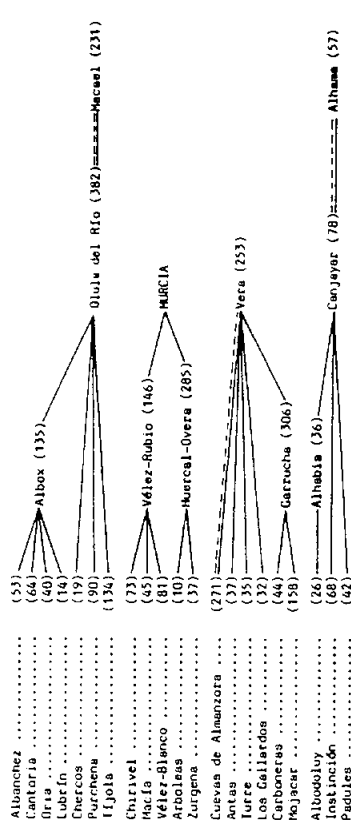
A → B Tráfico AB > Tráfico BA / B recibe primer volumen de tráfico A
 A ← B Tráfico AB < Tráfico BA / B recibe primer volumen de tráfico de A y viceversa

● Hasta 25.000 habitantes / ● De 25 a 50.000 habitantes / ● De 50 a 100.000 habitantes
 ● De 100 a 250.000 habitantes / ● Más de 250.000 habitantes

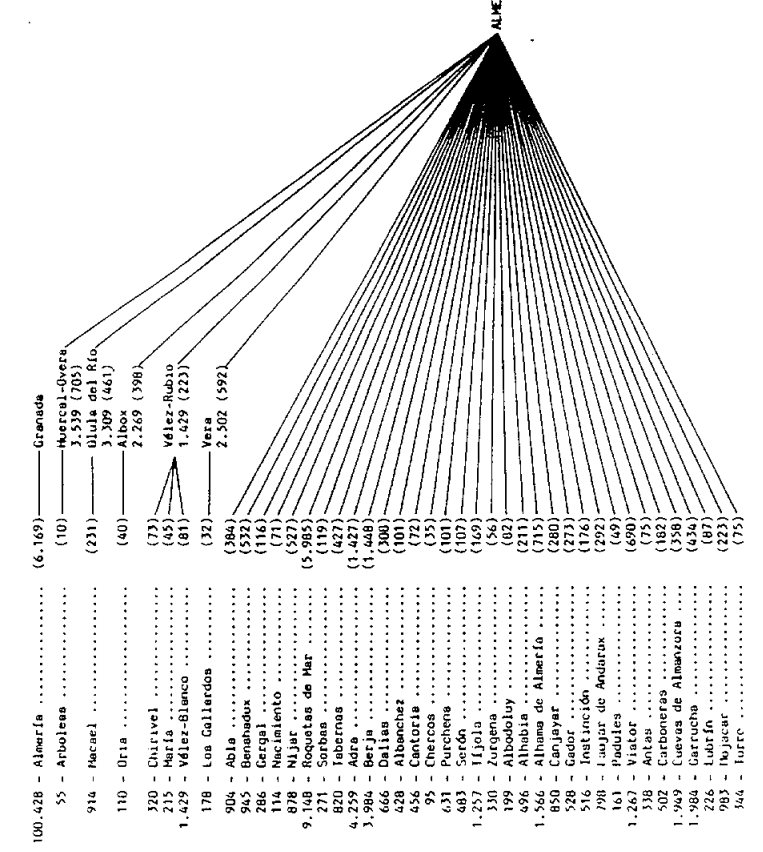
PROVINCIA DE ALMERIA

Diagrama de relaciones.
Llamadas telefónicas
exceptuando las dirigidas a la
capital provincial y Sevilla.

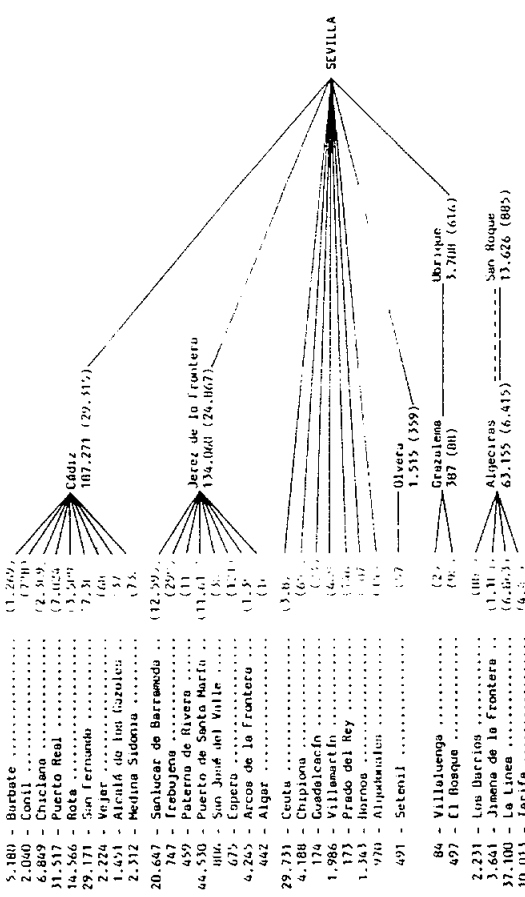
PROVINCIA DE ALMERIA

Diagrama de relaciones.
Llamadas telefónicas a la
Llanada

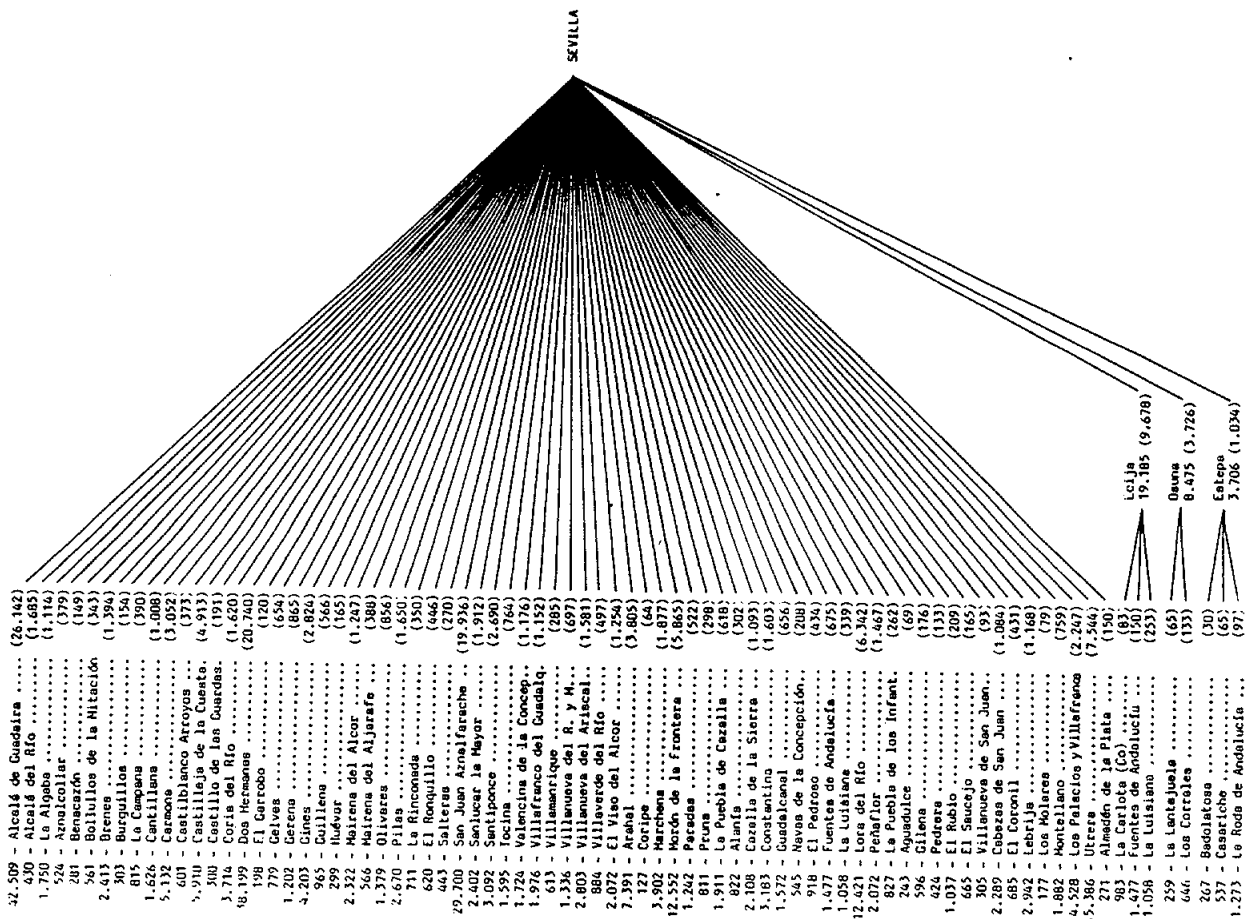
PROVINCIA DE CÁDIZ

Diagrama de relaciones.
Llamadas telefónicas a la Llanada

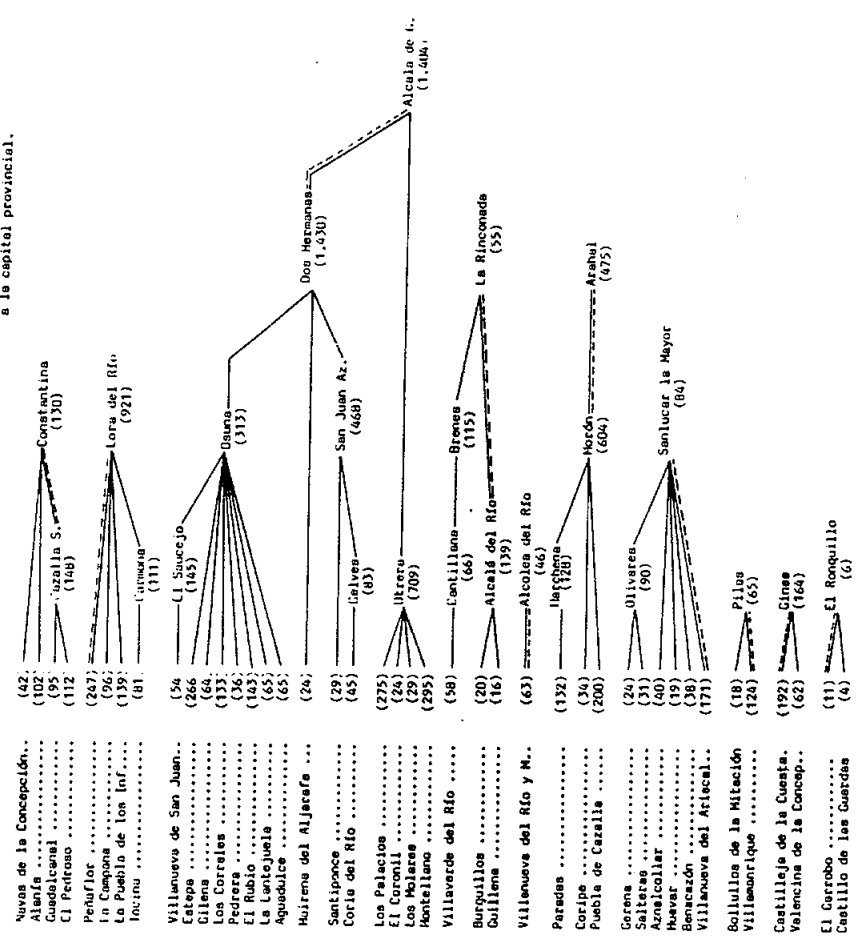

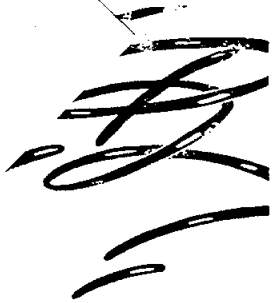
PROVINCIA DE SEVILLA

Diagrama de relaciones.
Llamada telefónica: 15 Llamada

PROVINCIA DE SEVILLA
Diagrama de relaciones.
Llamada telefónica: 15 Llamada
a la capital provincial.

CICLE DE CONFERENCIES: "VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA
RECONSTRUCCIÓ NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA"

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LA DINÀMICA DELS GRUPS,
LA JERARQUIA DELS ESPAIS I LA IMMIGRACIÓ

"DIFERENCIACIÓ DE LA DINÀMICA SÒCIO-CULTURAL EN L'ESPAI"

JORDI BORJA

Presentació

Aquesta Ponència consta de ~~tres~~ notes que formen part d'un treball més ampli en curs de redacció, una primera versió del qual va ser un estudi pel Reconeixement Territorial de Catalunya. La primera i la darrera nota coincideixen parcialment amb la ponència presentada al Col.loqui Catalunya-Euzkadi.

El text original va ser escrit inicialment en castellà, i ara només ha estat possible traduir la primera part.

NOTES SOBRE SOCIETAT I TERRITORI A CATALUNYA

Jordi Borja
octubre 1983.

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA
Dinàmica dels grups i jerarquia dels espais.

Cicle de conferències "Visió de Catalunya: el canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica.

Grupos sociales y territorio

La población no manifiesta los mismos intereses, ni dispone de idénticos recursos (económicos, políticos, técnicos, etc.) ni tiene las mismas necesidades, en relación al territorio. Entre los principales factores y entre los distintos grupos sociales se manifiestan importantes diferencias. Veamos los principales factores que intervienen según se deduce de los estudios sociológicos realizados.

1) Consideremos primero los recursos económicos familiares de la población de cada zona. Hay poca información fiable sobre la distribución de la renta entre los diversos grupos sociales pero en cambio se dispone de datos más precisos sobre la renta comarcal, familiar y per cápita disponible (6). Los totales comarcales hacen aparecer grandes diferencias entre las zonas urbanas e industriales más pobladas y el resto (Barcelona 807 miles de millones, Baix Llobregat 157, Vallés Occidental 154, mientras que ninguna de las otras 35 comarcas llega a 100 y más de la mitad, 20, no llegan ni a 20.000 millones, de las cuales 9 se sitúan por debajo de los 6 mil millones). También aparecen diferencias significativas si comparamos la renta per cápita (a pesar de ser este un indicador que enmascara las diferencias sociales: alrededor de una media de 324.000 ptas. anuales (1978) encontramos comarcas por encima de 400 (Baix Empordà, Baix Penedés, Vall d'Aran) y otras que se sitúan entre 250 y 280 (Conca de Barberà, Priorat, Baix Ebre, Ripollès). Es un indicio de pocos recursos locales privados para contribuir al relanzamiento económico y al reequipamiento de las zonas más reprimidas. Y téngase en cuenta que si otras comarcas aparecen con una renta per cápita superior es porque la emigración ha dado lugar a un incremento del cociente, pero que no se traduce en recursos disponibles (por ejemplo, Pallars, Solsonés, Segarra).

Por lo que se refiere a las zonas más pobladas, especialmente la gran área metropolitana de Barcelona (que por sí sola representa aproximadamente los dos tercios de Cataluña) hay que tener en cuenta que la mayoría de la población se sitúa en los niveles bajos de ingresos, por lo cual tampoco puede expresar una demanda solvente en vivienda, servicios onerosos y consumo en general. De los datos de algunas encuestas recientes se deduce que entre un 15 y un 20% de la población se sitúa en niveles de pobreza (menos de 30.000 ptas al mes). Aproximi-

madamente un 30% se situaría entre 60.000 y 100.000 ptas. al mes y no llegan al 10% los que declaran unos ingresos que suponen la posibilidad de cumplir los pactos de "consumo urbano": una renta superior a 100.000 ptas. (Aunque probablemente las cifras reales actuales sean un poco más altas las proposiciones y la tipología creemos que son válidas).

2) La movilidad social fue hasta mediados de los sesenta muy fuerte y permitió que se dieran procesos de integración eficaces en una sociedad sometida a una fuerte inmigración y a una urbanización acelerada. La movilidad social permitió también la ampliación constante de las clases medias y el aumento de los sectores más innovadores y modernizadores de éstas (profesionales, licenciados, "nuevas profesiones", sectores ligados a las actividades económicas más dinámicas, etc.) no solamente en Barcelona y su entorno inmediato sino también en la mayoría de ciudades grandes y medias. Hoy la movilidad social se ha visto considerablemente frenada lo cual da lugar a los fenómenos sociales que la política territorial deberá tener muy en cuenta el debilitamiento de los sectores profesionales (y la frustración de los jóvenes que no consiguen incorporarse adecuadamente a ellos) y la no integración o marginación de sectores importantes de la clase obrera, que en algunos casos (sobretudo en los sectores más afectados por el paro: construcción, zonas industriales en crisis estructural) prácticamente se convierten en lumpen proletariado.

3) El análisis de las élites locales y el peso que en el sistema de ciudades y en cada zona territorial tienen los sectores profesionales e intelectuales es un indicador fundamental para evaluar los recursos humanos y la capacidad de iniciativa local. En el último capítulo, apartado 7, (profesionales y territorio) se ha analizado la distribución de los profesionales con relación al sistema de ciudades. En el análisis sociológico por zonas territoriales se perciben fuertes diferencias entre unas y otras. En unos casos hay grupos emprendedores (zonas agrícolas y turísticas más dinámicas, áreas metropolitanas de Barcelona, Tarragona y Girona-Costa Brava) y en otros faltan totalmente (zonas deprimidas de base agrícola o de montaña). En unos casos los grupos dinámicos van unidos a la iniciativa exterior (áreas metropolitanas citadas) y en otras, cuando no es así, han perdido casi siempre su dinamismo industrial o comercial (por ejemplo,

zonas de vieja industrialización). Ahora bien si que se puede sacar una conclusión general: casi siempre falta o es débil y fragmentado un grupo social dirigente, dinámico, con capacidad hegemónica y con voluntad de promover un desarrollo global de su zona. En todas las unidades territoriales se aprecia una gran flaqueza de dirección social y cultural.

4) Un condicionamiento social y geográfico para la política territorial es el de la distribución de la población y la fuerza del sistema de ciudades. Ya hemos visto como en Cataluña existe por una parte un sistema jerárquico de ciudades fuertes y complejo y como, por otra parte, la población se distribuye en un gran número de municipios pequeños y medianos, todo lo cual ofrece condiciones favorables para una política territorial equilibrada y descentralizada. Pero hay dos fenómenos negativos (que han merecido incluso la consideración de patológicos). En primer lugar la existencia de zonas superconcentradas y saturadas (Barcelona y su entorno metropolitano inmediato, Tarragonés, zona centro-sur de la Costa Brava) que requieren a la vez fuertes inversiones en su infraestructura y equipamientos y una política estricta de control de crecimiento. Y en segundo lugar la debilidad del sistema urbano en gran parte de la Cataluña interior (capitales regionales exceptuadas) y la existencia de zonas en proceso casi irreversible de despoblamiento y envejecimiento (de montaña, de agricultura estancada o zona industrial en crisis).

5) Ya nos hemos referido al potencial de crecimiento demográfico de cada zona en función de su actual estructura por edades y de la oferta presente y futura de trabajo que representa en estos momentos su estructura económica. Si dejáramos de lado los casos extremos que acabamos de citar (zonas saturadas y zonas en despoblamiento) nos aparecen tres tipos de situaciones con un potencial de crecimiento positivo: la segunda periferia de la Región I (sistema de ciudades que no son el entorno inmediato de Barcelona y con más posibilidades de escapar a la suburbanización), las capitales regionales y su entorno y el conjunto de ciudades medias en las que se manifiesta dinamismo industrial y con capacidad de encuadramiento terciario y presencia relativamente importante de sectores profesionales e intelectuales (véase capítulo citado: Intelectuales y territorio y la obra también citada sobre Els atractius industrials de 29 ciutats...).

6) Otro condicionante social a tener en cuenta es la demanda social en equipamientos y servicios públicos que es desigual según las zonas y se dirige también a Administraciones públicas distintas (Ayuntamientos, Diputaciones, Generalitat, Gobierno del Estado). En unos casos los receptores son poderes locales (Ayuntamiento) que a su vez necesitan de la colaboración de otras administraciones públicas (aunque con mucho interés en mantener la iniciativa y el poder de decisión en el ámbito local) por la importancia de los recursos que se necesitan movilizar y el interés general de las actuaciones requeridas el el caso sobretodo de Barcelona, áreas metropolitanas y grandes ciudades. En otros los Ayuntamientos reciben fuertes y urgentes demandas sociales provocadas por los graves déficits existentes y requieren la cooperación de otros entes locales capaces de redistribuir los ingresos públicos (Ayuntamientos-Corporación Metropolitana en el área barcelonesa, pequeños municipios-Diputaciones en zonas menos urbanizadas). En las zonas en crisis o deprimidas las demandas se dirigen directamente a las administraciones públicas no locales (autonómica o estatal) por la debilidad de la estructura municipal, por lo menos en relación a los problemas a resolver. Las capitales regionales y las ciudades medias más dinámicas y con más recursos humanos expresan fuertes demandas sociales en equipamientos y servicios pero también se manifiesta en ellos la voluntad de que la acción pública se dirija desde los poderes locales próximos y representativos. En las viejas zonas industriales y también en zonas turísticas de crecimiento reciente y desordenado hay algunas resistencias sociales a requerir la acción pública, bien por tradición de desconfianza ante la Administración, bien por hábitos individualistas y especulativos. Por último hay que citar que no siempre en las zonas deprimidas o en crisis estructural se expresan demandas explícitas en equipamientos y servicios públicos: el estancamiento económico y demográfico, la marginación y la atonía social no estimulan ningún tipo de acción colectiva.

7) La actitud social frente al territorio es muy diversa en cada tipo de zona. Además en los últimos años (crisis económica, agotamiento del modelo territorial de los últimos veinte años, instituciones políticas representativas tanto locales como autonómicas, legitimidad y difusión de las ideologías territoriales racionalizadoras, reequilibradoras y redistributivas) se han producido cambios de distintos sig-

nos que han introducido una fluidez en estas actitudes y que hacen difícil una evaluación precisa. Hay situaciones en que se manipula una escasa valoración del territorio: Zonas turísticas de crecimiento acelerado, zonas industriales en crisis, zonas de agricultura tradicional sin alternativas productivas... . En otras aparece una confrontación territorial y social sobre usos y prioridades: Entre Barcelona y el entorno metropolitano; entre turismo e industria en algunas zonas litorales de Tarragona y Girona; entre agricultura y usos alternativos; entre protección del medio ambiente y del paisaje y actividades económicas (turísticas, extractivas, etc.) o realizaciones de grandes infraestructuras (embalses, vías de comunicación,...); entre las capitales regionales y comarcales (que tienden a concentrar recursos, población, inversiones, etc.) y su entorno rural. También se manifiesta, especialmente en las zonas más urbanizadas o susceptibles de implantación de nuevas actividades, una fuerte presión entre los grupos sociales que defienden el patrimonio natural y cultural, el equilibrio entre la población, las actividades y el territorio y el orden basado en el planeamiento riguroso por una parte, y por otra parte los actores sociales y económicos, en general privados (pero a veces apoyados por algunas administraciones públicas) que defienden ante todo las realizaciones susceptibles de crear riqueza y puestos de trabajo a corto plazo, dejando en segundo término los costes sociales y los desequilibrios territoriales que con ello se provocan.

8) Un indicador de gran importancia para la política territorial es evaluar la capacidad técnica y financiera de las administraciones locales, de las cuales, tanto por que es su competencia como por su inmediatez respecto a los problemas y demandas, depende en gran manera la posibilidad de implementar una acción pública eficaz. Ya nos hemos referido a la debilidad técnica de los municipios, en especial de los pequeños, puesto que por debajo de 5.000 habitantes tanto la función pública y el asesoramiento técnico como la presencia de profesionales es extraordinariamente débil. También hay que recordar una vez más la inadecuación entre las estructuras político-administrativas y los procesos territoriales (fragmentación municipal, procesos metropolitanos sin la debida institucionalización, poca operatividad del actual nivel provincial no tanto por-

que sea siempre inválido territorialmente como por la confusión sobre su carácter y competencias), de lo cual volvemos a tratar al final de estas conclusiones. Un problema particularmente grave es el de la debilidad y desigualdad financiera entre los municipios cuyas posibilidades de gasto anual por habitante oscilan entre 5.000 ptas y 25.000 ptas., dándose muchas veces la cifra más baja allí donde los déficits y las demandas son más fuertes (por ejemplo, municipios del entorno de Barcelona). Uno de los primeros objetivos de la política y de la organización territorial debiera ser unas estructuras intermedias eficaces y con funciones redistributivas.

9) La Modernización socio-cultural y la difusión de las formas de vida y de las pautas de consumo urbanas se ha generalizado por todo el territorio pero dando lugar a combinaciones distintas y a situaciones sociales más o menos integradas. En unos casos la modernización socio-cultural es total y viene de lejos, como Barcelona, y ha dado lugar a reacciones sociales compensatorias de recuperación de identidades locales y de reconstrucción del tejido colectivo de base (barrios populares y vida asociativa). En otros casos la modernización es más reciente y su acción combinada con el crecimiento económico y demográfico acelerados y con fuertes déficits en equipamientos colectivos da lugar al gran predominio de formas de vida individualistas y atomizadoras (periferia barcelonesa y algunas unidades urbanas grandes y medianas de crecimiento reciente y muy rápido como Tarragona, centros turísticos, ...). En bastantes ciudades grandes y medianas se produce la combinación de las formas de vida y de consumo urbanos o modernos con el mantenimiento y hasta recuperación de algunos elementos tradicionales y formas de organización o de vida colectivas de base. En estos casos hay a la vez obertura hacia el exterior y conciencia de identidad local. En otros casos (zonas deprimidas, en crisis, marginadas) no de vida y de consumo moderno y por otra, como residuo o supervivencia o expresión de marginalidad, mantenimiento de formas tradicionales (autóctonas o inmigradas).

10) Por último hay que evaluar una última demanda, muy ligada a la anterior: El nivel de conciencia colectiva, de organización social, de acceso a los centros de poder, de participación política que se

da en cada zona. De forma muy esquemática podrían distinguirse tres situaciones: a) Barcelona. Se concentran todos los centros de decisión política, que resultan por lo tanto más accesibles a sus ciudadanos. El poder local, es decir el elegido y más próximo, es fuerte y puede hablar de tú a tú con el autonómico o el del Estado. También es aquí donde los partidos políticos tienen a la vez la dirección y su mayor implantación, donde son también más accesibles a los ciudadanos y tienen más capacidad de transmitir sus demandas. También es en Barcelona donde se da un mayor nivel de organización social (relación asociados/habitantes y diversidad o pluralidad asociativa): sindicatos, colegios profesionales, asociaciones de vecinos, e ntidades culturales y deportivas, gremios, organizaciones empresariales, etc. En este contexto coexisten formas de conciencia colectiva global (política, nacionalista, ciudadana) con organizaciones, movimientos y actitudes de carácter localista y corporativo, que a veces se oponen, otras se complementan, y en bastantes ocasiones siguen caminos diferentes (los mismos sujetos actúan en una dimensión y en otros casos en la otra). Actualmente y por ahora, la movilización social se expresa sobre todo por vía institucional y mediante organizaciones de carácter representativo.

b) Las ciudades grandes (tanto de la Región I como las capitales regionales o supracomarcas), las zonas más altamente urbanizadas y las capitales intermedias o comarcas más dinámicas. Los únicos poderes públicos presentes son locales (excepto los casos en que hay presencia de organismos periféricos del Estado o de la Generalitat, ahora de una importancia limitada) que combinan una capacidad de gestión y ejecución relativamente importante con la función negociadora o mediadora con las otras instituciones del Estado. También hay una presencia significativa (aunque falten los principales centros de decisión) de los partidos políticos pero menos que en Barcelona, aunque en algunos casos los partidos juegan también funciones de organización social (partidos de masas). En estas situaciones se da un apreciable nivel de organización social, pero también inferior a Barcelona (en número y diversidad de formas asociativas de vida y acción colectivas) y la movilización social alterna formas institucionales y organizadas de base representativa con acciones colectivas de masas y también se expresa a través de la desorganización social. El predominio de los intereses locales

dá lugar a que en bastantes ocasiones sea difícil distinguir los comportamientos o acciones que responden a una conciencia de carácter global o de carácter corporativo (por ejemplo, las reacciones sociales a la crisis).

c) Las ciudades medias menos dinámicas, los pequeños municipios y las zonas rurales en general. Nos encontramos ante poderes locales débiles, los partidos políticos están ausentes o presentes solo mediante núcleos muy reducidos y con escasa incidencia general (es decir su acción tiene poca influencia fuera del ámbito local y a veces incluso en éste) y el nivel de organización social es muy desigual, y en todo caso poco diversificado (Unión de Pagesos, cooperativas, centros culturales, clubs deportivos, ...). Predominan totalmente las formas de conciencia local o corporativa y la movilidad social es muy baja, manifestándose solamente de forma esporádica y por cuestiones concretas que afectan gravemente a una parte de la población.

En resumen que la primera situación podríamos definirla en términos de participación y negociación sociales, en la segunda predomina la reivindicación o la demanda (expresada incluso por las instituciones) y la organización social de base, local o corporativa, y la tercera se caracteriza por la marginalidad política y la pasividad social.

Fragmentación de los actores sociales

Hoy en Cataluña es muy difícil, por no decir imposible, hablar de grandes grupos o actores sociales: empresariado, clase obrera, función pública, juventud, campesinado, comerciantes, profesionales, etc... . Todos estos grupos aparecen enormemente fragmentados en sus intereses y en sus ideologías o culturas. Con escasa capacidad para la acción colectiva continuada y a gran escala, con un bajo nivel asociativo y poca consciencia de los intereses generales (del grupo o de la colectividad).

El empresario aparece unificado más por sus temores que por objetivos constructivos, más por su demanda de asistencia y protección que por una voluntad colectiva de impulsar proyectos económicos y sociales. Las encuestas y los estudios sociológicos realizados sobre el empresariado catalán son en general de una negatividad sin concesiones: no se quiere un Estado intervencionista pero se requiere su ayuda, no gustan los sindicatos pero se recaba de ellos que obliguen a los trabajadores a admitir sacrificios, no se quieren pagar más impuestos ni más Seguridad Social pero se reclama el despido libre y la asistencia de los parados a costa del Estado. Este empresariado tiene en general una escasa preocupación territorial: el territorio es un soporte para sus actividades, que el Estado debe pagar (infraestructuras) y permitir su libre utilización, aunque esto signifique un deterioro del medio natural y represente un alto nivel de costes sociales. De todas formas la crisis económica, que ha sido también la crisis de un modelo de crecimiento, ha provocado que en estos sectores se hagan algunos replanteamientos. Ha bajado el atractivo de las áreas metropolitanas y hay una mayor disposición al desarrollo de las actividades en el conjunto del territorio. El grave deterioro del medio ambiente y de los recursos naturales, que en ciertos casos ha afectado directamente a la actividad productiva (turismo) ha dado lugar a una cierta toma de consciencia sobre el uso racional del territorio. La degradación de las condiciones de vida urbanas afecta a todos los residentes y también en estos sectores se manifiesta una reivindicación de mayor calidad de vida, incluso con relación a la necesidad de limitar el coche, símbolo del capitalismo moderno. En resumen que, a pesar de todo, es posible encontrar en este sector social una cierta receptividad ante las exigencias de la políti-

ca territorial, aunque predomine la actitud negativa, considerando cualquier imposición o limitación urbanística como un atentado a la libertad de empresa y un obstáculo al crecimiento.

Los trabajadores a su vez también están fragmentados y con un bajo nivel de organización. La tasa de sindicación no alcanza el 10% de la población activa asalariada. El paro ha dado lugar a un nuevo tipo de trabajador, el parado, que tiende a la marginación. Entre los trabajadores ocupados se acentúan las tendencias corporativistas. En cualquier caso el valor trabajo está muy por encima del valor territorio y hay mucha más sensibilidad sobre las posibilidades de creación de empleo que no sobre el equilibrio del territorio o sobre la calidad de la vida. Solamente en la medida que las organizaciones sociales de los trabajadores contribuyen a la elaboración y difusión de los contenidos concretos de nuevos modelos de crecimiento se encontrará en estos sectores una mayor receptividad a las propuestas más ambiciosas de política territorial. Por ahora la demanda social se concreta sobre todo en equipamientos, servicios y vivienda por una parte y en infraestructuras y obras públicas por otra parte, que potencien el empleo y la actividad económica, con independencia de sus efectos territoriales globales.

Las clases medias urbanas tienen una actitud ambivalente ante la política territorial y urbana, casi podría hablarse de dos almas. Por una parte estos sectores, en los cuales se da a menudo un nivel asociativo relativamente alto, tienen especial preocupación por el territorio y la ciudad, por el patrimonio histórico, cultural y natural, por la calidad de la vida. Pero por otra son especialmente sensibles a la fiscalidad local, a las limitaciones administrativas con relación a sus iniciativas, y muchas veces tienen intereses de propietario, usuario o especulador que les llevan a reacciones muy egoístas.

El campesinado, del cual es especialmente difícil hablar en términos generales, es también ambivalente respecto a la política territorial, pero por otras razones. Necesita de una política que defienda la tierra de cultivo, sus precios y las condiciones de explotación. Necesita también infraestructuras y equipamientos, y por lo tanto será favorable a una política territorial racionalizadora y reequilibradora. Pero se opondrá, lógicamente, a las

infraestructuras y obras públicas pensadas para las áreas urbanas y que afecten directamente a su territorio y a sus recursos. Pero al mismo tiempo tiene muchas veces intereses especulativos y exigirá que pueda transformar la tierra en soporte de actividades tu rísticas o de residencia. O exigirá localizaciones privilegiadas próximas a los mercados urbanos y a las autopistas para el cultivo intensivo y para participar en ^{beneficios} la financiación de la urbanización.

Un problema general es la falta de una tradición administrativa legítima de actuación sobre el territorio. La arbitrariedad, el autoritarismo, la burocracia ineficiente y la corrupción han prevalecido durante muchos años y han justificado los comportamientos insolidarios y de falta de respeto a la colectividad por parte de los administrados. Este es el handicap que ha de superar la Administración autonómica y la Administración local: eficiencia, objetividad, flexibilidad y proximidad a los interesados. Lo cual nos lleva a una política territorial participativa y descentralizada, a un planeamiento de carácter abierto, pero también a una Administración que no se superponga en sus distintos niveles y dotada de una gran competencia y operatividad para tratar con los actores sociales.

Intelectuales y territorio

La distribución de intelectuales y profesionales en el territorio tiene una gran importancia para la política territorial, tanto en sus aspectos socio-económicos y urbanísticos como en los aspectos de organización institucional. Los profesionales e intelectuales constituyen un grupo racionalizador, modernizador e innovador tanto de la vida económica como cultural. Son también agentes de socialización y de introducción de una visión más global y técnica de los problemas que enfrentan o relacionan a la Administración pública con los actores privados (o por lo menos pretenden serlo). La política territorial debe contar con ellos como conjunto de recursos humanos que se distribuyen desigualmente en el territorio. Esta distribución es un buen indicador del sistema urbano, por cuanto la presencia de profesionales e intelectuales indica la capacidad de encuadramiento terciario y de influencia territorial de la ciudad.

Pero además los profesionales e intelectuales son un grupo especialmente interesado en reforzar y ampliar el poder local, tanto los que están integrados en partidos políticos como, la gran mayoría, los que son independientes. En la medida que no viven en Barcelona están interesados en la multiplicación de poderes locales (municipal, comarcal, provincial) y en la extensión de sus competencias, puesto que así tienen más posibilidades de acceder a posiciones institucionales desde las que se pueden tomar decisiones de carácter general.

Este grupo adquiere una especial significación cuando se advierte en nuestra sociedad la existencia de dos fenómenos negativos como son: la insuficiente articulación entre la Administración pública y los ciudadanos y el debilitamiento de la acción y de la conciencia colectiva en relación a los problemas territoriales.

Del análisis realizado sobre los profesionales liberales (lugar de residencia) y sobre la función pública se desprenden un conjunto de conclusiones que consideramos de interés para la política y la organización territoriales(8).

Los profesionales se distribuyen por todo el territorio, especialmente los médicos y los licenciados. Hay una concentración considerable en Barcelona y en el área metropolitana barcelonesa pero se

aprecia de todas formas un grado de difusión importante en todos los municipios de más de 10.000 hab., los cuales se encuentran siempre por encima de los 20 profesionales colegiados y con una diversidad de especialidades (además de médicos y licenciados, ingenieros, abogados, arquitectos, economistas, etc.). Por debajo de 10.000 hab. bajan considerablemente tanto el número como la diversidad de profesionales, y sobre todo por debajo de 5.000 hab. (estos municipios se sitúan por debajo de 5 profesionales), siendo prácticamente inexistentes por debajo de 1.000 hab. (menos un médico en los municipios que están entre 500 y 1.000 hab., pero no todos, y algún licenciado en una minoría de ellos). Se aprecia un crecimiento geométrico del número de profesionales con relación a la población, entre los municipios pequeños por una parte y los medianos y grandes por la otra.

Antes de presentar los resultados del estudio realizado sobre los profesionases y la organización del territorio que se deduce de su localización quisiéramos hacer algunas consideraciones para matizar el esquematismo de estos resultados. En primer lugar conviene comparar los municipios grandes con funciones administrativas supramunicipales (capitales de provincia) con los que se encuentran en la proximidad de Barcelona (las grandes ciudades del entorno y de la Región I). Algunas de estas últimas doblan la población de las capitales provinciales pero en cambio tienen un número más bajo de profesionales. La capitalidad provincial y el alejamiento de Barcelona es un factor de concentración y diversificación de profesionales. En segundo lugar, y por lo que respecta a los municipios medianos, por encima de 5.000 hab., se aprecian diferencias internas en función de dos tipos de factores:

a) La presencia de una actividad o equipamientos específicos que aumenta considerablemente el número de profesionales pero no la diversificación (p. ej. ciudades monoindustriales o con un instituto de enseñanza media de carácter comarcal) y

b) La gran diferencia que se encuentra entre municipios que han tenido un crecimiento acelerado (casi siempre, pero no en todos los casos, en el entorno de una ciudad mayor) y municipios de crecimiento más lento pero con una fuerte tradición urbana. Por ejemplo St. Pere de Ribes y Sitges tienen casi la misma población y son municipios vecinos: en Sitges hay 53 profesionales y en St. Pere 14.

En tercer lugar hay que tener en cuenta que en los últimos años se ha producido una emigración de profesionales e intelectuales de las grandes ciudades hacia pequeños y medianos municipios que no es cuantitativamente importante para el lugar de emigración pero sí para los núcleos receptores. En unos casos es solamente un cambio de residencia (en el entorno de grandes ciudades sobre todo) y en otros también un cambio de actividad (en zonas rurales). Esta emigración aún no está contabilizada.

Hechas todas estas consideraciones veamos qué niveles territoriales aparecen en función de la presencia en número y diversidad de profesionales. Dejamos fuera por ahora Barcelona y el Area Metropolitana, a la que dedicaremos luego un breve comentario, y los pequeños municipios (ya hemos dicho que por debajo de 1.000 hab. la presencia de profesionales se reduce, en el mejor de los casos, a un médico y a un maestro). En el nivel uno, que antes hemos denominado de capitalidad regional o provincial(9), aparecen claramente destacadas las tres capitales provinciales, con más de 500 profesionales. Solamente otras dos ciudades se sitúan por encima de los 250, Manresa (370) y Reus (255), lo cual permitiría considerarlas con unos recursos humanos que presuponen una cierta vocación de capitalidad.

En el nivel dos, que antes hemos denominado comarcal-uno, es decir el de la capital comarcal con capacidad de encuadramiento intermedio, encontramos un grupo de municipios que se sitúan por encima de los 50 profesionales. Destacan cinco por encima de 100: Vic, Igualada, Vilanova, Tortosa y Figueres. Pero solamente seis más están por encima de 50: Berga, Vilafranca, Sitges, Valls, Olot y Banyoles. En este nivel "típico" de capital comarcal hay dos centros urbanos que no son capital según la división de 1936 (Sitges y Banyoles, aunque este último reivindica "su comarca") y faltan muchos que sí lo son.

Un tercer nivel corresponde a las otras capitales comarcales, así como ciudades que pueden considerarse centros subcomarcales o casos de capitalidad comarcal compartida (como en el Baix Empordà). En este nivel pueden distinguirse dos grupos: los municipios que están entre 20 y 50 profesionales (Manlleu, Vilaseca, Amposta, Balaguer, Tárrega, El Vendrell, Palafrugell, Palamós, Torruella de Montgrí. St. Feliu, Blanes, Lloret, Ripoll, Puigcerdà y Tremp) y

los que se sitúan entre 10 y 20 profesionales (un total de 17 que incluye a la casi totalidad de capitales comarcales que faltan). Este último grupo supone una relativa baja capacidad de encuadramiento y de atracción, así como una débil disponibilidad de recursos humanos, por lo menos cuando se trata de ciudades que por su historia, situación y funciones deben jugar un papel de centro comarcal (Mollerusa, Cervera, St. Sadurní, Solsona, La Bisbal, Sta. Coloma de Farnes, etc.).

Por último queda el nivel cuarto, el de las capitales comarcales más débiles y de ciudades con algunas funciones subcomarcales o supramunicipales: 20 municipios entre 5 y 10 profesionales, entre los que se incluyen capitales comarcales. Como por ejemplo Montblanc (complementado por Sta. Coloma de Queralt, centro subcomarcal con 6), Mora de Ebro (8, a los que se podría añadir sin embargo los 8 de Mora de Nueva; en la misma comarca Flix, centro subcomarcal, tiene 16), Borjas Blanques (7). Otras "capitales comarcales" no llegan a 5: Falset, Gandesa y Sort.

Cataluña podría dividirse en dos. Una gran franja litoral, del Empordà hasta el Delta del Ebro, con un territorio urbanizado (excepto el Sur) y organizado por un sistema complejo de ciudades en el cual, a pesar de la distorsión que representa Barcelona, aparecen los cuatro niveles territoriales indicados (ver nota 9) con centros urbanos relativamente bien equipados en recursos profesionales e intelectuales. La otra Cataluña, la del interior, más agraria y rural, o de actividad industrial estancada o en crisis, se apoya en algunos centros grandes y medianos (capitales regionales y comarcales), menos numerosas y más distanciadas que en el caso anterior, y con una estructura subcomarcal (o comarcal-dos) y supramunicipal mucho más débil en recursos humanos.

En cuanto al área metropolitana de Barcelona hay que destacar en primer lugar la concentración de profesionales en Barcelona, que es de difícil evaluación porque en todo caso supera con creces la mitad del total de Cataluña (con un tercio de la población total). Las grandes ciudades de la Región I (Sabadell, Terrassa, Hospitalet, Badalona y Sta. Coloma), todas ellas por encima de las capitales provinciales en cuanto a número de habitantes disponen proporcionalmente de menos profesionales e intelectuales: Sabadell y Terrassa superan los 500, en tanto que Badalona y Hospitalet

se sitúan entre 500 y 400. Sta. Coloma tiene solamente un centenar de profesionales colegiados lo cual es un indicador que confirma su debilidad urbana y su carácter suburbial. En tercer lugar las comarcas de la Región I disponen de una estructura urbana y de unos recursos intelectuales que no son despreciables: la existencia de una fuerte tradición urbana que se apoyaba en la agricultura y el comercio, y en algunos casos en una industrialización antigua y bastante diversificada ha permitido a estas comarcas resistir bastante al proceso suburbializador impulsado desde Barcelona. Las actividades industriales recientes y el crecimiento del terciario ha fijado una población profesional importante en tanto que la saturación de la gran ciudad (como lugar de residencia y como mercado de trabajo) ha reducido la emigración de profesionales a Barcelona y ha estimulado la inmigración desde la capital a las ciudades del entorno. En la región I encontramos, además de las citadas, de dos ciudades con menos de 100.000 hab. y que disponen de aproximadamente 200 profesionales: Cornellà y Granollers (hay que destacar esta última cuya población no alcanza los 50.000 hab.) y un grupo de ciudades que se sitúan entre 25.000 y 75.000 hab. que disponen de más de 50 profesionales: Castelldefels, Gavá, Martorell, El Prat, St.Boi, St. Feliu, Esplugues, Mollet, Cerdanyola, Rubí, Masnou, Premià, Vilassar. Deben citarse dos casos anómalos: St.Cugat (30.000 hab. y 260 profesionales) y St.Just (11.000 hab. y 100 profesionales). Estos dos casos como algunos de los anteriormente citados (Castelldefels, Masnou, Premià, Vilassar) son debidos a las condiciones favorables para la residencia de profesionales que trabajan en Barcelona o en cualquier lugar del área metropolitana.

En cuanto a la distribución de la Función Pública^(x), nos limitaremos a resaltar dos características de la distribución del personal de la Administración Pública que nos parecen especialmente significativas(10).

La Administración autonómica dispone de una cantidad de personal relativamente importante: 67.000 personas, de las cuales unas 58.000 corresponden a personal traspasado de Enseñanza y de la Seguridad Social (Insalud e Insero). El personal traspasado de otros departamentos y los aproximadamente 1.200 contratados administrativamente por la Generalitat se concentran en Barcelona y en menor

(x) No analizamos la Función Pública de la Administración periférica del Estado que comprende unos 2000 funcionarios civiles (Hacenda, Trabajo, etc.) y unos 15000 militares y de las fuerzas de orden público, los primeros están muy concentrados, pero no los segundos.

grado en las capitales provinciales, sede de los servicios territoriales. Es decir, no hay una presencia física de personal de la Generalitat en el conjunto del territorio, lo cual permite optar por un modelo descentralizado de Administración autonómica que se apoye, vía transferencia o delegación, en los poderes locales, sin demasiados problemas. La excepción de la sanidad y la enseñanza se refiere a dos servicios que requieren también formas de gestión descentralizadas.

La Administración local representa algo menos de la mitad de la autonómica en cuanto a personal propio (hay que tener en cuenta que muchos servicios públicos se prestan a través de empresas municipales o en régimen de concesión por lo cual no aparecen contabilizados). De los 30.000/35.000 funcionarios y personal contratado por los Ayuntamientos la mitad corresponde al de Barcelona, que dispone de un ratio de 8,5 por 1.000 hab., mientras que la media de Cataluña es de 3,3. Este personal se divide aproximadamente en un 50% que corresponde a la Administración general, una cuarta parte a la Policía Municipal y otra cuarta parte a oficios y servicios especiales. En la distribución del personal de los Ayuntamientos se advierten dos déficits territoriales importantes. En primer lugar las ciudades grandes (de más de 50.000 hab.) excepto Barcelona, adolecen casi siempre de una gran insuficiencia de personal de oficios y servicios especiales. Y en segundo lugar hay que destacar el grave déficit en asesoramiento técnico que afecta a los municipios pequeños e incluso medio-bajos (de menos de 10.000 hab.) que disponen de muy escaso personal cualificado, tanto porque en más de la mitad de los casos no está cubierta la plaza de secretario como por la imposibilidad económica de contratar a personal técnico (325 municipios sobre 862 que no llegan a 10.000 hab. no tienen asesoramiento técnico de ninguna clase). Los municipios en mejor situación relativa son los situados entre 10.000 y 50.000 hab. Las conclusiones generales que pueden establecerse relativas a la distribución de la Función Pública en el territorio son las siguientes: En primer lugar hay un déficit global de la función pública (Enseñanza, Sanidad, Administración General) tanto del Estado o de la Generalitat como de carácter local. En segundo lugar este déficit es particularmente grave en los municipios grandes y medianos del entorno metropolitano de Barcelona y en los municipios de menos de 10.000 hab.

Referencias bibliográficas generales

- Joan Alemany: Notas sobre la política territorial a Cataluña (1979 y 1982). Textos mecanografiados.
- Josep Ma. Bricall: Reflexions sobre l'economia de Catalunya (Perspectiva Social 16-1980) y texto de la conferencia a la Anglo-Catalan Society (1981).
- Lluís Casassas y Joaquim Clusa: L'organització territorial de Catalunya (Fundació Jaume Bofill, 1981).
- Catalunya i la Comunitat Econòmica Europea (Generalitat de Catalunya, 1982).
- CEU (Tarragó, Boix, Borja, etc.): Por una política municipal democrática (Avenç, 1977).
- Josep Ma. Colomer: Nosaltres els catalans (1982). Texto mecanografiado.
- Corporación Metropolitana de Barcelona: Programa de Actuación Urbanística (1981-82).
- FOESSA: Informe sociológico sobre el cambio político en España 1975-1981 (1982).
- Fundació Jaume Bofill: Catalunya cap a l'any 2000 (1979).
- Jornades sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (Col·legi d'Advocats, 1980).
- Jornades de política industrial i energètica (Associació i Col·legi d'Enginyers industrials de Catalunya, 1982). 2 volums.

-Manuel Ludevid: Labour reactions during the spanish transition period 1975-81. Sothern European Fellowship Conference-Ford Fundation (Castelgandolfo, 1982).

-Isidre Molas: La ciutat llunyana (Edicions 62, 1981).

-Revista CEUMT: Conjunto de la edición Catalunya.

-Els serveis municipals a Catalunya. Generalitat de Catalunya. Departament de Governació, 1982.

-Marina Subirats: La evolución de las actitudes políticas y sociales en Cataluña en el período de la transición a la democracia (Departamento de Sociología. Universidad Autónoma de Barcelona, Texto mecanografiado, 1982).

Se han tenido en cuenta el conjunto de trabajos hechos para el Reconocimiento Territorial de Cataluña (1980-1982), especialmente los de Demografía (Anna Cabre, Isabel Pujades), Economía (Antoni Flos), Sociología (Marina Subirats) y Marc Espacial (Manuel Ribas i Piera).

CICLE DE CONFERENCIES

VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LA DINÀMICA DELS
GRUPS, LA JERARQUIA DELS ESPAIS I LA IMMIGRACIÓ

"ARTICULACIÓ SOCIAL I CULTURAL"

CARLOTA SOLE

ARTICULACIÓ SOCIAL I CULTURAL

per
Carlota Solé

En el context de l'estructura social, les migracions jugen un paper crucial en les variacions, transformacions i canvis en la composició, demogràfica, social; i per tant, cultural i política d'una societat. Dins de l'ampli tema de les migracions, el de la integració de comunitats lingüístiques i minories ètnic-culturals en el sí de les societats industrials-urbanes, amb forts desequilibris regionals, és el que ha copsat la meua atenció.

Dins de la diversitat de tipus de migracions socio-econòmiques a Europa, he centrat el meu interès en Catalunya. Com a societat receptora d'inmigració interior espanyola, presenta particularitats que la fan mereixedora d'un estudi monogràfic i comparat amb altres casos semblants europeus.

Petersen, Kubat i Hoffmann-Nowotny, entre d'altres, són els pilars teòrics de la meua anàlisi sobre un aspecte de l'ampli tema i problema de les migracions (1). Tenint en compte les xarxes complexes de migrants i les migracions en cadena que es produeixen en moltes societats industrialitzades, a nivell internacional, se situa el tema, d'una banda, en les coordenades de -

l'ètnicitat i la migració, i de l'altra, en la concepció clàssica d'assimilació i el concepte d'integració. La relació entre etnicitat i migració es manifesta, - segons Swanson (2), en la capacitat del migrant d'expressar la seva identitat després d'haver emigrat. Una vegada exterioritzada, aquesta identitat esdevé normativa i, en conseqüència, es resisteix al canvi. Petersen i McNeill situen el problema en el context social de la societat receptora, en la qual les relacions interpersonals determinen la cohesió social. La seva interpretació sociològica de les migracions implica l'anàlisi dels grups i institucions, així com la manera - en que formen estructures i organitzacions socials. - Mentre Petersen parteix de la base del producte final de la migració, és a dir, el grup ètnic, per a remuntar a les motivacions del moviment migratori; McNeill centra l'atenció en l'edat i sexe, quant estan influïdes per la fecunditat i mortalitat, per analitzar-les causes de la migració (3).

Seguint a Petersen (4), l'ètnicitat, en el seu sentit cultural, pot entendre's com un sentiment d'identitat, manifestada després de la migració. Una altra variable que es té en compte són els desequilibris de status social i inclús, com apuntaven Kubat i Hoffmann-Nowotny, la situació d'anòmia en la societat d'origen, les quals afavoreixen la migració. Així doncs, el nostre enfocament i interpretació són d'ordre macrosociològic més - que microsociològic, donat que deixa de banda les motivacions individuals per a migrar. Pren en consideració, en canvi, la realitat de la migració que abandona un lloc, que generalment es pot definir en termes de Ge -

meinschaft, per a instal·lar-se en un sistema social en el qual els vincles socials es constitueixen als ulls del migrant com Gesellschaft (5).

Pel que fa a les coordenades d'assimilació-integració, sembla teòricament coherent i empíricament útil, relacionar-les amb les dues dimensions bàsiques dels sistemes socials, segons Hoffmann-Nowotny, és a dir, l'estructura i la cultura. La integració seria la participació en l'estructura d'un sistema social i es mesuraria pel grau en que una unitat del sistema ocupi posicions estructuralment rellevants en termes de status. L'assimilació es defineix com participació en la cultura d'un sistema social i es mesuraria pel grau en que una unitat del sistema ocupa posicions culturalment rellevants en termes de status (6).

La premisa de partida és la d'una relació asimètrica entre les dimensions estructural i cultural, en el sentit que la segona està determinada per la primera i viceversa. Aqueix pressupost contrasta amb l'opinió - ampliament estesa i acceptada a la literatura sobre migració, que restringeix els problemes amb els quals s'enfronten els immigrants a la dimensió cultural.

D'això es desprèn, segons les nostres indagacions, que a un major nivell d'integració d'una unitat en un sistema social, més gran és el seu accés a l'estructura del sistema, és a dir, a posicions que en principi estaven adscrites o aconseguides, quasi exclusivament, per la població autòctona. En termes de la teoria, l'accés al sistema és més gran quan una unitat posse-

eix una posició de status elevada i quan la configuració de status queda equilibrada i completa. El terme d'integració es refereix, tant a les característiques del sistema com a trets individuals, en relació a l'escassetat de béns, en sentit ampli, per una banda; i per l'altra, a la distribució de poder.

En termes més generals, es pot parlar d'assimilació com adaptació d'un membre no-autòcton a la cultura de la societat dominant, pel procés d'internalització dels elements i continguts culturals d'aquella societat. En conclusió, l'adopció de la identitat ètnica estrangera i estrangera. S'ha de distingir assimilació d'aculturació, que es defineix com la incorporació d'elements de la cultura autòctona. És a dir, l'individu aculturat no oblida la seva identitat ètnica, però adopta selectivament alguns elements culturals, com la llengua, els símbols.

De la premisa de que la dimensió estructural determina, fins un cert punt, la cultural, es dedueix que l'aculturació està determinada més pel grau d'integració que al revés. Això mateix passa amb l'assimilació, tant si es refereix a l'assimilació parcial dels immigrants com a la segona generació. D'aquí ve que es pugui dir que quan més grans siguin les possibilitats objectives per a una participació efectiva en l'estructura de la societat receptora, més gran serà el grau d'assimilació o aculturació dels immigrants i els seus fills. Obviament, els problemes de la integració apareixen com rellevants quan els immigrants decideixen instal·lar-se permanentment, o bé per un període llarg de temps, en el país receptor. Donada la relació asimè

trica entre les dimensions d'estructura i cultura, -
l'aculturació o assimilació, encara sent parcial, -
tindrà, al seu torn, influència i efecte sobre el de-
sig dels immigrants d'integrar-se (7).

En la meua investigació sobre el cas català, estudio-
la immigració interregional distingint-la dels movi -
ments de població intrarregionals i intercomarcals -
que afecten de la mateixa manera a la població activa
autòctona com a la immigrada des de fa molts anys a -
aquesta regió. Un altre supòsit és el de l'abandó de
la idea de retorn a la regió d'origen per part de la
gran majoria d'immigrants, després d'un temps de res-
tar en aqueixa terra espanyola. A partir d'aquí, es -
tracta d'analitzar si i com els treballadors proce -
dents d'altres terres d'Espanya, s'instal·len a Cata -
lunya, s'amotllen al treball industrial i a la vida -
urbana (sota el supòsit que aquestes persones proce -
deixen en gran part d'un medi agrícola-rural), i adop -
ten normes i costums de la societat receptora. S'estu -
dia també el grau de presa de consciència d'ambdós -
fets, que es valora a través de la seva inserció de -
classe i, en una mesura més gran, per l'acceptació de
la realitat nacional catalana, i conducta electoral -
concorde.

Després del període de recolecció de dades estadísti-
ques i bibliografia sobre el tema, i de sistematitzar
el plantejament i enfocament que s'anava a donar a la
investigació, es procedí a realitzar 46 entrevistes -
en profunditat, en barris d'immigrants de quatre muni -
cipis de l'A.M. de B. (segons definició del Ministeri
de la Vivenda). Aquests barris es van escollir com re

presentatius de determinades èpoques d'industrialització i consegüent influència d'immigrants, tipus de vida i de connexió amb el centre urbà respectivament. Les entrevistes es varen fer a treballadors de la indústria o sector serveis, de diferents grups d'edat, període d'arribada a Catalunya i afiliació o no afiliació política i sindical. Aquestes entrevistes a protagonistes del nostre tema d'investigació es van buidar pel mètode d'anàlisi de contingut. Sobre aquesta base, es va elaborar després el qüestionari per a l'enquesta que es va realitzar el novembre-desembre de 1978.

Les 262 preguntes que inclou el qüestionari agrupen els indicadors de: necessitat de conèixer la llengua catalana en relació amb les oportunitats de treball, acceptació de la cooficialitat del castellà i català, a l'escola i als mitjans de comunicació, identificació amb els símbols de Catalunya, participació en institucions polítiques i culturals catalanes, conducta electoral, entre d'altres.

L'enquesta es va fer sobre una mostra de l'A. M. de B. de 1.500 unitats, repartides per estrats que comprenien un total de 17 municipis més Barcelona-capital. Es van realitzar 1.299 entrevistes, de les quals es van haver d'eliminar 119, per diverses raons. Els 1.180 qüestionaris complimentats van ser codificats i es van explotar per l'ordenador de la Universitat Politècnica de Barcelona.

Des de la nostra perspectiva (8), es tracta de veure si la inserció dels immigrants en una de les tres classes fonamentals de la societat capitalista catalana

na, manifestada a través de la seva participació en sindicats, partits polítics, en la lluita per les reivindicacions en els barris, el vot a partits de classe, etc. (9), condueix o no a la seva identificació amb la cultura (és a dir, tradicions, formes de vida, símbols, normes, lleis, etc., que es desprenen d'un mode d'organitzar-se, produir, viure; - en el sentit antropològic d'aquest concepte (10), i la nació (és a dir, unitat de població o grup, els membres dels quals comparteixen una mateixa identitat que els distingeix d'altres grups, identitat resultant de trets distintius com són: un territori comú, un o diversos elements de cultura i, entre ells, la llengua; i el sentit de solidaritat entre els membres de la població, que està per sobre dels llaços ètnic-racials) (11).

En una societat industrialitzada pot donar-se inserció de classe (i. e. penetració i movilitat en l'estructura ocupacional, participació en organitzacions de classe) per part de la població immigrada en virtut de la defensa dels seus interessos comuns com a membres d'aquesta. Ara bé, lluitar per les reivindicacions de classe pot no significar lluitar per reivindicacions d'ordre nacional-cultural, -encara que, pot ser sí, nacional-polític-, ni evita problemes ètnics o lingüístics. Ambdós tipus de lluita poden no coincidir ni en la direcció ni en el ritme (12). El procés d'integració fluctuarà constantment entre la integració social (és a dir, en la societat industrialitzada, a través de la inserció de classe) i la integració nacional-cultural (al reivindicar com propi l'àmbit, l'entorn en el sí del qual els immigrants -

arribin a ser i sentir-se ciutadans de ple dret, a la vegada que co-protagonistes). Parlar en català coronarà el procés sociocultural independentment i a més del procés psicològic d'identificació amb una terra, societat i nació. En aquest sentit, considerem que: 1^r) la integració sociocultural és un procés més ampli i determinant que el d'assimilació lingüística o el de pura imitació de trets culturals, i 2n) que el precedeix. És a dir, parlar en català no és el criteri definidor, sino la manifestació més clara del procés (previ) d'integració dels immigrants, en l'estructura social i vida política de Catalunya.

Aquesta idea d'integració s'allunya, per raó de la seva major amplitud i incidència d'un grup de població en l'estructura social i la cultura, de la concepció que apunta cap a la mera assimilació idiomàtica i/o de trets culturals, sense tenir en compte els canvis en l'estructura. Rebutja, consegüentment, l'alternativa assimilacionista que suposaria la subordinació política de les persones que acaben d'arribar i les que fa més temps que són aquí, a les institucions socials i polítiques de la societat receptora. Nosaltres al·leguem el co-protagonisme dels immigrants en un projecte polític comú d'una societat emancipada en la qual els elements socioculturals de les diferents poblacions que la conformin, quedin lliurement assumits per tots els seus membres.

La integració en una societat industrialitzada-urbana és realment un problema per a la majoria d'immigrants que procedeixen de zones agrícoles i es converteixen

en obrers industrials o treballen en els serveis de les grans urbs. (13). El punt d'origen (agrícola, rural) d'aquesta gran majoria d'immigrants condiciona el seu procés ulterior d'integració en una societat industrial. Els autòctons (entre els quals s'inclou als fills dels immigrants) parteixen de posicions d'aventatja en relació amb els immigrants per les relativament millors condicions d'accés a la informació sobre el mercat de treball, majors possibilitats d'incorporació i movilitat ocupacional, de qualificació laboral i d'ampliació de coneixements, majors possibilitats d'incorporar-se a moviments -- reivindicatius de llarga tradició a Catalunya, etc., que els que acaben d'arribar. A les dificultats d'adaptar-se al treball industrial, s'ha d'afegir -- l'aïllament en ghettos urbans, les deficientes condicions d'habitat i vida associativa. Tot això unit a la realitat d'instal·lar-se i haver-se d'adaptar a una terra i societat on es parla una llengua diferent.

A Catalunya, el problema de la llengua es planteja per a la majoria dels autòctons com la reivindicació nacionalista més immediata i urgent per la qual s'ha de seguir lluitant, malgrat la progressiva clarificació i delimitació de les diferències d'interessos de classe a l'àmbit nacional català, en l'època de transició democràtica que travessa Espanya. Per als immigrants, el problema de la llengua es planteja a curt termini (una generació?) per als que no han tingut possibilitats d'adquirir un bagatge cultural que els permeti, a Catalunya, de competir en el mercat de treball; per als que es veuen obligats a trobar ocupació en grans empreses on es-

concentren immigrants realitzant les feines menys especialitzades; per als qui no han tingut la possibilitat d'aprendre el català -malgrat ser mínim, per la seva part, el refús a aprendre'l o a que la televisió -ofereixi programes en català, sempre que la Generalitat sigui la que financi el seu major cost.

Una vegada garantitzat el seu ensenyament a les escoles (al mateix temps que es garanteixi un contingut -de l'educació adequat als requeriments de les condicions de treball i vida d'una societat industrialitzada, avançada), la llengua deixarà (potser) de ser problema. D'altra banda, el sentiment legítim d'identificació personal amb la forma de vida i cultura de les respectives terres d'origen no és, ni ha de ser necessàriament, incompatible amb el sentiment de solidaritat que uneix a homes i dones de diferent procedència en funció d'interessos i objectius comuns, de classe social, sexe, religió, entre altres (14), i que tindria lloc a través del procés de socialització secundària. D'aquí ve que -seguint el nostre plantejament- sobre el problema que se li planteja a la primera generació d'immigrants- sigui possible parlar de la seva integració en la societat i participació en institucions que enmarquen la vida d'homes i dones adults- que han immigrat a Catalunya, fins i tot sense renunciar al sentiment d'arrelament a la terra de naixement.

Es a dir, poden distingir-se dos nivells d'integració:
1) acceptació a nivell ideològic-polític i/o pragmàtic de la realitat social i nacional de Catalunya,

2) acceptació a nivell psicològic d'aquesta realitat. Generalment, per a la primera generació d'immigrants, ambdós nivells no es superposen en el temps o no coincideixen mai, sense deixar per això d'estar integrats al primer nivell. Per a la segona generació, el problema serà diferent: els fills d'immigrants, nascuts a Catalunya, es trobaran atrapats entre els valors, normes i expectatives culturals que els transmeten -- els seus pares i les demandes de la societat en la qual creixen (15).

Els fills d'immigrants es sotmetran a les orientacions educatives, en sentit ampli, de socialització política, imperants en la societat catalana (18). Però no deixaran de sentir-se en una posició i situació social ambigua per la interiorització de valors i rols en el sí de la seva família, institució que encadena l'assimilació de valors, l'aprenentatge de rols i adhesió a les normes, amb les demandes del sistema i règim social i polític vigents (16).

Des del punt de vista de la socialització lingüística, els pares, i especialment, la mare, desitgen que els seus fills aprenguin perfectament l'idioma de la societat receptora. Això els possibilitarà, evidentment, una mobilitat social més gran i l'adquisició -- d'un status més elevat. Això no obstant, d'altra banda, consideren que els continguts propis d'aqueix sistema lingüístic no reuneixen les condicions necessàries per a ser transmesos als fills. Vet aquí una -- font de conflicte entre generacions (17).

D'aquí ve que, malgrat la participació dels immigrants

en les institucions (culturals, socials, polítiques, etc.) catalanes, els fills afrontin problemes d'identitat (18). A diferència del que passa entre comunitats d'immigrants constituïdes com a tals, (19) a Catalunya, els immigrants mantenen la llengua dels seus pares, que és una de les llengües del medi ambient. Però tenen un grau diferent d'identificació amb la realitat de Catalunya com es manifesta en les seves actituds ideològiques o en una conducta electoral, diferents; les quals, a la vegada, variaran d'acord amb les condicions d'internalització de valors, normes, etc., segons es donin en el procés de socialització primària o secundària (20). En la mesura en que els fills d'immigrants no s'identifiquin amb la terra dels seus pares -amb tota la càrrega afectiva que acompanya a la socialització primària- sino amb la realitat alternativa d'una societat industrial, el context institucional de la qual aprehenen per comunicació i identificació amb altres individus, es manifestarà més clarament la discrepància entre les dues primeres generacions d'immigrants. Els immigrants que arriben adults a Catalunya només poden experimentar en aquesta terra el procés de socialització secundària i seguiran sentit-se andalusos, estremenyos o gallecs; els seus fills poden establir el nexa entre ambdós processos i la seva identificació amb Catalunya no serà ja problema, sino automàtica. El problema, a nivell psicològic, persistirà per als immigrants de la primera generació, entre d'altres factors, per trobar-se dissociats en el continuat procés de socialització; sense que això interfereixi en l'acceptació de la realitat societal i nacional de Catalunya, en el seu procés d'integració -

sociocultural.

La vinculació del problema de la immigració apareix no solament en relació amb els canvis profunds a que donarà lloc en les estructures i composició social de Catalunya, sino també amb la reformulació de les concepcions nacionalistes. Segons la concepció i-- perspectiva que es prenguin i la classe social que les sustenti i aconsegueixi imposar una concepció - de l'organització social i vida col.lectiva en l'àm bit de la nació, serà diferent el plantejament i re solució de la integració dels immigrants. No en va, centrat en la lluita per la "cultura nacional" d'un poble, s'ha parlat de "nacionalisme burgès"; en con traposició a un possible "nacionalisme proletari", entès com lluita contra l'opressió d'una nació per un poder estrany o estranger, en el dret dels po -- bles a disposar d'ells mateixos i sense negar la -- lluita de i entre les classes en el sí d'una nació.

En el cas de Catalunya, no tindrien perquè coinci -- dir el procés d'integrar-se en la realitat sociocul tural de Catalunya, d'una banda; i de l'altra, l'ads cripció a la voluntat emancipatòria de classe, per què això segon implicaria voler transformar la so-- cietat. Si, pel contrari, existís un nacionalisme - proletari, es difícil que la voluntat de voler inte grar-se no significués, al mateix temps, defensar - un projecte polític de transformació de la societat orientat a afavorir els interessos més generals del conjunt de la població. L'exigència o objectiu de - la catalanització lingüística seria resultat o pro-

ducte del nacionalisme més que objectiu final, el qual seguiria sent la transformació de la societat. Des d'aquesta perspectiva, un obrer immigrant, per exemple, podria identificar-se amb les tesis nacionalistes que ha propugnat i propugna la burgesia catalana, fins el punt que no col·lisionessin amb la seva consciència de proletari; i un treballador autòcton podria ser nacionalista (en el sentit abans esmentat, és a dir, burgès), però solidari amb els treballadors immigrants.

D'aquesta forma, el nacionalisme com moviment ideològic estaria explícita o implícitament imbricat -- amb la lluita de classes que pugnaria per imposar -- un nou projecte polític de societat (el proletariat) o per mantenir l'existent (la burgesia) assegurant canvis culturals i, en general, sobreestructurals -- per al conjunt de la població. Així s'articularia -- un nacionalisme de signe populista que definiria la societat en termes de la llengua que s'intentés oficialitzar i el lloc de naixement dels seus membres, universalitzant els valors que de fet només una part de la població (els autòctons) han internalitzat en el procés de socialització primària, obviant altres valors i normes que sorgeixen dels diferents interessos de classe o grup, conscienciables conscientment a través del procés de socialització secundària. És per això, que a més de populista, aquest tipus de nacionalisme es presentaria com interclassista, per sobre d'interessos "particularistes". D'aquí derivaria la versió del procés d'integració dels immigrants, comú a posicions ideològiques i polítiques sovint oposades, que propugna la catalanització per

a evitar que Catalunya perdi l'essència de la seva "catalanitat", i en conseqüència, advoca per la necessària assimilació dels immigrants. Aquests prefereixen integrar-se a catalanitzar-se, en el reconeixement que, amb el seu treball, han contribuït a "fer Catalunya" en peu d'igualtat amb els autòctons, i reclamen -amb una insistència creixent- el seu dret a la diferència. Si ambdues postures s'aguditzessin, la divisió de la població de Catalunya en dues comunitats lingüístiques, ètniques, deixaria de ser una possibilitat per a convertir-se en realitat. Confiem, per ara, que el procés d'integració sociocultural dels immigrants signifiqui la unió en la diversitat, i no la fusió, la uniformitat.

Referències

- (1) Petersen, W.: "International migration", Annual Review of Sociology, 1979, vol. 4, p. 538.
Kubat, D.: The politics of migration policies, Center for Migration Studies, 1979, passim.
Hoffmann-Nowotny, H-J.: Migration, Enke, Stuttgart, 1970.
- (2) Swanson, G.E.: Social Change, Freeman, Glenview, Ill. Scott, 1971.
- (3) Petersen, W.: op. cit., p. 545.
McNeill, W.H.: "Introduction" in MacNeill, W.H. and Adams, R.S. (eds.): Human Migration: Patterns and policies, Indiana University Press, Bloomington, Ind., Indiana, 1978.
- (4) Petersen, W.: op. cit., p. 560.
- (5) Kubat, D. and Hoffmann-Nowotny, H-J.: "International and Internal Migrations. Towards a New Paradigm" in Bottomore, T. et alii. (eds.): Sociology. The State of the Art, Sage Publications, London and Beverly -- Hills, 1982, pp. 201-232.
- (6) Hoffmann-Nowotny, H.-J.: "A Sociological Approach to wards a general Theory of Migration" in Kritz, M. et alii (eds.): Global Trends in Migration, Center for Migration Studies, New York, 1981, 65-74.

- (7) Hoffmann-Nowotny, H.-J.: ibid., pp. 80-81.
- (8) A efectes d'anàlisi, hem distingit quatre subprocessos en el procés global d'integració sociocultural, com interpenetració dels membres i elements (lingüístics, culturals, polítics, etc.) de dues col·lectivitats en una nova societat i cultura. Aquests processos són: amotllar-se al treball industrial; adaptar-se a la vida urbana; adoptar normes, costums, còdis, la llengua de la societat receptora; acceptar i participar en les institucions i símbols de la societat i cultura receptores. Per a un desenvolupament més extens d'aquestes premises, vègis: Carlota Solé i Jesús Vicens: "Integració, assimilació, explotació...?", Perspectiva Social, nr. 14, juliol-setembre 1979, Barcelona, pp. 35-36.
- (9) Existeixen diversos estudis sobre temes semblants al que aquí ens ocupa, de necessària consulta; per exemple:
- Castles, S. i Kosack, G.: Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe, Oxford University Press, 1973.
 - Westergaard, J. i Resler, H.: Class in a Capitalist Society, A Study of Contemporary Britain, Heinemann, Londres, 1975.
 - Rex, J. i Tomlison, S.: Colonial Immigrants in a British City. A Class Analysis, Routledge and Kegan-Paul, Londres, 1979.
- (10) Kahn, J.S.: El concepto de cultura: Textos fundamentales. Anagrama, Barcelona 1975, passim.

(11) Vegis:

- Rodison, M.: Sobre la cuestión nacional, Ed. Anagrama, Barcelona, 1975, passim.

- Smith, A.D.: Teorías del nacionalismo, Eds. Península, Barcelona 1976, pp. 235-238.

- Warburton, R.T.: "Nationalism and Language in Switzerland and Canada", en Smith, Anthony D. (ed.): Nationalist Movements, The MacMillan Press, London, 1976, pp. 88-109.

(12) En el cas de Catalunya, es tractaria de saber si la participació en organitzacions de classe que tenen el seu homònim a nivell d'Espanya, comporta la integració dels immigrants a un nivell més particular: el de la nació i cultura catalanes; i en virtut de quin mecanisme es produeix aquest tipus d'integració.

(13) Es evident que els immigrants de classe alta i mitja es trobaran menys afectats que els obrers per aquesta possible discriminació, donat que, pel seu origen de classe, presumiblement posseiran més recursos (nivell d'estudis superior, més fàcil i garantit accés a llocs de treball, més amplia xarxa de connexions i influències, etc.) per a fer front als obstacles de la seva integració en l'estructura ocupacional i social.

(14) Per a la diferenciació entre sentiment nacional i nacionalisme com moviment ideològic, veure: Smith, A.D.: Las teorías del Nacionalismo, Eds. Península, Barcelona 1976, pp. 235-253.

- (15) Un problema semblant al que ens ocupa aquí, és analitzat per al cas dels immigrants i minories en la Gran Bretanya, per: Ballard, R. i Ballard, C.: "The Sikhs: The Development of South Asian Settlements in Britain"; Foner, N.: "The Jamaicans: Cultural and Social Change among Migrants in Britain", en Watson, J.L. op. cit.
- (16) Ortega, F.: "La familia, unidad socializadora", en Estudio Sociológico de la Familia Española, Confederación Española de Cajas de Ahorros, Madrid 1976, - p. 174. -Ramírez, M.: "La Socialización política en España", en Sistema, nr. 34, Madrid 1980, pp. 94-98?
- (17) Blanco, A.: "La socialización lingüística en un medio bilingüe", Hispanic Journal of Behavioral Sciences, 1980, vol. 2, nr. 4, pp. 375-387.
- (18) Berger, P.: i Luckman, T.: The Social Construction of Reality, Allen Lane The Penguin Press, Londres - 1967, pp. 194-199: "... la identitat, com element clau de la realitat subjectiva... es troba en relació amb la societat... està formada per processos socials" (p. 194).
- (19) Constantinides, P.: "The Greek Cypriots: Factors in the Maintenance of Ethnic Identity", en Watson, J.L. (ed.): op. cit. pp. 190-196, contrastant amb les nostres observacions.
- (20) Berber i Luckmann defineixen internalització com la "aprehensió immediata o interpretació d'un objectiu com significatiu, és a dir, com una manifestació -

dels processos subjectius de l'altre que, d'aquesta forma, es converteix en subjectivament significatiu per a un mateix". Socialització es defineix com "la inducció comprensiva i consistent d'un individu en el món objectiu d'una societat o un sector d'aquesta". Op. cit., pp. 149-150.

- (21) Vilar, P.: Iniciación al Vocabulario de la Historia, Ed. Crítica, Barcelona, 1980, pp. 145-200. Aquesta concepció de nació i nacionalisme que arranca de la Revolució Francesa es contraposa a la que s'inspira en el Romanticisme aleman i les exigències de les burgesies de l'industrialisme decimonònic de controlar un mercat i un estat (Pierre Vilar: op. cit., pp. 165, 171).

CICLE DE CONFERENCIES
VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LLENGUA, VALORS
I INNOVACIÓ

"EVOLUCIÓ DE LES FORMES RELIGIOSES"

JOAN ESTRUCH

Evolució de les formes religioses

=====

JOAN ESTRUCH

INTRODUCCIO

Sens dubte que la data d'avui no podia pas haver estat triada amb més encert per tal de dedicar-la a parlar de "l'evolució de les formes religioses" en el context de la disjuntiva "tradició versus modernització". (1) En efecte, el 25 de gener del 1959 - avui fa, per tant, exactament vint-i-cinc anys - Joan XXIII donava a catòlics i no catòlics d'arreu del món la sorpresa d'anunciar la convocatòria d'un Concili Ecumènic. Un Concili, el Vaticà II, que havia de representar en molt bona part la irrupció de la institució eclesiàstica al bell mig d'aquest debat entre tradició i modernitat.

En l'avinentesa d'una aital commemoració com la que s'escau en el dia d'avui, se m'oferien com a mínim dues possibilitats suggerents i igualment temptadores de centrar l'exposició i el debat posterior; dues possibilitats, però, que tanmateix he cregut preferible de rebutjar, per les raons que ja diré.

Em temptava, en primer lloc, la possibilitat d'agafar com a punt de partença una impressió personal que fa que aquest tipus de sessions com la que ens aplega avui em recordi fortament una mena de recés o de tanda d'exercicis espirituals - evidentment moderns, i no pas tradicionals - per a sociòlegs. A partir d'ací la meva predicació hauria d'arrencar de la proposta que féssim ara, tots junts, una

(1) Aquest text fou presentat a la sessió del dia 25 de gener de 1984 de les jornades organitzades per l'Associació Catalana de Sociologia sobre el tema "Sistema de valors: tradició versus modernització", dins el cicle de conferències dedicat a la "visió de Catalunya" des d'una perspectiva sociològica.

estona de silenci i meditació a l'entorn d'aquest interrogant: on era cadascú de nosaltres el 25 de gener del 1959? on estava situat des del punt de vista religiós? En cert sentit estic prou convençut que aquest no fóra pas un mal inici per tal de començar a parlar de "l'evolució de les formes religioses". A la vegada, però, és sens dubte un camí que presenta massa inconvenients, obvis i d'envergadura. Del que podria haver estat un enfocament d'aquesta mena em limitaré, per tant, a deixar-ne apuntats un parell d'elements.

Al Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (2), l'article "Sociologia" comporta un primer apartat, signat per Salvador Salcedo i titolat "el sorgiment de l'escola sociològica catalana" (pp. 447-8), en el qual s'esmenten successivament Jaume Balmes, eclesiàstic, Josep Torras i Bages, eclesiàstic, Manuel Sales i Ferré, Gabriel Palau, eclesiàstic, i Josep M. Llovera, eclesiàstic (i autor d'un Tratado de sociología cristiana). La resta de l'article (pp. 449-455), signada per mi mateix i Salvador Giner, posa igualment de relleu el pes de l'anomenat "catolicisme social" en els anys del primer desenvolupament de la sociologia catalana (3); pel que fa concretament a vint-i-cinc anys enrera, hom hi afirma que "la forta onada de 'cristianisme progressista' que presidí la vida cultural d'aquells anys (...) creà un cert confusionisme amb l'aparició d'una 'sociologia cristiana', que si bé era teòricament i metodològicament d'una validesa dubtosa, ajudà a popularitzar la disciplina en una primera fase entre certs sectors de la joventut (...)" (p. 449, col. 2).

Fóra prou útil que algú es decidís algun dia a fer una recerca - una bona tesi de doctorat, per exemple - sobre la procedència dels qui composem actualment la peculiar fauna sociològica catalana. Més de quatre, que no s'hagin aturat mai a pensar-hi, quedarien

(2) Barcelona, Edicions 62, 1979.

(3) Fins quin punt això és una constatació de fet, o bé un pur estereotip sense massa fonament, esperem que la tesi que prepara Teresa Torns ens permetrà de saber-ho aviat.

astorats en comprovar les proporcions de vocacions sociològiques amb antecedents clericals, de militància a l'Acció Catòlica i similars, o de sojorns a seminaris diocesans i noviciats de congregacions religioses.

Vet ací, doncs, un primer lligam possible a tenir en compte entre la sociologia "nostrada" i "l'evolució de les formes religioses".

Un possible segon enfocament del tema, suggerit igualment pel fet d'escaure's justament avui el vint-i-cinquè aniversari de l'anunci del Concili Vaticà II, fóra el que prendria com a base aquella afirmació meva inicial segons la qual aquest Concili representà la irrupció de la institució eclesiàstica catòlica al bell mig del debat entre tradició i modernitat. Si hi ha entre vosaltres qui practiqui l'exòtic vici de llegir el que publiquen els col·legues, ja prou sabreu que bastantes de les coses que he escrit van per aquest camí. I de fet, amb en Salvador Cardús fa ja uns quants anys que estem fent una investigació explícitament sobre aquest tema. Però no és tampoc aquest el camí que voldria triar ací. I no ho és per una raó ben senzilla, i prou coneguda de tots aquells hipotètics "viciosos" a qui fa un moment feia al·lusió. En efecte, si en alguna cosa he insistit en els darrers dotze o catorze anys és que el gran drama de la sociologia de la religió ha estat justament la seva gairebé sistemàtica confusió dels fenòmens religiosos amb una manifestació institucional i històrica concreta del religiós, en forma d'Església. I aquesta és una hipoteca que ha pesat i pesa greument encara sobre tots els sociòlegs, àdhuc aquells que no us dediqueu gens a l'estudi del fet religiós. Es el motiu pel qual aquest és un tema del qual em permetré de seguir parlant d'ací una mica.

En aquest sentit, doncs, fóra inadmissible assimilar una anàlisi de "l'evolució de les formes religioses" a un estudi de l'evolució del catolicisme durant el darrer quart de segle. Per molt important i significativa que pugui haver estat aquesta evolució del catolicisme, reduir a això la consideració de l'evolució de la religiositat fóra caure en el barroer eclesiocentrisme que cal denunciar una i altra vegada, especialment quan és el sociòleg el que hi cau. Car en efecte, i per a dir-ho en paraules de Luckmann, la reducció dels fenòmens religiosos a llurs manifestacions institucionals

"prejutja la resposta de si hi ha a la nostra societat - ultra les doctrines religioses tradicionalment institucionalitzades - d'altres estructures de significació socialment objectivades que permetin d'integrar les rutines quotidianes i de legitimar-ne les crisis". (4)

Hi hauria encara una tercera possibilitat d'endegar el tema, tot i que tampoc no la triaré. Essent molt diferent de les dues anteriors, confesso que m'ha estat temptant fins molt a darrera hora.

Es tractaria d'adoptar una perspectiva pròpia de la sociologia del coneixement per tal de, aplicant-la a la nostra pròpia manera de fer sociologia, mirar de formular uns quants d'aquells interrogants tan saludablement molestos que jo em penso que justament nosaltres tindríem l'obligació professional de conrear de manera sistemàtica i que, en canvi, em semblen malauradament molt absents de la reflexió sociològica que hom sol fer a casa nostra.

Segur que ja esteu endevinant per on haurien d'anar aquests interrogants. Doncs sí, efectivament: ¿Quines són les menes de raons que ens indueixen a incloure un tractament dels fenòmens religiosos en el context d'un discurs sobre "el canvi i la reconstrucció nacional"? ¿Pensem que en són ingredient indispensable per a una comprensió i anàlisi globals? ¿Tenim més aviat el sentiment que no hi ha més remei que fer-ho? ¿Per què tendim a embolcallar el tema amb expressions molt genèriques, com la dels "sistemes de valors"? ¿I si és cert que quan volem parlar de religió diem "sistemes de valors", no ho és també que en dir religió esperem només, en el fons, que se'ns parli de l'Església, i de l'Església catòlica? ¿Per què mantenim el tall "tradició/modernitat", tot i que sovint ens resulta incòmode? ¿Fóra potser un indicatiu d'aital incomoditat el fet que per a parlar-ne ens adrecem (en una proporció de dos a ú) a antropòlegs? ¿Malgrat les crítiques sovintejades al continuum tradició/modernitat, hem fet altra cosa - a la nostra disciplina i en aquest país - que jugar durant tots aquests anys el paper d'ideòlegs de la modernitat? ¿I en obrar

(4) Thomas Luckmann, The Invisible Religion, Nova York, Macmillan, 1967; p. 36 de l'edició castellana (Salamanca, Sígueme, 1973).

així, què hem estat fent sinó assumir la funció de "bruixots" de les societats modernes que ens assignava Andreski al seu conegut llibre? (5)

Si admetem mínimament una perspectiva com la que sobre el procés de modernització adopta Berger (6) - i que és, o a mi m'ho sembla, una perspectiva eminentment weberiana - estarem d'acord que la situació de pluralisme generada per la modernització provoca a la vegada una situació d'incertesa cognitiva i normativa. I que d'aquesta incertesa, alhora cognitiva i normativa, se'n deriva entre d'altres múltiples conseqüències una crisi de plausibilitat de les formes religioses. D'on, altra volta, l'enfilall d'interrogants: ¿Què succeeix davant aquesta crisi de plausibilitat? ¿Què succeeix, més concretament, davant la crisi de plausibilitat de les teodicees? ¿Han variat per ventura les qüestions a les quals les teodicees donaven resposta? ¿N'hem trobat substituïts? Més concretament encara: ¿els sociòlegs no ens hem fet a vegades il·lusions d'ésser capaços de trobar aquests substituïts? ¿Considerada sota aquesta perspectiva, tota l'obra de Durkheim no és potser una immensa - i frustrada - "sociodicea"? ¿La creixent importància de l'esfera privada (7) no és en certa manera la resposta de la modernitat a la frustració que provoca aquesta incapacitat de trobar substituïts a unes teodicees esdevingudes poc plausibles? (8)

(5) Stanislav Andreski, Social Sciences as Sorcery, Londres, Deutsch, 1972. En castellà, Las ciencias sociales como forma de brujería, Madrid, Taurus, 1973.

(6) Especialment a The Homeless Mind, Nova York, Random House, 1973. En castellà, Un mundo sin hogar, Santander, Sal Terrae, 1979. Vegeu igualment el seu article "Per a una crítica de la modernitat", publicat a Papers, 17, 1982, pp. 23-34.

(7) No tant en el sentit en què l'estudia Lluís Flaquer, De la vida privada, Barcelona, Edicions 62, 1982, com en un sentit més estrictament bergerià.

(8) La majoria d'aquests interrogants anaren sorgint en el decurs d'una llarga discussió amb Salvador Cardús a l'hora de preparar aquest text. Si li'n donés ací públicament les gràcies, probablement el

En definitiva, i malgrat que com ja he dit aquest tipus de plantejament em va temptar fortament molt fins a darrera hora, tampoc no és aquest tercer camí aquell amb el qual m'he quedat. I la raó és ben bé d'aquelles de manual de sociologia, a la lliçó corresponent a la teoria dels rols. Ben segur que tots hem explicat un dia o altre a classe allò de que la "role performance" ha d'anar acompanyada de la satisfacció de la "role expectation", etc. etc. I bé; mal aniríem si entre especialistes de la literatura sobre la "role theory" no en tinguéssim gens en compte els ensenyaments. A partir d'aquest moment, doncs, procuraré que la meua "performance" s'aproximi com més millor a la vostra "expectation". I si m'he extès massa en aquesta introducció excessivament llarga, és en realitat perquè l'enfocament que donaré a la meua tria ha estat en el fons força condicionat per la prèvia consideració d'aquestes alternatives, ni que finalment hagin estat rebutjades. En efecte, en retindré alguns elements, tant pel que fa als lligams entre el que és avui la sociologia catalana i el que ha estat l'evolució de la sociologia de la religió, com pel que fa a la hipoteca que l'eclésiocentrisme representa avui encara per a tots els sociòlegs, ni que no es dediquin a l'estudi del fet religiós, com pel que fa, finalment, a la mena d'interrogants que una perspectiva de sociologia del coneixement tendeix a suscitar.

L'esquema que seguiré partirà, en primer lloc, d'una breu explicitació del que és avui per avui la meua visió de la sociologia catalana en general. En aquest sentit procuro ser fidel a Mills quan diu, a la seva Imaginació sociològica, que cal que tothom sàpiga no sols de què es parla sinó des d'on se'n parla. En segon lloc tractaré de fer una descripció sintètica, i crítica, del què ha estat la sociologia de la religió a Catalunya, tot presentant-la com una "història exemplar" aplicable al conjunt de la sociologia catalana. I en tercer lloc, i abans d'unes mínimes conclusions finals, miraré d'exemplificar aquesta descripció i aquesta crítica a partir del cas concret d'una sèrie d'estudis recents en un sector específic.

molestaria. Que em deixi dir almenys, doncs, que tot i que des de fa anys la major part de les coses les hem signades conjuntament, quan no és així no vol pas dir que no hi hagi tingut sempre una participació activa.

I

De les múltiples dissorts que ha patit aquesta dissortada terra nostra, el tardà, escàs i defectuós arrelament de la sociologia n'és una. (9) Sens dubte que els sociòlegs som els primers a adonar-nos que fóra ridícul voler exagerar la importància de la dissort en qüestió, puix que som igualment els primers que sabem fins quin punt són relatives tant la importància de la sociologia mateixa com la dels beneficis que un país pot esperar d'obtenir-ne. Tot i així, és un fet que avui per avui tant el país com els sociòlegs patim les conseqüències d'aquesta manca d'arrels.

La conseqüència òbvia de l'arrelament tardà és, en efecte, el retard que encara avui arrosseguem. En el ben entès que aquest retard ho és si tenim els ulls fets en les menys dissortades terres del nord enllà; que si miréssim cap a ponent el meu únic dubte rauria en si cal dir que som, "en lo sociològic", "una unidad de destino", o tal vegada més aviat de "desatino".

La combinació de la migradesa i el retard (arrelament tardà i escàs) dóna com a resultat una situació caracteritzada per una deficient coneixença de la realitat. En efecte, si el nostre coneixement de la societat catalana actual és encara força deficitari, això no és tan sols conseqüència de la relativa manca d'estudis, ans també de les condicions de realització dels estudis existents: en general, hem combinat una espadidosa esquifidesa de les elaboracions teòriques amb un quantitativisme ingenu, recolzat en la creença que la mera presentació d'uns resultats d'enquestes fóra ja suficient per a fer-nos avançar en la coneixença.

En tercer lloc, deia, l'arrelament de la sociologia ha estat, a més de tardà i escàs, defectuós. Bàsicament, defectuós en la mesura que el sociòleg ha estat un personatge disposat a acceptar

(9) Tot aquest apartat està essencialment basat en el capítol 1 de la segona part d'un estudi que fa un mes he acabat de redactar, conjuntament amb Salvador Cardús.

(ingènuaument o de mala fe, de tot hi ha; però aquesta és una altra qüestió) aquell paper de "bruixot" de la societat moderna. I anomeno concretament ací "bruixeria" aquell tipus d'actuació que no fa altra cosa que confirmar els altres en la fe en els estereotips culturals vigents. El sociòleg esdevé "bruixot" cada vegada que, en comptes de recordar ell mateix i de recordar als altres que els estereotips es caracteritzen pel fet de no ser ni certs ni falsos en termes absoluts, sinó vertaders des d'un punt de vista determinat però relatiu, els accepta d'entrada, els dóna per suposats i en confirma pseudocientíficament la validesa. (10)

Bruixots, ideòlegs de la modernitat, conreadors i legitima-dors d'estereotips; ho hem estat sens dubte els sociòlegs de la religió. Però també ho hem estat i ho continuem essent els sociòlegs catalans en general.

II

En efecte, la crònica del que ha estat la sociologia de la religió al país molt bé pot ésser presentada com una "història exemplar", en el doble sentit que exemplifica a la vegada allò que la sociologia catalana està fent, i allò que justament caldria que no fes.

Als Països Catalans, diu l'article que abans citava del Diccionari de les ciències de la societat, "la sociologia de la religió és una de les branques amb més llarga tradició" (p. 454). Quan l'any 1976 vaig voler "inventariar" la producció escrita de la sociologia religiosa espanyola, vaig arribar a un total de 800 referències

(10) Des d'aquella perspectiva d'una sociologia del coneixement a la qual abans he fet referència, però que ja hem quedat que descartarem, caldria preguntar-se sobre la possible relació causal existent entre aquests afanys de legitimació dels clixés que guien les percepcions culturals dels altres, i els afanys de veure reconeguda la identitat professional del propi sociòleg i la "cientificitat" de la seva tasca.

bibliogràfiques. (11) Una primera distribució simple per períodes d'aquesta producció (que inclou des de llibres i articles fins estudis ciclostilats) ens fa veure que del total de 800 títols, un 18% correspon a l'etapa anterior a 1960; un 15% es situa entre 1961 i 1965; el 40% pertany a la segona meitat de la dècada dels 60; mentre que l'altre 27% apareix entre 1971 i 1976. Els màxims absoluts es situen als anys 1968 i 1969, mentre que a partir d'aquesta data la producció comença a minvar, assoleix a partir del 1972 taxes inferiors ja a les del 1965, i d'aleshores ençà ha continuat decreixent de manera força espectacular. Un 30% del total de la producció espanyola correspon a Catalunya.

Si ens fixem, ni que sigui molt esquemàticament, en els continguts predominants, diria que abans de 1950 som a la plena preponderància del que llavors s'anomenava el "catolicisme social". La tradició de la sociologia de la religió és llarga, en efecte, però llarga precisament potser perquè de sociologia no en té gran cosa. La dècada dels 50, en canvi, és la dècada de l'inici dels estudis sobre la pràctica religiosa d'una banda, i sobre les vocacions sacerdotals de l'altra. Es la dècada de la implantació de la "pastoral científica". L'estudi de Duocastella sobre Mataró esdevé el model en el qual hom s'inspirarà una i altra vegada, de la mateixa manera que ell s'havia inspirat en els seus mestres de l'Institut Catholique de Paris. Això es traduirà en una proliferació d'estudis de parròquies, de ciutats, de diòcesis, així com en una primera institucionalització de centres de recerca, tots ells confessionals evidentment, que veuran en la dècada posterior llur moment de màxim apogeu.

(11) El treball es publicà a la revista internacional Social Compass, amb el títol de "Sociology of Religion in Spain. A Critical Review", Vol. 23, nº 4, 1976, pp. 427-438. Més tard aparegué en castellà a Perspectiva Social, nº 9, 1977, pp. 7-21. Des d'un angle no estrictament sociològic vaig reprendre el tema, amb S. Cardús, en una contribució al Congrés de Cultura Catalana que amb el títol de "Les ciències socials i l'estudi del fet religiós" fou publicada per la revista Qüestions de Vida Cristiana, nº 89, 1977, pp. 107-121.

La dècada dels 60 és, efectivament, la del "boom" de la sociologia religiosa. Són els anys en els quals apareixeran tota una colla de noms: Bayès, Boix, Casco, Cervera, Comín, Negre, Recolons, Reixach, Tibau, i no hi són tots. Però és, pel damunt de tot, la dècada de l'imperi de Duocastella i el seu ISPA, que tindrà la seva culminació en la celebració a Barcelona de la Conférence Internationale de Sociologie Religieuse, l'any 1965. Tot plegat s'explica en bona part per l'eufòria del Concili Vaticà II i de l'immediat post-concili. Des del punt de vista de la temàtica estudiada, som al moment del màxim apogeu de les enquestes de pràctica dominical, dels estudis de "pastoral de conjunt". Secundàriament es faran estudis sobre ordes religiosos, sobre el clergat i sobre l'ensenyament catòlic, mentre que la moda de les recerques sobre el "nacionalcatolicismo" i tota la problemàtica de les relacions Església-Estat, etc., caurà fora de l'àmbit dels interessos principals dels sociòlegs. Finalment, i en acabar-se aquesta dècada dels 60, començarà a aparèixer la temàtica destinada a engrescar les noves generacions: l'anomenada "secularització", amb la qual succeirà el mateix que amb la comarca del Vallès: que tots l'anomenen i no saben on és.

En aquell treball, datat el 1976, continuava dient que la dècada dels 70 era ja, també per a la sociologia de la religió, la dècada de la crisi. Malgrat l'aparició d'alguns noms nous (Güell, Perinat, Subirà, i d'altres) i malgrat la publicació d'algun primer estudi de caire més fonamental, començaven a esgotar-se els temes esdevinguts clàssics, mentre que paral·lelament es manifestava un progressiu allunyament dels centres d'investigació respecte de la temàtica eminentment religiosa. I si ara hagués de prolongar aquell balanç mirant que està succeint a la dècada dels 80, em limitaria a preguntar senzillament: ¿qui es dedica avui a Catalunya a la sociologia de la religió? ; ¿a què es dediquen avui els sociòlegs que he anat esmentant al llarg d'aquest paràgraf? (12); ¿quants dits d'una sola mà em sobren després d'haver comptat els qui han sorgit posteriorment?

(12) Algun dels autors que abans he esmentat ho diu prou explícitament quan es presenta ell mateix, en articles recents, com algú que "dedicà alguns anys a l'estudi de la sociologia de la religió". La majoria dels altres, sense ésser tan clars, han fet el mateix. Sabut és que l'Institut de Sociologia i Pastoral Aplicada (ISPA), de Duo-

Doncs bé; torno a afirmar que aquesta història de la sociologia religiosa em sembla una història exemplar. ¿Per què? Perquè ens ensenya que tant en l'àmbit de l'estudi dels fenòmens religiosos com en el de qualsevol altra branca, hi ha dues maneres fonamentals d'acostar-se a la perspectiva sociològica i de servir-se'n. O bé hom s'atansa a la sociologia per tal de copsar i analitzar uns fenòmens, en la mesura que llur comprensió és important de cara a la comprensió global d'una societat determinada; o bé hom recorre més aviat a la sociologia com a instrument útil per a encarar la problemàtica d'una institució determinada, al servei per tant dels interessos d'aquesta institució. (13)

Sens dubte que la segona opció ha estat la majoritària en el cas de la sociologia catalana de la religió. S'ha triat la segona opció cada vegada que s'ha reduït la problemàtica a una problemàtica eclesiàstica, i cada vegada que s'ha posat la recerca al servei dels interessos de l'Església institucional. Però ¿és només la sociologia de la religió^{la} que s'ha decantat per la segona opció? ¿No caldria dir el mateix de bona part de les recerques sociològiques de tota mena que s'han fet o que s'estan fent a Catalunya?

La tesi que jo defensava era que l'eclesiocentrisme típic de la tendència dominant de la sociologia religiosa suposava unes limitacions notables, tant des d'un punt de vista teòric com metodològic, i conduïa a un empobriment i àdhuc una marginació de l'estudi dels fenòmens religiosos respecte de la teoria sociològica. Em temo que aquesta mateixa tesi pugui començar a aplicar-se molt aviat a un percentatge massa elevat de la investigació sociològica que es fa a Catalunya. L'eufòria dels anys del Concili Vaticà II va suposar una sintonia dels jerarques institucionals amb els corrents de la sociologia religiosa, i els va dur a l'ingènua creença que als estudis de socio-

castella, es transformà amb el temps en Institut de Sociologia i Psicologia Aplicada, i que el seu director es dedica avui a una anomenada "Càtedra de Gerontologia".

(13) Joan Estruch, art. cit., Perspectiva Social, nº 9, 1977, p. 9.

logia hi trobarien les receptes adequades a aplicar a tota mena de problemes. Així es provocà el "boom" de la sociologia religiosa, que fou, però, un foc d'encenalls del qual avui ben poca cosa en queda. ¿No hauria de servir-nos de lliçó l'experiència d'aquesta infeudació eclesiàstica de la sociologia? ¿No ens retrobem avui en condicions força similars? En l'eufòria del poder recentment assolit, els diferents òrgans de l'administració corren el risc de caure en la creença ingènua en la panacea de la sociologia, de cara al canvi i a la reconstrucció nacional. Quant al risc que correm nosaltres, és òbviament el de caure en el parany, d'encendre un foc que en el fons sabem prou que no serà sinó d'encenalls, i d'hipotecar així per molt de temps la sociologia catalana.

En aquells anys era potser excusable la il·lusió de poder institucionalitzar la recerca dins el marc de referència d'una institució que és ahora objecte d'investigació, tot i que ja hi havia aleshores qui afirmava que "una tal convicció diu molt en honor de qui la manté, però és inviable". (14) Però avui en dia no ens podem enganyar d'aquesta manera. Si la sociologia i el marketing no són una mateixa cosa - i pel que a mi respecta és clar que penso que són dues coses radicalment diferents - sabem prou que tota infeudació institucional de la sociologia implica que sigui el punt de vista oficial el qui determina l'àrea d'investigació. Per a dir-ho en els termes que empraven Berger i Luckmann, en aitals circumstàncies "no és el sociòleg qui defineix l'objecte de la seva recerca, sinó qui el paga, ja sigui arquebisbe o almirall, funcionari de l'administració o director d'empresa". (15)

(14) Joachim Matthes, "Preconceptions and Institutionalization", Social Compass, Vol. 10, nº 4-5, 1963, p. 380.

(15) Peter Berger i Thomas Luckmann, "Sociology of Religion and Sociology of Knowledge", Sociology and Social Research, Vol. 47, Vol. 47, nº 4, 1963, p. 420.

III

Deixem de banda, però, la possible i àdhuc probable exemplaritat de la història de la sociologia religiosa i retornem, per un cantó a la descripció i crítica d'allò que s'ha fet, i de l'altre a aquella idea segons la qual estem fent tots plegats de bruixots, d'ideòlegs de la modernitat.

A l'estudi que fa molt poc que hem acabat de redactar, al qual abans he fet ja referència, i que és de fet un "estudi sobre els estudis" de la joventut catalana, hem dedicat un capítol a l'anàlisi que hom hi fa de "la religiositat del jovent". Es a dir que mirem de posar de manifest la manera com és abordat - a les enquestes sobre la joventut - el tractament de la temàtica religiosa, i ens fixem sobretot en aquests quatre elements: quina és la mena de preguntes que hom sol fer a les enquestes, com són presentats i interpretats els resultats (i fins quin punt són comparables), quins són els pressupòsits explícits dels diversos estudis, i quins en són els pressupòsits implícits.

Basant-me, doncs, en el material allí aplegat, en retindré i presentaré ací esquemàticament allò que fa sobretot referència a "l'evolució de les formes religioses". En la mesura que en faré un capmàs, de tota aquesta colla d'enquestes, per tal de desprendre'n la lògica global del discurs que fan sobre la religió, no tindrè ara en compte els matisos ni les diferenciacions entre uns i altres, ni tampoc no en donaré les referències precises i individualitzades. (16)

En efecte, la majoria d'aquestes enquestes adreçades a la joventut catalana no sols dediquen un capítol o un apartat al plantejament de la problemàtica religiosa, sinó que molt sovint ho fan precisament a partir de l'angle concret que ací ens interessa: l'evolució de les formes religioses, o l'anàlisi "del canvi" en matèria religiosa.

(16) Tot i que, com és lògic, a l'estudi pròpiament dit sí que cadascun dels estudis apareix identificat i singularitzat.

¿Quin és aleshores el procediment més habitualment seguit?

1) Amb relativa freqüència hom enceta la redacció de la part corresponent de l'informe d'enquesta "demanant excuses" per la inclusió del tema. La qual cosa constitueix, com és obvi, un primer indici prou saborós del tipus de pressupòsits implícits que guien l'orientació del sociòleg en la seva aproximació al fenomen. Dos exemples concrets; un dels treballs comença afirmant que "val a dir que si bé el tema religiós ha ocupat un lloc important en enquestes d'anys endarrera, es pot dir que actualment aquesta qüestió sembla perdre prioritat en la problemàtica juvenil". Segon exemple: "Malgrat que la qüestió religiosa sembla haver perdut pes específic a l'hora de determinar la problemàtica del jove, no deixa de ser un condicionant dels seus valors i de les seves actituds. Ni que fos mitjançant dues preguntes exploratòries, calia incloure-la en l'enquesta." ¿No és significativa la forma d'utilitzar els verbs en la construcció d'ambdues frases? Fixem-nos-hi: "val a dir (que si bé el tema) ha ocupat (un lloc important) es pot dir (que actualment la qüestió) sembla perdre (prioritat)"; i en l'altre cas: "(malgrat que la qüestió) sembla haver perdut (pes específic) no deixa de ser (un condicionant que) ni que fos (amb dues preguntes) calia incloure (en l'enquesta)."

Si tenim en compte d'altra banda - i això l'enquestat o el lector d'informes d'enquesta potser no ho sap, però els sociòlegs sí que ho sabem prou - que tot qüestionari és sempre la imposició d'una problemàtica, bé ens hem de preguntar qui és el qui decideix de la "prioritat" o del "pes específic" de la qüestió religiosa en la problemàtica juvenil.

2) Seguidament, hom sol adoptar un to enunciatiu: hom proclama l'existència de "canvis importants de la religiositat". La majoria de les vegades, sense encomanar-se a res ni a ningú; en alguns casos, posant-se sota l'advocació de suposades teories, apel·lant als dubtosos resultats d'enquestes anteriors, "made in Foessa" i rampoines similars. (17) Però l'essencial no és pas això; l'essencial,

(17) L'al·lusió als estudis Foessa no està feta perquè sí. Vegeu la crítica ferotge al capítol sobre la religió del Foessa de l'any 1975, que amb S. Cardús publicarem a la revista Sistema, nº 22, 1978, pp. 121-126. (I és que, com veieu, cultivem les amistats arreu.)

és que aquests "importants canvis de la religiositat" hom els identifica senzillament (i abusivament, és clar) amb els canvis en l'autodefinició dels enquestats com a practicants catòlics. Car hom ha de tenir ben present que les úniques preguntes que es repeteixen a totes aquestes enquestes sobre els joves són la pregunta per la pràctica religiosa dominical, que no falla mai i, amb algunes excepcions, la pregunta sobre la pertinença o no pertinença a l'església catòlica. (18)

3) Fet aquest primer joc de mans, el pas següent és ja bufar i fer ampolles. Hom es treu de la màniga la parauleta "secularització", veritable pas-se-partout que per a tot serveix i res no vol dir, i hom rebateja els no practicants anomenant-los "secularitzats", els poc practicants com "en vies de secularització", i els molt practicants com a "encara no secularitzats". Amb aitals premisses, ja em direu si un hom pot o no pot parlar d'evolució de les formes religioses. Més aviat és una evolució que, com dirien els de La Trinca, "no la para ni Déu".

4) I els autors de les enquestes ja poden anar de cap a les conclusions, que tampoc no fóra qüestió de dedicar massa pàgines al tema, donat el seu poc "pes específic". En definitiva, és així que els joves practiquen menys; ergo, estan més secularitzats; ergo, són menys religiosos; és a dir, que la religió va de baixa. Quod erat demonstrandum. Només que l'únic que ha quedat demostrat en realitat és que per ací no es va enlloc, i que tot plegat ha estat una aixecada de camisa notable. Perquè, primer: si alguna cosa hi ha al darrera de l'anomenat procés de secularització, és evident que no es pot pas mesurar exclusivament a base d'intentar mesurar les taxes de compliment del precepte dominical. Segon: perquè en fer-ho així l'únic que vol dir l'expressió "individu secularitzat" és individu amb un grau menor (o nul) d'adhesió al catolicisme tradicional. I si d'una persona que és "menys" catòlica en diem que és "menys" religiosa, significa que altra volta hom ha confós religió i Església, i hom ha reduït la primera a la segona. L'afirmació del "menor" grau de religiositat tan

(18) Heus ací, en efecte, l'herència d'aquella hipoteca de la sociologia religiosa a la qual abans havia fet referència.

sols podria ésser vàlida si hom demostrés que aquests individus, ultra declarar-se "menys" catòlics, no han substituït aquesta expressió de la religiositat per d'altres formes igualment religioses però desvinculades del cristianisme i la seva característica d'especialització institucional en forma d'Església. A manca d'aquesta verificació, que no hi és senzillament perquè no ha estat imaginada com a concebible, difícilment hom pot dir res de "l'evolució de les formes religioses". Car hom no ha concebut la possibilitat d'anàlisi d'altres "formes", ultra la catòlica tradicional.

Finalment, i per a tornar a establir un lligam entre la qüestió de "l'evolució de les formes religioses" i el context "tradicció versus modernització" en el qual ha estat ací situada, voldria fer encara una darrera indicació. El que fan sovint les enquestes, en mans de bruixots o ideòlegs de la modernitat, es resumeix en el següent: hom ens fa avinent que les formes d'expressió de la religiositat que a priori considerem típiques d'una societat que anomenem tradicional (on hi havia més pràctica = major adhesió al catolicisme = menys secularització = més religiositat), ja no són les formes religioses típiques d'una societat com la nostra, que definim com a moderna i, per tant, com a contraposada a la tradicional. ¿No us recorda tot plegat allò que Sorokin en deia "the painful elaboration of the obvious"?

IV

Es tanmateix hora de concloure, i ho faré molt breument, a partir d'una doble consideració.

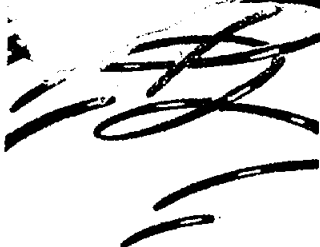
Bé ens cal preguntar-nos què és en definitiva allò que sabem de l'evolució de les formes religioses a la societat actual, i què és allò que ens resta per saber. Venen ganes de contestar radicalment el primer interrogant amb un : no res. I, en justa correspondència, amb un : tot, al segon. Siguem, però, a la vegada menys barroers i més benèvols. Disposem d'una certa quantitat d'informació sobre l'Església, la seva organització, el seu funcionament, els seus efectius, i les transformacions que al llarg del darrer quart de segle s'hi han produït, tant des d'un punt de vista estructural, com ideològic, com

pel que fa als comportaments i a uns certs tipus d'actituds dels seus membres. Però fora d'això, sabem ben poca cosa més. I de les eventuals noves formes de religiositat no en sabem - empíricament - gairebé res. Ni quines són, ni quina és llur importància, ni amb quin mètode ens caldria estudiar-les. Per no tenir, no tenim ni el marc teòric a partir del qual endegar l'anàlisi, ni tan sols la necessària conceptualització prèvia. Galdós balanç, a fe!

Així doncs, l'abandó radical i definitiu d'una perspectiva exclusivament eclesiocèntrica és el primer pas indispensable per tal de posar-se a reflexionar sobre el que pot haver estat fins ara i el que pot esdevenir el dia de demà una evolució de les formes religioses.

Segona, i darrera consideració. A partir d'una contemplació del caràcter exemplar del que ha estat la història de la sociologia religiosa a Catalunya, i de l'atzucac al qual ens han dut els seus plantejaments, ¿som encara a temps d'evitar que torni a reproduir-se una situació similar pel que fa a tot el conjunt de la recerca sociològica, i sobretot de la d'orientació més empírica? Jo tinc l'esperança que encara hi siguem a temps, però simultàniament confesso que tinc poques esperances que volguem aprofitar l'avinentesa. ¿Per què? Perquè - i voldria acabar així amb un final a to amb una tanda d'exercicis espirituals com la que ací ens ha convocat, de sociòlegs disposats a fer "revisió de vida" - la reproducció d'una situació com la que ha travessat la sociologia religiosa, amb foc d'encenalls inclòs, tan sols fóra evitable en el cas que volguéssim assumir la renúncia a la temptació de la tripe P que constantment amenaça la sociologia: la temptació de les pessetes, la temptació del poder, la temptació del prestigi. Si hi ha a Catalunya prou sociòlegs disposats a tirar endavant sense caure en el parany de cap dels elements integrants d'aquesta triple P (pessetes, poder i prestigi), encara ens en sortirem.

Altrament, tal vegada la sociologia conegui a Catalunya "des lendemains qui chantent". Però demà passat, acabats els nostres cants, serà la societat catalana la qui, de viu en viu, ens cantarà les absoltes.

CICLE DE CONFERENCIES
VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LLENGUA, VALORS
I INNOVACIÓ

"LA CONFRONTACIÓ ENTRE LA TRADICIÓ I LA MODERNITAT" (RESUM)

JESÚS CONTRERAS

TRADICIO VERSUS MODERNITZACIO (resum)

Jesús Contrefas

La oposició tradició/ modernització ha estat una, entre altres moltes, manifestacions de la oposició "nosaltres / ells" o encara en la més simple de, "bons/dolents". El "modern" ha estat equiparat al progrés, al desenvolupament, al liberalisme (en varies de les seves accepcions) oposant-ho al conservadurisme, al subdesenvolupament i al endarreriment. Dins de les ciències socials, la teoria de la modernització dels funcionalistes americans constitueix la il·lustració més palesa d'aquesta postura.

La viabilitat d'aquestes oposicions i dels seus significats concrets és, però, molt controvertida, quan se'ls hi volen assignar continguts reals que han de permetre identificar una persona, un poble, un país o un fet, un costum o una institució com a "tradicional" o com a "moderna". Doncs els seus continguts són sempre relatius a valoracions a priori i que posen de manifest una posició compromesa i finalista. Per això, quan es vol il·lustrar "empíricament" aquests conceptes es recorreix sempre a "descripcions" de processos de "canvi social" que van sempre des de un "abans" a un "ara", ambdós relatius, o bé a comparar dues situacions que, si bé contemporànies, la una exemplificaria el "tradicional", i l'altre el "modern".

Així s'han descrit, analitzat i "explicat", de diferents maneres i amb valoracions molt diverses, "canvis" socials, econòmics, polítics, ideològics i, sobre tot, tecnològics.

A la nostra societat, com a descripcions de processos de canvi, l'èmfasi s'ha col·locat sobre els pols rural-pagès-tradicional d'una banda i l'urbà-industrial-modern de l'altra. Llavors, ~~per~~ diferents institucions, tecnologies, formes de comunicació, pautes ideològiques i pautes de comportament en general han estat analitzades a la llum del contrast entre aquests pols oposats. En considerarem alguns exemples:

a) Economia: esquematitzant i simplificant el procés de canvi es diu que d'una economia pagesa, menestral, preindustrial i pre-capitalista, dominada per condicionaments irracionals des de el punt de vista econòmic i endarrerida tecnològicament, es a dir, amb baixos idexs de productivitat per càpita, es passa a una economia altament i progressivament tecnificada, industrial, integrada pel sistema de mercat i en la que es poden maximitzar el objectius econòmics.

També es podria dir, però d'una manera molt diferent, que el valor de canvi guanya la batalla definitivament al valor d'ús, que la satisfacció de les necessitats com a objectiu econòmic es arraconat per la constant creació de noves necessitats donant lloc al que s'ha anomenat la "societat de consum". El que ha passat amb el vestit, l'alimentació, el oci, el equipament de la llar, la medicina son alguns aspectes il·lustratius.

b) Família i relacions de parentiu: es diu que de la família patriarcal extensa i autoritària es passa a la família nuclear, dins de la qual els seus membres son més independents i poden desenvolupar un comportament menys condicionat per l'autoritat paterna. Es diu també que la institució familiar perd algunes de les seves funcions "tradicionals" (socialització, econòmiques, de previssió etc.) perquè l'estat crea institucions especialitzades que se'n fa càrreg (escola, hospitals, seguretat social, etc.). També aquí es podria dir, d'una altra manera, que d'un fort familisme, caracteritzat per una cohesió familiar imposada pel fet de que el grup domèstic es alhora una unitat econòmica, es passa a una dissolució progressiva dels lligams de parentiu com a conseqüència del fenomen generalitzat de la salarització (provocat pel procés d'industrialització i migració massiva des de els anys seixanta), el qual permet una individualització dels membres que componen la unitat familiar i permet també que la "família" perdi, però només parcialment, algunes de les funcions tradicionals doncs la societat capitalista no vol fer-se càrreg totalment de les despeses de la seguretat social dels "improductius". . .

c) La ideologia en general i la religió en particular es diu que es passa d'una societat "tancada", localista i autoritària a una societat "oberta", cosmopolita i liberal. Pel que fa a la religió es diu que la societat es desacralitza o es secularitza: es secularitza la moral (d'una moral ascètica, pròpia de la religió catòlica, es passa a una moral hedonista pròpia de la societat de consum: de la cura ~~de l'ànima~~ de l'ànima a la cura del cos), es secularitzen les festes i/o desapareixen les festes religioses o commemoratives (en ares de la productivitat o de la "racionalització" del temps laboral), es secularitza la medicina, com a conseqüència dels avenços científics, etc

- o - o -

Després de l'anàlisi d'aquests exemples es podria concloure que el canvi social al nostre país (com a d'altres) no ha d'ésser analitzat com la transició, progressista, entre dos pols oposats

el "tradicional" i el "modern"- tot i atribuïnt-li una caracterització essencialista i axiològica, sinó com el procés d'expansió i de reproducció del capitalisme així com de les respostes que aquest mateix procés provoca. Per recolzar aquesta afirmació podem considerar un parell més d'exemples paradoxals, que hom pot observar actualment a casa nostra: 1) la "recuperació", com a manifestació de la identitat ètnica, de tradicions "catalanes" i la seva immediata comercialització consumista: 2) El moviment ecologista que si d'una banda es considerat política i socialment progressista pel seu inconformisme i crítica radical -basada però en argumentacions científiques- al progrés tecnològic capitalista d'altra banda es titllat com a retrògrad i romàntic perquè rebutja el progrés i el benestar social que pot permetre l'avenç de la ciència . Al mateix temps, l'ecologisme pot ser una víctima més de la fagocitació ideològica del capitalisme tot convertint-ho en una moda. Així doncs, la oposició tradició/ modernització no ha estat altra cosa que una eina ideològica per a justificar i permetre l'expansió del mercat, i aquest és el procés que nosaltres hem d'analitzar.

CICLE DE CONFERENCIES
VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: LLENGUA, VALORS
I INNOVACIÓ

"PERVIVÈNCIA DE LA TRADICIÓ A CATALUNYA" (RESUM)

JOAN FRIGOLÉ

Consideracions entorn de l'estudi de la tradició

El tema de la tradició és força ampli i complex. A fi de limitar-lo i, a la vegada, obtenir una certa claredat en el seu tractament, l'he desglossat en una sèrie de punts clau, com la interrelació dialèctica entre tradició i ruptura, una definició positiva de tradició, la interrelació entre tradició i identitat nacional, unitat o pluralitat de tradicions, la creació, pervivència i/o canvi de la tradició i el paper dels intel·lectuals i organitzadors.

En tractar el tema de la tradició cal tenir en compte en primer lloc la relació dialèctica que existeix entre tradició i ruptura. Ruptura, com la franquista per exemple, que trenca amb una tradició per iniciar-ne una altra, o ruptura que frustra la implantació d'una innovació per restaurar una tradició anterior. La preocupació per la tradició per part d'un sector o de tota la societat és simptomàtica d'unes condicions històriques específiques i, per tant, es pot prendre com un indicador de com és percebuda una situació de crisi o de canvi profund. Es per relació a unes transformacions radicals que una societat, o un sector de la mateixa, defineix i delimita una tradició. Es habitualment en relació a una ruptura històrica que es planteja el tema de la tradició, del seu significat, de la seva vigència i els problemes de la seva pervivència. L'obra d'una bona part dels pensadors i científics socials de l'últim terç del s. XIX i de començaments del s. XX, com, per exemple, la de Torras i Bages i la de Joaquín Costa, no s'expliquen sense que existís darrera d'elles la dialèctica entre tradició i ruptura, que en aquell moment es concreta en una sèrie d'oposicions, com propietat i institucions comunals: propietat individual i institucions estatals i burocràtiques; diversitat del dret regional: codificació unitària a nivell estatal; constitucions socials i polítiques naturals: constitucions artificials; diversitat: uniformisme; etc.

Aquest enfrontament entre concepcions oposades de la propietat, del dret, de l'organització social i política va generar un

gran nombre d'investigacions peoneres i rellevants dintre de l'àmbit de les ciències socials. El corrent de pensament i els estudis concrets que la presa de posició i la reflexió sobre l'esmentada ruptura històrica van generar han inspirat posteriorment altres pensadors i investigadors, allargant-se d'aquesta manera de forma indirecta l'eco d'un canvi i un debat històrics molt importants.

Entorn del tema de la tradició no solament es manifesta una preocupació teòrica o científica, sinó també moral i/o política. Els estudiosos de la "tradició" han alimentat d'alguna manera algun ideal de reforma, o han intentat promoure un canvi moral, o mantenir uns valors morals amenaçats per determinats canvis generals. Les dimensions científica i moral solen anar estretament unides quan hom es planteja qualsevol temàtica en termes de "tradició" o com integrant de la "tradició".

El terme "tradició" és polisèmic i, per tant, difícil de definir. Inclou, entre altres, la idea de transmissió. Un terme sinònim de tradició és el de cultura. La cultura es pot definir com l'herència social d'un grup determinat o de la humanitat en general. La cultura es transmet socialment, no genètica. El concepte de cultura té una llarga tradició dintre de l'Antropologia i una de les definicions acceptades és la següent: "Cultura és aquell tot complex que inclou el coneixement, les creences, l'art, la moral, el dret, els costums i qualsevols altres hàbits i capacitats adquirits per l'home com a membre de la societat".

La tradició, al igual que la cultura, implica acumulació i, a la vegada, desenvolupament.

La tradició, en la seva accepció més àmplia i general, està formada per un conjunt de models normatius i sistemes de símbols. La tradició proporciona tot un conjunt de racionalitzacions i una legitimació per a l'acció individual i col·lectiva.

Tota l'estructura emocional d'un grup o una població està íntimament relacionat amb l'estructura simbòlica d'una tradició determinada. Només quan tenim això podem parlar de comunitat i de poble.

"Pàtria i tradició són una mateixa cosa"- afirma Torras i Bages. Si no són una mateixa cosa, existeix al menys entre ambdues una relació de causalitat. No és concebible l'una sense l'altra. L'existència d'una pàtria, d'un poble i d'una consciència nacional presuposen l'existència d'una determinada tradició. Si aquesta no existeix podrem parlar de multitud, de població, però no de poble.

En la mida en que la tradició és quelcom delimitat, codificat i fix, o que hom pretén fix, les polèmiques sobre la tradició afecten o poden afectar la identitat nacional. Definir la identitat nacional d'una nova manera vol dir referir-se a una nova tradició o a una interpretació diferent de l'existent.

Com diu Torras i Bages, "els grans pobles són els que tenen grans tradicions, i poble que no posseeix tradició serà sempre d'escassíssima potència". És a dir, no tindrà recursos simbòlics propis, o no en tindrà suficients i sempre haurà de manllevar-los d'altres pobles.

¿Tradició o tradicions ? ¿Quantes tradicions existeixen? ¿Quina relació existeix entre elles? Aquí tradició és sinònim o quasi de cosmovisió. Donada l'existència d'una societat política que es caracteritza per l'existència de múltiples divisions fonamentals -de classe, entre camp i ciutat, entre l'esfera pública i l'esfera privada-, hom pot parlar d'una tradició que és la dominant i que, per tant, té la pretensió de ser l'única verdadera i vàlida. Hom pot parlar de la "Gran Tradició" i de la "petita tradició", de la tradició dominant i de les tradicions subalternes, de la tradició que s'atribueix tot l'espai sociocultural i de les tradicions alternatives. Abans de preguntar-nos per la pervivència o el canvi d'algun aspecte o tema cal veure a quina tradició pertany, o dintre de quina tradició s'insereix.

Continuïtat i canvi en la tradició. Si la tradició té que veure fonamentalment amb el que podríem anomenar la superestructura simbòlica, tots els canvis que es produeixin a aquest nivell hauran de ser referits a una estructura i articulació de classes determinada. Les relacions entre les classes són relacions de poder. La tradició representa la dimensió simbòlica de la realitat. No es

tracta de dues coses separades, sinó interdependents. Qualsevol canvi en una d'elles repercuteix en l'altra i viceversa, encara que la variable independent sigui les relacions de poder. Així doncs, encara que la tradició pugui semblar molt més estàtica, fixa i durable que les relacions de poder - ja que les dues realitats tenen ritmes de canvi diferents-, de totes maneres, un canvi en la relació de poder entre els grups i classes socials comporta una valoració, una consideració i una atribució de significació específiques a la superestructura simbòlica. La tradició pot ser reinterpretada, modificada o tenir una consideració diferent, cosa que pot tenir implicacions importants per a la seva existència o pervivència.

Quan parlo del caràcter fix de la tradició no m'estic referint tant a un estat com a un procés. El fix és allò que és continuament renovat. En fer referència als processos de pervivència, revitalització o de modificació de la tradició cal tenir en compte no solament la totalitat de la població, sinó també un sector molt específic de la mateixa: aquell sector que elabora, interpreta, difon la tradició. Es tracta dels intel·lectuals, i no solament dels de primera fila, sinó del conjunt dels intel·lectuals. Un dels punts importants per esbrinar és la relació entre els qui pensen, elaboren i reelaboren una tradició i els qui l'organitzen i difonen. Sovint el tema del canvi fascina més l'investigador que el tema de la continuïtat, considerant el primer com a problemàtic i el segon com a normal i evident, quan no té res d'això. Això últim té que veure amb la permanència d'unes condicions materials, socioeconòmiques, etc., però també amb l'esforç concret i conscient d'intel·lectuals i organitzadors.

Il·lustraré aquestes proposicions generals amb exemples concrets.

Joan Frigolé

CICLE DE CONFERENCIES
VISIÓ DE CATALUNYA: EL CANVI I LA RECONSTRUCCIÓ
NACIONAL DES DE LA PERSPECTIVA SOCIOLÒGICA

L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA: BALANÇ DEL
CICLE I CLOENDA

"NACIÓ CATALANA I ESTAT ESPANYOL DESPRES DEL FRANQUISME"

JOSEP M. COLOMER

Advertiment

Cal fer algunes precisions sobre el punt de vista d'aquesta ponència abans d'entrar en matèria.

En primer lloc, ^(ne de dir que) ~~es~~ es tracta d'un recull de notes fragmentàries, plantejades com una aproximació al tema, que potser no satisfaran del tot la "perspectiva sociològica" que presideix aquest cicle de conferències. En part, per manca de suficients estudis empírics i dades disponibles que permetin un tractament sistemàtic d'aquests darrers anys. En una altra part, perquè el ponent no treballa en sociologia, sinó en història, i més particularment en història de les idees (més que no dels "fets").

Però la justificació d'aquesta orientació en aquest cicle em sembla que ve justificada per les característiques de l'objecte específic d'aquesta part: ~~particularment~~ particularment, la nació.

La tesi que jo faig meva, i que cal presentar a manera de preàmbul, és que no és la "realitat nacional" la que origina el nacionalisme, sinó el nacionalisme el que crea la nació. Ni l'ètnia, ni l'idioma, ni la història, ni l'economia, són per si mateixos nacionals. Adoptar un o altre marc nacional per a l'estudi empíric d'unes realitats històriques o socials és una opció de principi que sempre caldria justificar a posteriori, a la vista dels resultats obtinguts, de la seva congruència, i de les característiques de les seves relacions amb processos desenvolupats en altres marcs contigus o en subàrees del marc inicialment adoptat. El marc nacional, la idea mateixa de nació, és un producte d'una opció política o ideològica. I és a partir d'un determinat projecte polític que se seleccionen trets d'una realitat complexa i variable, es valoren i es converteixen en signes d'una identitat simbòlica, sovint presentada com a unitària (i, ^{que} implícitament o explícitament, ^{és} excloent i reductiva).

Hi ha, doncs, una opció metodològica que va vinculada a una opció ideològica. Segons l'elecció que es faci, es considerarà ~~possibilitat~~ ^{resulta equivoc en la seva formulació} pertinent una anàlisi sociològica de la nació (programa que ~~resulta equivoc en la seva formulació~~), o bé una anàlisi, feta des de la perspectiva de les ciències socials, de les visions i els projectes nacionals (que és el que jo he estudiat). Aquesta no és una opció liquidadora. L'anàlisi dels elements històrics, socials, culturals, "reals" és imprescindible com a contrapunt a aquell estudi de les ideologies, i particularment com a base crítica de la selecció d'elements de la "realitat" utilitzada en el disseny d'una determinada idea de nació.

Això tampoc no vol dir que la nació no sigui un fet real. La idea mateixa de nació és una autèntica realitat històrica i social, i, en la mesura en què és assimilada o utilitzada per uns determinats moviments humans, que inspira, condiona o justifica comportaments i actituds col·lectives, esdevé una veritable força social, capaç d'actuar com a agent transformador d'altres aspectes de la realitat social, cultural, política.

Introducció

Respecte a la confrontació històrica entre "nació espanyola" i "nació catalana", els canvis operats durant el període franquista es podrien resumir així:

- Transformació notable de les relacions econòmiques i comunicacionals dels habitants del territori català, en un sentit de disminució d'alguns dels desequilibris més profunds amb els habitants d'altres terres d'Espanya i de major inserció de tots plegats en processos d'intercanvi d'àmbit transnacional.

- Increment considerable del volum dels aparells de l'Estat i de l'Administració pública, sobretot pel seu major intervencionisme en la vida econòmica. Consegüent agudització del caràcter conflictiu de la qüestió de la forma de l'Estat.

- Visible renovació dels medis intel.lectuals i universitaris, capaç de deixar obsolets alguns elements centrals utilitzats en la conformació ~~de la idea d'Espanya i de la idea de Catalunya~~ (respectivament) de la idea d'Espanya i de la idea de Catalunya, pel nacionalisme espanyolista i pel nacionalisme catalanista ^(tradicionals). Formulació des de l'antifranquisme d'un nou projecte democràtic que inclou la fórmula autonòmica com a base d'un nou model d'Estat.

Com a resultat de tots aquests canvis, avui els ciutadans de Catalunya participen d'una complexa pluralitat nacional: mantenen vincles econòmics d'àmbits transnacionals; participen d'elements culturals d'àmbits europeu, occidental i mundial; en tant que són de llengua i cultura catalanes formen part d'una nació lingüístico-cultural de Països Catalans; així mateix formen part d'una nació lingüístico-cultural hispànica, ella mateixa plural; en tant que presten suport i donen legitimitat democràtica a unes institucions de poder polític, constitueixen la nació política catalana (en l'àmbit de la Generalitat) i formen part d'una nació política espanyola (en l'àmbit de l'Estat).

1. ELS ELEMENTS

I.

Al segle XIX, la idea de Catalunya com a nació va sorgir en gran part com un moviment de reacció davant el fracàs històric del projecte d'Espanya com a nació, i com a recerca d'una alternativa enfront d'aquesta.

Com tot nacionalisme, el català va configurar el seu projecte de nació basant-se en una selecció i jerarquització d'elements de realitat nacional per tal d'obtenir una vertebració imaginària dels seus trets constitutius. Alguns d'aquests elements eren d'origen medieval i havien perviscut tardanament com a resultat de la feblesa unificadora de l'unitarisme centralista espanyol i de la resistència defensiva d'amplis sectors del poble de Catalunya contra aquest. D'altres elements, sobretot símbols utilitzats com a elements d'identificació de grup, es configuraren acompanyant l'afirmació del moviment nacionalista.

Però durant la major part dels segles XVIII i XIX, els projectes nacionals sorgits a Catalunya eren majoritàriament d'àmbit espanyol, contraris a la idea de l'Espanya ortodoxa i catòlica de la reacció. Fou sobretot el fracàs de la Primera República espanyola, de marcada intervenció catalana, i la precarietat del sistema polític de la Restauració que la seguí, el que provocà una reacció de replegament dels moviments polítics a Catalunya i una sublimació de la impotència transformadora d'Espanya i constructiva d'una nació espanyola en un nou projecte de nació catalana alternativa.

En els primers decennis del segle XX, aquest nacionalisme català fou paral·lel a un nacionalisme espanyol castellanista i místic, aparegut també com a reacció davant la feblesa del sistema polític imperant. La dialèctica entre dos nacionalismes enfrontats, i, com a tals, mútuament excloents i incompatibles, presidí en bona part el procés històric que desembocà en l'enfrontament armat de 1936-1939.

De nou, durant el franquisme, l'exacerbació de la idea tradicional, catòlica i castellanista d'Espanya, precedí a un ressorgiment del nacionalisme català que acompanyà el disseny d'un projecte polític alternatiu a la dictadura imperant.

La trajectòria d'un segle de catalanisme polític, des de les formulacions de Valentí Almirall els anys 1880 fins a la posta en marxa de l'autonomia política de Catalunya els anys 1980, s'ha d'emmarcar, doncs, dins d'un procés més llarg, i més lent, d'intent, en bona part frustrat, de construcció d'una nació espanyola en el marc definit per uns aparells estatals d'origens llunyans.

II.

El fracàs de la idea d'Espanya com a nació no fou més que una expressió del fracàs de la unificació nacional que la unió de les diferents corones medievals de la península ibèrica sota la monarquia absolutista del segle XVI semblava prefigurar. La debilitat d'articulació econòmica d'aquell territori com una àrea de mercat estretament interrelacionat i els notables desequilibris estructurals entre unes i altres terres, l'escassa capacitat dels aparells estatals de regular la conflictiva convivència social de les classes i els grups presents en el seu àmbit de dominació, la pèrdua d'iniciativa exterior respecte a altres Estats (posada de manifest amb la crisi colonial i en la seva escassa presència en els nous repartiments d'arres d'influència de les grans potències), la feble penetració dels aparells educatius i d'homogeneització lingüística en amplíssims sectors de població durant moltes dècades, constitueixen --defineixen-- aquell fracàs de la unitat nacional espanyola.

El fracàs de la idea de nació i d'Estat espanyols moderns és el principal tret definitori de la incapacitat d'hegemonia social (que suposa coerció però també consens popular) de les classes dominants espanyoles tradicionals.

Les característiques del nacionalisme espanyol del segle XX s'han d'explicar en el marc d'aquesta frustració històrica, i, vistos amb perspectiva (en relació, per exemple, a les d'altres processos d'unificació nacional propers, com ara el francès), no deixen de presentar, malgrat els seus aires agressius i la seva retòrica expansionista, un cert to general defensiu, de derrotat.

Podríem caracteritzar esquemàticament la ideologia del nacionalisme espanyol tradicional amb els següents trets:

a) Idea d'una Espanya ortodoxa, catòlica, contraposada a una "anti-Espanya" heterodoxa, segons la terminologia de Menéndez y Pelayo. Xenofòbia reaccionària, identificada, en una primera època, amb l'odi al jansenisme, la filosofia (racionalista) i la maçoneria (liberal), i, al segle XX, al marxisme i la maçoneria (i en menor mesura, al judaisme).

b) Assimilació d'Espanya a Castella, teoritzada per exemple en el casticisme d'Unamuno, en l'exclusivisme de la idea d'Espanya atorgat a "sólo cabezas castellanas" per Ortega, en la vocació d'unitat de les terres peninsulars des dels visigòtics sostinguda per Menéndez Pidal. Actitud de "reconcentrarse en nosotros mismos" (Maeztu), literàriament desenvolupada sota l'exemple de la generació del 98, manifestació de replegament davant el fracàs dels projectes de nació espanyola del segle XIX. Mitificació de la Reconquesta i l'Imperi dels Austries com a realitzacions primigènies, modèliques, d'unitat nacional.

c) Concepció mística de "lo español" com un ens espiritual que conté un "sentido de la vida", un "talante", un "carácter nacional" (teoritzada encara per Lain Entralgo, per exemple).

d) Visió de la Hispanitat com una comunió espiritual en uns valors tradicionals, entre els quals destaca el catolicisme, així com la llengua, en un àmbit transatlàntic que rememora l'Imperi hispànic dels segles XVI i XVII.

El franquisme fou alhora la màxima expressió d'aquesta concepció i l'experiència del seu fracàs definitiu. Cal dir que el règim del general Franco difongué més la idea d'Espanya i de Pàtria (i fins i tot en la primera postguerra, la d'imperi), en el sentit d'una adhesió sentimental i irracional a uns símbols i uns valors tradicionals i a un Cabdill (o a un exèrcit), que la idea de nació, més vinculada doctrinalment al naturalisme i al concepte de sobirania.

Les transformacions econòmiques i socials que van tenir lloc durant el franquisme tardà, especialment durant el període de creixement econòmic de 1962-1973, van resultar, però, letals per a aquella concepció política i doctrinal. Efectivament, la "modernització" que va representar l'obertura a l'exterior, amb un procés d'urbanització i terciarització significatives en àmplies zones d'Espanya, de creixement de nuclis industrials més enllà dels enclaus tradicionals (Catalunya i el País Basc, sobretot), de difusió de la instrucció elemental i de generalització dels mitjans de comunicació audiovisuals moderns, la destrucció generalitzada de les formes castisses de vida, la laicització de la vida pública, la propagació de concepcions d'utilitarisme consumista, van deixar força obsoleta la idea d'Espanya mística i tradicional.

III.

A partir del sentiment de fracàs del projecte de nació espanyola pregonat per l'espanyolisme tradicional, es va anar conformant una idea de nació catalana com a objectiu a construir. Tant en el seu desplegament de finals del segle XIX i primers del XX com en el de la nova etapa antifranquista, es va formular el projecte en termes historicistes de reconstrucció, redreçament, recuperació.

Entre els principals elements ideològics que han compost el nacionalisme catalanista cal destacar els següents:

a) Idealització d'un passat històric català, afirmat com una nació medieval que caldria retrobar. Exalçament de l'expansió imperialista aragonesa per la Mediterrània, glorificació de la "democràcia" estamental medieval. Interpretació de la història de Catalunya com a desplegament d'un ens nacional enfront de

les interferències estrangeres que actuen com a factors de desnacionalització, ajudades per les traïcions interiors i les insuficiències d'esperit catalanes d'alguns sectors de catalans ("botiflers").

(Afirmació de)
b) Existència d'un esperit o ànima nacional (i, en alguns casos, fins i tot d'una raça) que inspira l'art, el dret, els costums, i especialment la llengua, que configuren la nacionalitat catalana.

c) Projectió mitificada en el passat d'una nació natural catalana, definida sobretot per una concepció mística de la unitat amb la terra d'una successió secular de generacions, i per l'atribució a la llengua de la qualitat de portadora d'una particular visió del món. Exageració de la separació entre nació natural i Estat, i programa de reconstrucció de la primera prescindint dels àmbits de relació política i d'estructuració social configurats pels aparells estatals.

d) Definició d'una idea de catalanitat per l'ús de la llengua, en un àmbit de Països Catalans que al·ludeix al de la part de parla catalana de l'antiga Corona d'Aragó.

Aquestes concepcions no han estat exclusives d'una o altra tendència ideològica sinó que han estat i són compartides, amb major o menor mesura, per diferents corrents doctrinals.

La codificació doctrinal de Prat de la Riba, de fort predicament en la primera meitat del segle, s'inspirà sobretot en la teoria de l'esperit nacional d'origen germànic (volkgeist), en la historiografia romàntica i en el tradicionalisme catòlic pairal. Elements del seu sincretisme ideològic foren àmpliament utilitzats no sols pels conservadors regionalistes sinó també per molts liberals republicans i també per alguns socialistes i comunistes dels anys trenta.

El seu descrèdit fou alimentat, d'una banda, per l'exacerbació racista i autoritària que de la idea del volkgeist féu el nacional-socialisme alemany, derrotat el 1945. I, d'altra banda, per la crítica dels mites de la historiografia romàntica promoguda sobretot per l'historiador universitari Jaume Vicens Vives i continuada pels seus deixebles. Els canvis econòmics dels anys seixanta contribuïren també a fer perdre arrelament socials als valors del pairalisme tradicional.

Que la idea de nació catalana ha estat moguda sobretot per les incitacions d'un conflicte polític, es pot argumentar també per comparació amb altres processos històrics contemporanis.

Així, el moviment cultural vuitcentista del felibritge, que podia comptar amb un passat històric medieval, així com amb una tradició literària, perfectament comparables als catalans, i fins i tot amb aspectes més favorables, no va donar lloc a un moviment nacionalista occità enfrontat a l'eficient unitarisme de l'Estat francès ~~anterior~~ posterior a la Revolució.

Contràriament, les diferències econòmico-estructurals entre el Nord i el Sud d'Itàlia, l'absència d'un marc preestatal unitari, ni tan sols com a precedent medieval, el particularisme i la diferenciació lingüística i cultural mateixa (que ha fet parlar alguns historiadors italians d'"aspectes i elements d'un conflicte de nacionalitat" al segle XIX), no impediren la formació d'una unitat estatal italiana, a partir d'un impuls hegemònic perifèric, que creà i consolidà una unitat nacional.

En ambdós casos, per via negativa o positiva, el fet polític, el projecte d'Estat, resulta el factor decisiu per configurar les nacions modernes. També en el cas espanyol i en el cas català, el factor polític és l'element decisiu per a la formació de la idea d'Espanya-nació i per a la de Catalunya-nació.

IV.

L'element econòmic com a base de definició del marc nacional resulta avui superat per les circumstàncies.

Ja a primers dels anys setanta va tenir lloc una discussió entre historiadors i polítics catalans entorn de l'ús que s'havia fet fins aleshores de les categories marxistes, que incloïen el "mercat nacional", per sostenir la idea d'una ^(nació espanyola o d'una) nació catalana. Avui, l'estat actual de la historiografia permet adonar-se fàcilment que, des de les primeres estrebades de la industrialització, els burgesos catalans, i els seus intel·lectuals, aspiraven a la conquesta del mercat espanyol (i dels mercats colonials que Espanya pogués dominar) i pensaven per tant en Espanya com a nació. Ho provarien, fins i tot, els adjectius amb què batejaren les seves principals organitzacions econòmico-corporatives: Foment de la Producció Nacional, Foment del Treball Nacional.

El regionalisme econòmic que es desenvolupà a mesura que aquell mercat nacional espanyol anà posant de manifest les seves insuficiències, no fou més que una modesta i fràgil trinxera de retirada en la defensa d'uns interessos particulars.

La línia d'anàlisi sobre les relacions comercials i financeres entre Catalunya i "la resta" d'Espanya, presa aquesta com un tot indiferenciat, tot i l'existència del País Basc i d'altres ~~en~~ nuclis tradicionalment industrialitzats, ~~(que ha estat utilitzada com a fonament de posicions polítiques)~~

~~La línia d'anàlisi sobre les relacions comercials i financeres entre Catalunya i "la resta" d'Espanya, presa aquesta com un tot indiferenciat, tot i l'existència del País Basc i d'altres nuclis tradicionalment industrialitzats, (que ha estat utilitzada com a fonament de posicions polítiques)~~

~~no ha estat utilitzada com a fonament de posicions polítiques que anessin més enllà d'un regionalisme concretat en peticions de~~

redistribució d'ingressos fiscals o de fluxos de capitals per acció de l'Estat, o de descentralització administrativa d'aquest. Les posicions nacionalistes d'alguns dels autors esmentats, o de polítics que han coincidit en la pràctica amb ells, han estat justificades amb arguments referits a realitats extraeconòmiques.

Altres intèrprets han remarcat, més que res, les diferències estructurals entre una Catalunya industrial i urbana i una resta d'Espanya (excepte el País Basc) agrària i rural. Si durant una bona part del segle XIX i la primera meitat del XX, aquestes diferències solien ser presentades segurament amb una certa exageració, amb oblit ~~de~~ de les diferències mateixes que poguessin existir a "la resta" de la península (el nucli miner i siderúrgic d'Astúries, per exemple, i altres localitzacions industrials més concentrades), després de la industrialització dels anys seixanta, i encara més de la crisi dels setanta, aquell èmfasi diferencial resulta molt més insostenible empíricament.

L'estructura econòmica catalana mateixa, ni mesurada en termes d'homogeneïtat ni segons les polaritzacions de relacions econòmiques en el marc del seu territori, no es pot dir avui que tingui una unitat.

De fet, la internacionalització de les relacions econòmiques en què Espanya es va endinsar a partir de 1959 hipoteca avui ~~la~~ ^(mateixa) la possibilitat de definir una nació espanyola per una unitat d'interessos econòmics capitalistes o per l'existència d'un mercat "nacional". La intensificació dels llaços econòmics d'àmbit espanyol realitzada sota el domini del gran capital financer i amb un visible intervencionisme de l'Estat, i la disminució de la diferenciació econòmica estructural entre Catalunya i la resta d'Espanya, ha anat acompanyada, de fet, per una notable penetració de capital estranger i una creixent dependència comercial exterior del conjunt de l'economia espanyola. Avui els diversos mercats, de béns i de capitals, són d'àmbit gairebé mundial. El nacionalisme econòmic és patrimoni reservat d'alguns països del Tercer món dedicats al monocultiu agrícola o amb una economia centrada en l'exportació d'una determinada matèria prima o font d'energia per als països desenvolupats.

V.

El projecte de construir una cultura nacional catalana fou, sobretot des de finals de segle passat, un motor de desplegament de noves energies creatives i de renovació de gustos i d'idees. Contra el casticisme madrileny, i alternativament també al folklorisme tradicionalista i provincià de Catalunya, es cercaren noves inspiracions europees amb un desig de modernització.

La idea de construir una cultura nacional catalana ha actuat, posteriorment, com a arma de resistència davant els perills d'uniformització i colonialisme cultural.

Però avui, la il·lusió de delimitar una cultura nacional, com si fossim a mitjans del Vuitcents, i encara més la de reduir la cultura d'un poble a un fet merament lingüístic, condueix cada cop més a un tancament i un empobriment cultural generals.

La pretensió d'instal·lar-se en un microcosmos autosuficient porta a l'aïllament exterior, a una accentuació de l'endarreriment respecte a cultures més dinàmiques i innovadores, a atribuir un valor afegit a productes culturals mediocres (per la dèria que hi ha d'haver producció autòctona de tot), a l'abandonament de sectors culturals sencers i a la marginació de noves tendències i experiments, ~~XXXXXXXXXX~~

Sovint aquest nacionalisme cultural s'expressa, no solament en una prevenció contra el colonialisme cultural, que tampoc no és gaire capaç de combatre eficaçment, sinó en una denúncia del "cosmopolitisme".

Però el fet és que en totes les societats que han estat configurades per processos moderns d'urbanització, predomina avui el contacte directe i continu entre cultures. I aquest contacte cultural condueix inevitablement a substitució d'elements culturals anteriors (per pèrdua i per acceptació de nous), a noves combinacions d'elements, a sincretismes i a fusions culturals.

En realitat, avui una cultura homés es pot definir —com fa, per exemple, Karl W. Deutsch— com una àrea de comunicació. O, si es vol dir amb més precisió, com un complex de processos de comunicació que, a través de diversos mitjans (orals, escrits, audiovisuals) i fins i tot de diverses llengües, transmet coneixements, valors, costums, pautes de comportament, que serveixen per percebre i interpretar experiències i adaptar-se i respondre als canvis de la societat. Des d'aquest punt de vista, no hi ha avui cap poble civilitzat els processos de comunicació del qual siguin exclusivament d'àmbit "nacional".

El poble de Catalunya, anàlogament a d'altres, està imbricat avui en un entrellat de processos de comunicació, que conformen un conjunt cultural específic en el qual se superposen diversos àmbits configurats per diferents mitjans i diverses llengües. Uns són àmbits locals i comarcals (transmissió de costums i tradicions populars, velles o renovades; mitjans de premsa i ràdio sorgits sobretot els darrers anys), d'altres són àmbits espanyols i internacionals (una gran part dels mitjans escrits i sobretot audiovisuals, transmesos en tot l'àmbit

del que alguns comunicòlegs han anomenat "vilatge universal"), i d'altres són d'àmbit català, i en ells s'utilitza el català o bé el castellà. Fins i tot en l'àmbit de Catalunya es podrien delimitar probablement complexos culturals de base territorial amb creacions i missatges diferenciabls (comarques rurals, zones metropolitanes, la Barcelona cosmopolita síntesi d'aportacions d'origens diversos). I tot plegat fa ben difícil definir la cultura actual del poble de Catalunya com una cultura "nacional".

Si volguéssim delimitar la cultura del poble de Catalunya per l'ús d'una o altra llengua arribaríem igualment a resultats paradoxals i, en alguns casos, fins i tot absurds. L'"alta cultura", tradicionalment de biblioteca i museu, i avui assimilable a la cultura universitària, utilitza majoritàriament el català en la literatura i en les ciències socials (sobretot quan tracta sobre temes de Catalunya); però ho fa majoritàriament en castellà (i en anglès) en la ciència i la tecnologia. En altres camps d'expressió cultural resultaria també difícil separar-hi els catalans que utilitzen principalment el català o el castellà (escriptors i periodistes) o les dues llengües de manera equitativa (alguns cantants populars). En els darrers anys el català ha pogut accedir de nou a alguns mitjans de comunicació de masses, de manera que avui són en català aproximadament un 17% dels llibres que s'editen a Barcelona (en part destinats al mercat ~~espanyol i hispanoamericà~~ espanyol i hispanoamericà), un 10% del tiratge de premsa, al voltant d'un terç d'emissió televisiva, tenint sempre en compte que una part dels productes que són transmesos tant en castellà com en català és traduïda o doblada d'altres llengües estrangeres. En realitat, no solament hi ha manifestacions catalanes de cultura en castellà sinó que són transmesos en català productes de cultures estrangeres. Igualment, són transmesos en castellà productes de cultura castellana, andalusa o hispanoamericana, de cultura anglosaxona i d'altres punts del món, i productes catalans.

2. ELS PROJECTES

VI.

Mostrant visiblement que el seu origen profund era el fracàs de l'Estat espanyol modern, el catalanisme va comportar durant molts anys, i en diverses tendències polítiques, un anhel d'hegemonisme català en la política espanyola amb voluntat regeneracionista d'aquesta.

En la formulació "imperialista" de Prat ja hi havia, latent, la concepció. Però el qui més clarament va actuar en aquesta línia, des d'una òptica conservadora, fou, com és ben sabut, Francesc Cambó. En la campanya electoral de 1918, sojà l'eslògan de l'"Espanya gran", intentà agrupar exponents "reformistes" de diversos punts de la península, però va obtenir un fracàs molt notable en vots. (De l'escàs arrelament social i la migrada representativitat política dels socis castellans de Cambó, Josep M. de Sagarra ens n'ha deixat, en les seves memòries, un retrat memorable). El 1930, de nou, la formulació camboniana (i d'Estelrich) d'un ideal iberista anà acompanyada de l'intent de construcció d'un partit monàrquic, de centre, sota impuls català. El fracàs fou potser més ~~xxx~~ rotund encara.

Cambó fou acusat, com s'ha repetit tantes vegades, de voler ser alhora el Bolívar de Catalunya i el Bismarck d'Espanya, doble ambició francament contradictòria. Encara a la postguerra, idealitzava en el record el seu disseny així. Escrivia Cambó: "Durant uns anys —els anys en què governà la Lliga— Catalunya era l'orgull o l'enveja d'Espanya. Era la Prússia o el Piemont que havia de restaurar les forces de la vella Espanya... Els que no ens estimaven ens admiraven o, almenys, ens envejaven". Però el somni s'havia esvanit el 1939.

Nox sols des de la dreta fou l'hegemonisme en la política espanyola un anhel dels polítics catalans. Josep Termes ha citat un fulletó anarquista de Diego Ruiz que establí un paral·lelisme entre el paper del Piemont en la formació de la unitat d'Itàlia i el de Catalunya a Espanya. La ~~xxxx~~ CNT mateixa no deixava de ser, en realitat, una organització "nacional" (segons la seva sigla) espanyola, de base fonamentalment catalana. En el camp marxista, Joaquim Maurín propugnà una cosa semblant, incloent en el seu disseny un paper estratègic de la CNT, quan explicà que "Catalunya ha de ser el motor de la liberación ibèrica, el faro espiritual de las naciones oprimidas". El POUM, partir d'àmbit espanyol de base catalana, respongué també a aquest projecte. En els conflictes mateixos entre el PCE i el PSUC de Comorera hi havia com a rerafons —segons tot sembla indicar— una distinta valoració del paper que corresponia desempenyar als catalans en el conjunt d'Espanya. Quan els republicans catalans deien, durant la guerra civil, que Catalunya era la força substantiva de la República espanyola, no semblaven voler dir altra cosa que això.

A diferència del nacionalisme basc, en el qual ha tendit a predominar ideològicament ~~la~~ la matèria independentista inicial, en determinades tendències del pensament polític català la vocació espanyola ha estat, doncs, un element destacat.

Salvador Espriu n'ha recollit, sarcàsticament, l'esperit quan ha fet cridar a uns simbòlics personatges teatrals, mig convençuts mig sublimant la seva impotència: "Som els millors!".

Els anys cinquanta, la situació ja era contemplada amb uns altres ulls. El diàleg Ridruejo-Vicens Vives, a les planes de "Revista" i de "Destino", n'és un interessant, i culte, testimoni. Mentre el de Burgo de Osma, des-enganyat, o almenys decebut, pels resultats de l'espanyolisme encarnat en el franquisme, demanava una urgent "catalanització d'Espanya", el de Girona hi contraposava la conveniència de moderar l'ambició hegemònica catalana: "Cal tenir en compte aquesta [històrica] impotència coercitiva de Catalunya abans d'engrescar-se en accions redemptores —escrivia. La nostra tàctica ha d'ésser sempre la de convèncer per l'exemple i la claredat, la de fer-nos a nosaltres mateixos abans d'arribar al lliurament del missatge.

La nova configuració del panorama peninsular a partir dels canvis dels anys seixanta i setanta, ha anat fent oblidar, gairebé del tot, les aspiracions imperials i hegemòniques catalanes. Les referències ideològiques que ara s'hi puguin fer des de plataformes nacionalistes, no poden ignorar el balanç negatiu de l'experiència històrica.

VII.

Donat el camí sense sortida a què sol arribar l'enfrontament entre dos hegemònics excloents, una opció política que històricament ha permès diversos acords entre nacionalistes catalans i conservadors espanyols ha estat el particularisme programàtic i, a la pràctica, la negociació oportunista de competències d'autogovern català amb els governants de l'Estat.

Es la línia que va seguir Prat de la Riba quan va acceptar la Llei de bases de règim local de Maura que va donar lloc a la Mancomunitat, en contra de l'opinió de quasi tots els seus aliats del moviment de Solidaritat Catalana d'uns mesos abans. I és la línia de la "negociació per separat" amb el primer govern Suárez que promogué el 1976-1977 Jordi Pujol, en contra de la voluntat de coordinació amb les plataformes ^{alguns} antifranquistes dels altres pobles d'Espanya que manifestaren els seus aliats circumstancials de l'Assemblea de Catalunya i del Consell de Forces Polítiques. L'autonomia de Catalunya és vista, des d'aquesta posició, com una opció particular, independentment que pugui donar lloc o no a una forma general d'estructuració de l'Estat, i encara amb prefe-

rència per part dels nacionalistes catalans que no hi doni lloc per tal que Catalunya obtingui més avantatges diferencials.

Quan s'ha cercat una teorització de més volada d'aquest comportament ~~pragmàtic~~ pragmàtic ha aparegut inevitablement la doctrina d'origen germànic, i d'inspiració medievalitzant, de la nació separada que arriba a un pacte bilateral amb l'Estat (considerat aliè) sobre una determinada forma de relació entre els dos. El Partit Nacionalista Basc, seguint la tradició carlista dels furs pactats amb la Corona, ha actuat tradicionalment d'acord amb aquesta doctrina, i així ha arribat a no votar la Constitució espanyola de 1978 ni considerar-s'hi vinculat i alhora defensar decididament l'Estatut d'autonomia basc de 1979, considerant-lo com un pacte amb l'Estat (que de fet l'altra suposada part pactant ~~no~~ no concep com a tal). En realitat, l'Estatut només fou políticament i jurídicament possible perquè la Constitució garantia el dret a l'autonomia de les nacionalitats i regions i fins i tot en prefigurava les línies generals. Miquel Roca Junyent, que va representar a la ponència constitucional els nacionalistes catalans i també els bascos, va fer servir en ocasions aquella línia d'argumentació sobre els drets històrics de les nacionalitats, i va trobar suport sobretot en Miguel Herrero de Miñón, aleshores diputat centrista i ara d'Aliança Popular.

Segons aquesta línia doctrinal, les institucions autònomes s'haurien de reservar totes les competències excepte les que per pacte atribuïssin a l'Estat central. I amb aquesta concepció es justificaria, avui, una actitud de negociacions i transaccions permanents per fer efectius els traspassos de competències previstos a l'Estatut d'autonomia, valorar-los pel damunt dels càlculs anteriors als traspassos, ampliar-ne la llista, etc., aprofitant les conjuntures polítiques que puguin resultar favorables, i concedint, si de cas, contrapartides de suport parlamentari al govern de Madrid que les requerís a canvi. L'Estat és contemplat així com un ens gairebé immutable, existent des de molts segles enrera, al qual caldria demanar compensacions pels greuges soferts.

I el conflicte nacionalista és vist gairebé com una calamitat històrica irresoluble. El suposat "pactisme" tradicional dels catalans des de l'Edat Mitjana, serveix també per sublimar, en forma de virtut de l'ànima col·lectiva, la distància entre la grandiloqüència de l'enunciació ideològica de les fites del moviment nacionalista català i la modèstia de les seves consecucions polítiques reals. Tot plegat es complementa amb la "conllevància" que ja havia proposat Ortega y Gasset, en arribar a la convicció que el "problema catalán" no podia resoldre's i que calia suportar-lo, gairebé com un mal inevitable.

Com deia, els anys cinquanta, Serra i Moret, el què es desenrotlla és un nacionalisme de saltataulells, un "nacionalisme de veïnat i rerabotiga que desportica contra el tirà i fa cua a les oficines públiques pidolant el favor o la tolerància per a poder anar tirant".

VIII.

Davant el fracàs històric de l'Estat espanyol i dels intents de reformar-lo o reconstruir-lo, alguns sectors molt minoritaris del nacionalisme català han propugnat la independència o la formació d'un Estat català separat.

De fet, la posició independentista ha estat, en el catalanisme, a més de molt minoritària, d'aparició força tardana.

L'exemple d'Irlanda va galvanitzar alguns ànims en els anys de la Primera guerra mundial. Es pot considerar que, en forma de programa polític, ~~l'independentisme~~ el separatisme va començar a prendre forma al voltant de l'Assemblea de La Habana celebrada el 1928 sota la presidència de Francesc Macià. Situar-la en el context de la frustració de les aspiracions autonomistes per la dictadura de Primo de Rivera, com una reacció momentània davant l'esvaniment d'aquella expectativa, no sembla que hagi de requerir un gran esforç interpretatiu. Cal dir, a més, que la proposta separatista anava acompanyada del projecte d'una confederació de l'Estat català amb els dels altres pobles d'Espanya. I que, de fet, Macià, tot i haver fundat un partit que s'anomenava Estat Català, el què declarà el 14 d'abril de 1931 fou un Estat integrant de la Federació ibèrica, i el què acceptà finalment fou primer un govern provisional i després un Estatut d'autonomia dins l'Estat espanyol.

L'independentisme sorgit a finals dels anys seixanta s'ha basat en una altra inspiració: la dels moviments anticolonials del Tercer món. Sembla clar que la innovació teòrica més llegible fou la de l'occità Robert Lafont, que inventà la categoria de "colònia interior" per referir-se a les regions subdesenvolupades (com Occitània, Còrsega, Bretanya, etc.) d'alguns Estats ~~occidentals~~ europeus, particularment de França. Que la situació de la Catalunya industrial i altament desenvolupada en relació al conjunt d'Espanya feia difícil l'aplicació d'aquella categoria, sembla mostrar-ho l'absència gairebé absoluta d'anàlisis concretes, de base empírica, del "colonialisme" per part de l'independentisme català.

L'intent de definir un concepte de nació que valgui tant per a Algèria, Cuba, Vietnam o Còrsega, com per als Països Catalans, com han pretès alguns publicistes d'aquesta corda, només pot desembocar en un verbalisme vacu sobre una nació abstracta i permanent al llarg dels segles, no molt allunyat, malgrat que es revesteixi de terminologia marxistoide, del nacionalisme espiritualista dels conservadors.

La identificació del concepte d'autodeterminació amb el d'independència tampoc no hauria d'ignorar que no hi ha cap Estat d'Europa (ni probablement del món) les fronteres del qual coincideixin amb els límits d'un àmbit lingüístic. I no estaria de més recordar que,

segons l'acceptió que havia estat més àmpliament acceptada en els medis antifranquistes, l'exercici del dret d'autodeterminació havia de concretar-se en algun acte d'expressió democràtica de la voluntat col·lectiva del poble (sembla lògic acordar que de tipus electoral) i no predeterminava una sola fórmula política de relació amb l'Estat.

Un futur més favorable a aquesta opció sembla que hauria d'anar vinculat, o bé a algun fracàs espectacular de l'autonomia per reacció involucionista d'aparells estatals ancorats en el passat (o bé per una nova remoció de fronteres a Europa ~~després~~ després d'una nova guerra entre Estat que destrueix alguns d'aquests mateixos Estats).

IX.

La concepció federalista, basada en la idea del pacte, comportava tradicionalment la constitució prèvia d'Estats independents que entressin en acords de caràcter confederal. L'aliança entre Estats es transformaria posteriorment en una unió més profunda, amb delegació de la sobirania originària de cada un dels Estats, fins a formar un nou Estat, de caràcter federal. Aquest model va inspirar, en part, l'actuació dels federalistes catalans durant la Primera República.

Però els processos d'increment de les vinculacions econòmiques i de creixement de l'intervencionisme dels Estats fan avui força impensable, a Europa, l'aplicació de la via independentista i confederal. En canvi, l'Estat federal s'ha convertit de fet en un model aplicable a Estats unitaris que no han aconseguit consolidar una unitat nacional, mitjançant un procés de descentralització de poders que tendeix a ~~conciliar~~ conciliar la forma de l'Estat amb la pluralitat lingüístico-cultural pervivent o amb nous processos de diferenciació social de base territorial. El sistema d'autonomies polítiques (aplicat ja en part durant la Segona República espanyola i a la Itàlia de la Segona postguerra mundial) va en aquesta direcció.

Aquesta concepció permetria interpretar d'una manera coherent i no angoixada la dinàmica i els resultats aconseguits per l'antifranquisme dels anys setanta. Havent tingut unes notables participació i inspiració originària catalanes en el procés de la seva elaboració, la Constitució de 1978 dissenya un model d'Estat espanyol que, d'una banda, ~~estableix~~ estableix un sistema general i homogeni d'autonomies, i d'altra banda, reconeix una diversitat de drets i de competències autònomes. Fa així compatible la unitat de l'Estat amb l'expressió d'una pluralitat de base territorial i per tant amb l'autogovern dels diversos pobles d'Espanya.

El que l'impuls antifranquista català va projectar en aquest disseny polític no ha estat, doncs, un hegemonisme perifèric alternatiu a l'hegemonisme centralista tradicional, com en altres èpoques històriques

s'havia intentat, sinó una proposta de generalització als altres pobles d'Espanya de l'autonomia que els catalans volien per a ells mateixos, proposta que ha permès configurar una nova forma d'Estat.

D'aquest procés no ha estat absent una reflexió que ja havien suscitat els intents de portar a la pràctica el programa federal des del segle passat. L'horitzó federalista igualitari havia topat amb una manca de correspondència del desig d'autogovern català en els altres pobles que s'havia previst que el compartirien, i aquest desequilibri havia estat una de les raons decisives del seu fracàs. La flexibilitat en l'aplicació de la fórmula autonòmica, segons la consciència interna de grup i la capacitat política de cada poble, permetria salvar el desfasament. De tota manera, els anys vuitanta la generalització de l'organització autonòmica a Espanya, tant si podien alegar-s'hi drets històrics com si no, s'ha posat en marxa amb més rapidesa de la prevista, amb processos de mobilització popular tan notables i imprevistos com l'andalús, en gran part a causa de la major importància que té arreu l'administració dels serveis de l'Estat respecte al que succeïa en decennis passats.

L'horitzó d'aquest projecte fóra la creació d'una nova consciència de solidaritat de pobles diversos, d'una voluntat col·lectiva de convivència en un nou marc estatal que conformés una nova idea d'Espanya plural.

Avui, però, seria enganyós posar l'accent en l'aspecte unitiu que comporta el concepte mateix de federació. L'anomenar federalisme "cooperatiu", ~~basat~~ basat sobretot en l'experiència de la República Federal Alemanya, s'hauria d'entendre a partir d'haver consumat i consolidat els processos de delegació de competències a les diferents comunitats. En un altre cas, pot identificar-se a un intent de congelar el procés en unes autonomies merament administratives, mancades de poder legislatiu propi, uniformant les competències descentralitzades en el conjunt de l'Estat i reforçant la seva coordinació d'exercici des del centre.

Lògicament, aquest model d'Estat autonòmic, pel fet que el poder resident a les institucions estatals s'hi troba difós i no concentrat, hauria de resultar més favorable que altres al control democràtic dels mecanismes estatals de poder i de dominació i més propici a aproximar-se a fer efectives les condicions polítiques d'igualtat i llibertat dels ciutadans, jurídicament reconegudes i garantides pel mateix Estat.

Però la dinàmica nacionalista expressa precisament els frens que s'oposen a aquest camí. La retòrica nacionalista espanyola és en bona part una manifestació de la resistència centralista a la construcció de l'Estat de les autonomies. I el discurs nacionalista català tendeix, per la seva banda, a ~~convertir~~ convertir les institucions autonòmiques en plataformes d'identificació de grup, dificultant així el procés de democratització que l'autonomia hauria de comportar. El camí autonòmic cap a la federació es troba així estroncat.

3. ELS OBSTACLES

X.

L'origen dels nacionalismes castellanista i catalanista del segle XX se situa, com ja hem dit, en el fracàs de la unitat espanyola del segle XIX. Tots dos, tant l'iniciat per la generació castellana del 98 com el de la generació catalana de 1901, partiren, doncs, d'una voluntat regeneracionista, canalitzada en projectes diferents i, pel fet d'esdevenir nacionalistes, incompatibles. En la mesura que han estat incapaces de trobar una sortida històrica real a la dinàmica d'enfrontaments que han generat, s'han anat convertint en dos essencialismes, que han anat interpretant en forma cada vegada més mítica, la seva base històrica real (d'altra banda canviant).

Així doncs, el nacionalisme català ha resistit a la subjecció política a l'essencialisme espanyol castellanista, inclòs el de la dictadura franquista, reclamant drets que ha presentat com a "naturals". Així ha controbat, encara que només fos per reacció, a combatre la dictadura i a construir un nou marc legal on es pogués expressar la voluntat popular. Però aquesta mateixa desembocadura representa l'esgotament del seu cicle ideològic iusnaturalista i metafísic, que només es prolonga per la seva incapacitat de tornar de la nació essencialista a la nació històrica.

L'afirmació nacionalista comporta avui la negació de la nació concreta i social i de la racionalització de les relacions d'aquesta amb les altres. Conté sempre una inquietud psicològica per definir la pròpia "identitat".

El desig de mantenir constantment una determinada personalitat condueix a una actitud de fidelitat a símbols, imatges i rîtes que semblen referir-s'hi i en certa manera ser-ne la seva constitució, i a rebutjar emotivament els que apareixen com a contraris o alternatius. La identitat subjectiva: "nosaltres som nosaltres", proporciona una certitud immediata d'homogeneïtat solitària, i es complementa amb la delimitació d'una estricta frontera amb els estranys. L'aïllament i l'amor propi requereixen la negació de l'altre: "la resta" (d'Espanya, del món).

La consideració de la pròpia personalitat com un ésser bo, perseguit constantment per l'enemic, sol ser avalada pel somni d'una comunitat homogènia i harmònica primitiva, degenerada per interferències estranyes que han suscitat els conflictes interns. No és estrany que apliqui al patriotisme esquemes religiosos: la sacrosanta integritat ~~de~~ d'Espanya, la fe en la Resurrecció de Catalunya. O que, amb ~~els~~ mecanismes psicològics perfectament caracteritzats, parli d'amor filial a la Mare Pàtria.

La dinàmica d'enfrontamentx nacionalista, que tendeix a construir i alimentar aquests esquemes mentals, és ràpidament accelerada. Qualsevol èxit, per petit que sigui, és considerat com una prova d'invencibilitat i un senyal de triomf futur. La promesa de salvació absoluta genera noves energies i esforços. Però les falses il.lusions augmenten la discrepància entre el nivell d'aspiracions (restaurar l'edat d'or perduda) i el nivell de realitzacions concretes, que pot ~~acabar~~ acabar resultant traumàtica. L'ansietat i la fantasia ho són cada cop més de la ~~la~~ desesperació, exasperades.

L'afirmació d'una essència que determina l'existència, o d'una identitat diferencial definida per una permanència, resulta avui obsoleta en moltes disciplines científiques, però, gràcies al nacionalisme, perdura en el pensament polític espanyol i català.

La noció metafísica d'identitat es contraposa a la ~~meta~~ relativitat, a la consideració de les relacions amb altres entitats, a la pluralitat de papers en la societat que enriqueixen la personalitat. El "som i serem", a allò que uns i altres fan.

XI.

L'essencialisme nacionalista, la definició de la nació per l'ésser, fa irresoluble la qüestió de si els catalans "són" o "no són" espanyols.

L'essencialisme i l'exclusivisme impedeixen obtenir una visió concreta i plural d'Espanya i condueixen a un menysteniment de les especificitats de les fórmules polítiques de relació de Catalunya amb l'Estat, en la valoració de les quals es té en compte, més que res, la sensació d'afirmació de la identitat nacional que permetin expressar.

A Catalunya, l'ús sistemàtic de l'expressió "Estat espanyol" en comptes d'"Espanya", per exemple, posa de manifest aquesta insana actitud psicològica d'eliminació mental d'una realitat que resulta incòmoda i de tractament d'un conflicte que és "resolt" per la via de negar-ne els components. I oblidat també que l'Estat espanyol, en la mesura que sigui democràtic, serà un Estat dels catalans tant (o tan poc) com dels grups dominants andalusos, galiecs o castellans mateixos que hi han governat tradicionalment.

L'absurd d'aquesta terminologia salta a la vista a qualsevol observador que no hi estigui habituat. La contraposició entre "nació catalana" i "Estat espanyol" oblidat que la Generalitat de Catalunya és també Estat, una de les institucions de l'Estat espanyol que vertebrat i organitza de manera real, no il.lusòria, la "nació" catalana; que n'és la seva principal estructura. Fins i tot gramaticalment resulta més aviat incongruent usar un adjectiu: "espanyol", rebutjant el substantiu al qual es refereix: "Espanya"; ¿com es pot definir la qualitat d'"espanyol" (de l'Estat) si no és com a pertanyent o referit a l'àmbit d'"Espanya"?

Hi ha qui ha intentat també reduir l'abast del mot "Espanya" exclouent-ne Catalunya (i, cal suposar-ho, el País Basc). Aquesta "solució" obligaria els seus promotors a demostrar que la Generalitat de Catalunya no és una institució de l'Estat espanyol i per tant queda fora d'Espanya, cosa més aviat difícil. D'altra banda, ¿s'exclourien també d'"Espanya", per exemple, els gallecs, l'exaltació nacionalista dels quals sembla, ara per ara, força moderada? Se'ls en podria excloure amb una definició de la nació com una essència, independent de la voluntat dels homes, identificada pràcticament amb una llengua. Però aleshores, ¿estaria justificat excloure els gallecs d'"Espanya" i incloure-hi els andalusos, de parla castellana però que han donat mostres d'una notable voluntat política autonomista i d'afirmació de les seves formes particulars d'expressió cultural?

L'acció política dels nacionalistes parteix de la consideració implícita que l'Estat espanyol serà sempre quelcom aliè als "catalans" i que només cal cercar-hi, doncs, desgreuges de plecs històrics llargament acumulats. L'ús bel.ligerant de la terminologia "Estat espanyol" en comptes d'"Espanya" forma part d'aquesta línia d'actuació, amb el resultat que s'utilitza un llenguatge no comunicable, ja que es refereix a unes realitats de manera contradictòria a com són designades pels eventuals interlocutors no nacionalistes; és, doncs, un llenguatge per a ús intern, que funciona més com un rite d'afirmació que com un mitjà de comunicació.

La definició de la catalanitat i de l'espanyolitat per una essència independent de la voluntat dels homes, o per una llengua, hauria de dur, lògicament, a la conclusió que una gran part dels ciutadans de Catalunya tampoc no són "catalans" sinó "espanyols", i que la catalanització requereix una transsubstanciació personal a través d'un procés iniciàtic, voluntari o imposat.

XII.

Tot nacionalisme articula una determinada base social, una part de la nació, tot i que sol erigir-se com a representant únic de la seva totalitat.

El nacionalisme místic espanyolista ha estat l'expressió d'una dominació centralista d'uns sectors socials oligàrquics i funcionaris que ha articulat, en prolongats períodes històrics, el consens social d'amplies capes agràries tradicionals i s'ha difòs en diversos àmbits del territori peninsular.

Anàlogament, l'èmfasi nacionalista en alguns elements diferencials tradicionals de Catalunya ha funcionat també com un mecanisme d'identificació de grup: d'un ampli camp de capes mitjanes autòctones, de

contorns poc definits però amb una presència destacada de la petita burgesia tradicional, rural i urbana. Aquest grup català va experimentar, els anys cinquanta i seixanta, un procés d'ascensió social (paral·lel a la constitució de nous grups de classe obrera a partir de la immigració), i alhora de ^(relativa) reducció numèrica en el conjunt de la canviant societat catalana, com s'ha exposat en anteriors ponències d'aquest cicle.

Les referències simbòliques del nacionalisme connecten avui amb ~~les~~ necessitats psicològica d'aquests sectors tradicionals d'aferrar-se a unes fidelitats sòlidament arrelades com a element de defensa de la seva condició social, apreciada per l'ascensió de què és resultat i sentida com a amenaçada per la reducció del seu pes global. Alhora, alguns valors tradicionals ~~(com els valors tradicionals)~~ compensen la seva perplexitat davant el trontollament general de valors i d'actituds mentals que ha tingut lloc els anys seixanta i setanta.

En alguns sectors, aquests mecanismes afecten ~~si més no~~ ^{també} grups de la que ~~ex~~ alguns han anomenat "nova petita burgesia", composada sobretot per assalariats del sector terciari, amb nivells mitjans o superiors d'estudis, però amb una certa angoixa pel seu futur professional a causa de la depreciació dels títols acadèmica en el mercat laboral i de la sensació d'inestabilitat que provoca la crisi econòmica. Així, les famílies tradicionals petit-burgeses, sovint amb fills assalariats qualificats o professionals, tot i la relativa dispersió dels seus membres i els canvis que han tingut lloc en els rols tradicionals dels seus components, actuen sovint com un redòs de referències interioritzades com a ancestrals i de solidaritats emotives, i com un nucli on es forgen valors i actituds de grup amb una projecció exterior. Malgrat la tolerància de costums generalitzada a partir dels anys seixanta, el valor de la família tradicional com a institució recobra així, paradoxalment, una vigència social.

A Catalunya, la jerarquització nacionalista d'aquests valors i senyals d'identitat tradicionals, i la delimitació de la nació en l'àmbit de vigència d'unes relacions de socialització primària, com la llengua materna, origina forçosement, en la variada i plural societat catalana dels anys vuitanta, actituds i pràctiques polítiques excloents. Si, a més, es realça la unitat mística de la persona amb la "terra"-lloc de naixement, o es defineix la condició de catalans no sols amb un criteri essencialista sinó per "l'ésser i el voler ésser", l'exclusivisme és incrementat amb una exigència de fervor militant per la causa que posa de manifest la vocació totalitzadora latent en tot nacionalisme. L'ús dialèctic d'expressions desqualificadores, com "botifler", "traïdor", "xarnego", recupera aleshores, com hem vist aquests darrers temps, una funcionalitat quotidiana.